

**UUE TESTAMENDI EESTIKEELSETEST
TÕLGETEST JA TÕLKIMIST TOETAVATEST
EKSEGEESIST**

PEETER ROOSIMAA

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Tartu Ülikooli usuteaduskond

TÜ usuteaduskonna nõukogu otsusega 20.01.2004. a. on Peeter Roosimaa väitekirjale lubatud kaitsmisele *doctor theologiae* kraadi taotlemiseks TÜ usuteaduskonna doktorikraadide kaitsmise komisjonis

Oponendid: Prof. *Dr. theol.* Jukka Thurén (Turku, Åbo Akademi)
Prof. *Dr. phil.* Karl Pajusalu (Tartu Ülikool)

Kaitsmise aeg: 18.05.2004. a. kell 14.15 ülikooli nõukogu saalis

© Peeter Roosimaa, 2004

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ut.ee
Tellimus nr. 53

SISUKORD

SAATEKS	7
SISSEJUHATUS	9
1. Teema kujunemine	9
2. Töö eesmärk ja uurimisprobleem	10
3. Töö struktuur	11
4. Meetod	13
5. Töös esinenud raskusi	16
6. Teema senine uuritus	18
6.1. Eestikeelse Piibli tõlkelugu	18
6.2. Tõlketeaduslik-eksegeetiline osa	21
7. Uue Testamendi tõlkimisest	23
7.1. Uus Testament kui tõlketeos	23
7.2. Piibliteksti tõlkimise põhimõtete arengust	25
7.3. Tõlk kui kommunikatsiooniprotsessi vahendaja	27
7.4. Sõnum tõlkeprotsessis	29
7.5. Tõlkimist toetav eksegees	32
I OSA. UURIMUSLIK OSA	33
1. Piibli tõlkimisest eesti keelde	33
1.1. 1997. aastal välja antud eestikeelne Piibel	33
1.2. Esimene lõunaestikeelne Uus Testament	36
1.3. Esimene põhjaestikeelne Uus Testament	39
1.4. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste eestikeelsete väljaannetega	39
2. Tõlkimist toetavast eksegeesist	41
2.1. Autori ajastuloolise ja maailmavaatelise tausta arvestamine	41
2.2. Piiblitekstide omavaheline sõltuvus	43
2.3. Interpunktatsiooniga seotud küsimused	44
2.4. Piiblitekstide stilistiliste eripärade arvestamine	46
2.5. Eksegeesi ja tõlke näide	48
II OSA. ARTIKLID	51
1. The First Estonian Bible After World War Two	
2. “Wastne Testament” — das erste estnischsprachige Neue Testament	
3. Mõningaid aspekte esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi saamisloost. Esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi alustekst	

4. Eestikeelne Piibel 260. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste eestikeelsete väljaannetega	
5. Die johanneische Schule, ihr Ort und ihre Herkunft	
6. Die Endzeiterwartungen in der Offenbarung des Johannes	
7. Jutumärkidest Uue Testamendi tõlkes	
8. Sahteltehnika Markuse evangeeliumis	
9. Kuidas tõlkida Peetruse esimese kirja 3,18–19?	
KOKKUVÕTE	209
LISAD	212
Illustratsioon 1. Eestikeelse Piibli numereeritud väljaannete järgnevuspuu	212
Illustratsioon 2. Näide G. Blaeu poolt 1633. a. väljaantud kreekakeelse Uue Testamendi Peetruse 1. kirja tekstist	213
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	214
1. Pühakirjatekstit ja apoküüfiline kirjandus.....	214
2. Kirjandus.....	218
3. Ajaleheartiklid.....	225
4. Protokollid ja käsikirjalised materjalid	226
5. Lühendid	227
RESÜMEE	229

SAATEKS

1997. aasta üheks Eesti kiriku- ja kultuurilooliseks tähtsündmuseks oli pärast Teist maailmasõda esimese kodumaal toimetatud eestikeelse Piibli väljaandmine. “Piibli uut väljaannet on asunud huviga lugema. Lugejad võrdlevad seda Piibli varasemate trükkidega, eelkõige Piibli 1968. a väljaandega, millega ollakse vahest kõige enam harjutud. Paljud inimesed on väljendanud oma tänu tehtud töö eest. Suurt tunnustust on avaldatud uue teksti keelelise külje kohta. See on nüüd mõistetavam, ladiusam, kergemini loetav. Kuid võrreldes varasemate tõlgetega äratavad ühtlasi tähelepanu mitmesugused erinevused, isegi küsitavused.”¹

Piibli toimetamine ja väljaandmine tähendab suurt ja erinevate tegevusvaldkondadega seotud ettevõtmist, kus ei puudu ka mitmesugused probleemid. Nii näiteks viitab piiblitõlke keelelise toimetamise küljele keeleteadlane Karl Pajusalu.² Asjaliku kriitilise hinnangu annavad teoloogid Jukka Thurén ja Toomas Paul, kes osutavad eestikeelse Piibli uue redaktsiooni sisulistele probleemidele.³

Samas tuleb tunnistada, et ootused Piibli uue väljaande suhtes olid üsna suured. Nii kirjutab Eesti Piibliseltsi (EPS) piiblitoimetuse liige Randar Tasmuth: ”Uue Piibli tekst peab saama normatiivseks. See tähendab seda, et hilisemad atlased, teatmeteosed, uurimistööd (kui kirjutaja ei esita oma tõlget) ja muu kirjandus peab aluseks võtma EPS-i poolt välja antava Piibli.”⁴ Sama mõtet kordas ka EPS-i peasekretär Jaan Bärenson: “Uus emakeelne Piibel peaks saama normatiivseks. Koostöös entsüklopeediatoimetusega peaks olema tagatud nimede ja mõistete ühtne kasutamine uues Piibli väljaandes ning mitmesugustes suuremates teatmeteostes ja kooliõpikutes.”⁵

Kahtlemata on sellised ootused mõistetavad, kuid kas ka põhjendatud, sest kuigi eestikeelse Piibli kodumaal väljaandmise võimalust oldi juba kaua aega soovitud, siis ettevalmistused selle saamiseks ei olnud sugugi ootuspärasel tasemel. See kajastus kas või selles, et esialgse kava kohaselt pidi toimuma üksnes piibliteksti põgus toimetamine. Alles ajapikku töö käigus otsustati põhjalikuma revideerimise kasuks, seda eriti Uue Testamendi osas. Eestikeelse Piibli uues väljaandes on küllalt ebakohti, mida oleks saanud vältida töö parema planeerimise ja põhjalikuma sisulise ettevalmistusega.

Mõeldes nii tehtule kui ka tuleviku vajadustele, sai piiblitoimetuse nõupidamistel, nagu hästi mäletan, heietatud mitmesuguseid mõtteid. Üheks

¹ ROOSIMAA, Peeter 1998 a.

² PAJUSALU, Karl 1998.

³ Vt THURÉN, Jukka 1998; PAUL, Toomas 2000.

⁴ TASMUTH, Randar 1997.

⁵ BÄRENSON, Jaan 1998. Uue eestikeelse Piibli normatiivse tähenduse kohta vt ka PAUL, Toomas 2000, lk 236j.

selliseks oli soov vähemalt lühidalt kirja panna Piibli toimetamise lugu, seda vaadatuna nii organisatsioonilise kui ka sisulise toimetamise külje pealt. Sest teatavasti kipub Piibli väljaandmine olema ikka üsna anonüümne tegevus. Veel väljendati soovi, et varsti peaks alustama Piibli uut eesti keelde tõlkimist, kus ei piirduks üksnes hädapäraste tõlke- ja keeleliste parandustega. Samas tähendaks see senisest palju põhjalikumaid ettevalmistusi, seda nii tõlke kui ka toimetamise põhimõtete, aga samuti probleemsete tekstiosade eksegeesi osas. Kõige selle juures peaks olema oma koht vastavasisulistel teaduslikel töödel.

Loodan, et üheks sammuks nimetatud eesmärkide suunas kujuneb ka käesolev töö. Siinjuures tahan kõigepealt tänada oma abikaasat Tiit ja teisi oma perekonna liikmeid. Nende kannatlikkus ja mõistev suhtumine on olnud mulle hindamatu, et nende mitmete aastate vältel töö ja pereelu kõrval seda doktoritööd teha. Ühtlasi tahan tänada oma juhendajaid dr Toomas Pauli ja dr Anne Kulli heatahtlike ja kasulike nõuannete ning igakülgse toetamise eest. Samuti tänan oma häid kolleege ja sõpru abi ning toetava suhtumise eest. Järgnev väitekiri on saanud teoks paljude inimeste abil ja toega.

SISSEJUHATUS

1. Teema kujunemine

Kui 1998. aastal Eesti Piibliselts otsustati, et oleks vaja kirjutada eestikeelse Piibli tõlkimisega seotud uurimistö, siis esialgse mõtte kohaselt pidi minu ülesandeks olema võtta vaatluse alla eestikeelse Piibli 1997. a väljaande⁶ Uue Testamendi redigeerimine. Käsitlemist pidid leidma sellised teemad nagu Piibli tõlkimise ja redigeerimise printsiibid üldiselt, P 1997 redigeerimise-toimetamise põhimõtted ja hinnang neile, Uue Testamendi kohta piiblitoometusele esitatud parandusettepanekute iseloomustus, konkreetsete kirjakohtade tõlgete analüüs. Ootuste kohaselt võiks selline töö pakkuda laiemat huvi nii kodu- kui ka välismaal. Samuti oleks selline uurimus vajalik Eesti Piibliseltsi kavandatud Piibli edasise tõlkimise ja redigeerimise seisukohalt.⁷

Kui hiljem pidasin nõu oma juhendajaga dr Toomas Pauliga, siis üheskoos otsustasime, et lisaks eelöeldule keskendun Uue Testamendi ühe tervikteose tõlgete-redaktsioonide uurimisele. Et selle uurimise käigus tuli vaatlusaluse teose erinevate väljaannete tekste omavahel sõnasõnaliselt võrrelda, siis polnud otstarbekas valida väga pikka teksti (nt nagu evangeeliumid, kirjad roomlastele, korintlastele, heebreastele). Liiga lühike Uue Testamendi kiri ei paku aga järelduste tegemiseks küllaldast materjali. Uurimiseks tundus olevat sobiv Peetruse 1. kiri. Seejuures sai otsustavaks asjaolu, et olen juba aastaid tegelnud selle kirja uurimisega. Esialgne kava nägi ette koostada eestikeelse Piibli või vastavalt Uue Testamendi 12 erineva väljaande Peetruse 1. kirja kohta sünoptiline tabel. Tegemist pidi olema läbilõikega erinevatel aegadel välja antud tekstidest. Mõte oli analüüsida Peetruse 1. kirja tõlke kujunemist, uurida oluliste mõistete kasutamiseviisi, probleemsete tekstiosade tõlget, viia läbi sisulist eksegeesi. Töö käigus lisasin sünoptilisse tabelisse ka kreeka keelse ja Lutheri tõlke teksti. Veel võrdlesin omavahel Peetruse 1. kirja osas esimese eestikeelse Piibli kõigi numereeritud kordustrukide tekste, selgitamaks nende tekstide kujunemislugu, seda nii lingvistilises kui ka teoloogilises tähenduses. Nii näiteks selgus, et 1835. aasta piibliväljaandes III-3 muudeti 1Pt 3,21 hea südame-tunnistuse *küsimine* hea südame-tunnistuse *töötuseks*, 1889. aasta XI väljaandes aga toimus *isand* ja *Issand* eristamine. Illustreerimaks eestikeelse Piibli kordustrukide omavahelisi seoseid, on koostatud vastav "järgnevuspuu".⁸ Nimetatud joonisel on ära toodud vastava piibliväljaande väljaandmise koht ja aasta. Väljaannete numbrid on tabelis toodud rooma numbritena. Kui sama

⁶ Lühemaks märkimiseks kasutan moodust, kus täht või tähed näitavad, millise teosega on tegemist (P – Piibel; UT – Uus Testament; WT – Wastne Testament; Lu – Lutheri tõlge), järgnev aastaarv aga osutab trükis ilmumise aastale.

⁷ Vt ROOSIMAA, Peeter. Avaldus Tartu Ülikooli usuteaduskonna dekaanile 15. juunil 1998. Avalduses on osutatud piiblikomisjoni töökoosolekule 12.06.98.

⁸ Vt LISAD, illustratsioon 1.

numbrit kannab mitu erinevat väljaannet, siis nende eristamiseks on lisatud araabia number. Üksikuid väljaandeid ühendavate joonte kõrvalekalle vertikaalsihist näitab, et järgneva väljaande tekst erineb eelmise omast, seejuures ei ole püütud järgida mingit kindlat maastaapi. Joonte kõrvalekalde suund on valitud suvaliselt.

Pidades silmas EPS-i kava teha tulevikus Uue Testamendi uus eestikeelne tõlge, on käesoleva töö käsitlemisringi haaratud ka tõlkimist toetava eksegeesi teemasid.

Nii kujunes välja väga mahukas uurimisvaldkond, mille kajastamine ei mahu ainult ühe, käesoleva töö raamidesse. Tegemist on ulatusliku ettevõtmisega, kus võiksid kaasa töötada paljud huvilised. Käesoleva doktoritöö põhineb artiklitel, kus on antud ülevaade P 1997 redigeerimisest-toimetamisest, WT 1686, UT 1715 ja P 1739 Peetruse 1. kirja teksti kujunemisega seotud probleemidest, samuti on käsitletud tõlkimise jaoks tähtsaid eksegeesi valdkondi. Tulevikus kavatsen jätkata nii Uue Testamendi tõlkeloo kui ka Uue Testamendi tõlkimisega seotud eksegeetiliste probleemide uurimist. Kuna kogu probleemide ringi käsitus ei piirdu üksnes Peetruse 1. kirjaga, vaid sellesse on haaratud ka Uue Testamendi teisi osi, siis valisin käesoleva töö pealkirjaks **Uue Testamendi eestikeelsetest tõlgetest ja tõlkimist toetavast eksegeesist**.

2. Töö eesmärk ja uurimisprobleem

Käesoleva dissertatsiooni uurimisprobleemiks on käsitleda eestikeelse piiblitõlkega seonduvaid küsimusi. Vaatluse alla võetakse esimene lõunaestikeelne Wastne Testament (WT 1686), esimene põhjaestikeelne Uus Testament (UT 1715) ja esimene eestikeelne täispiibel (P1739) ning esimene Teise maailmasõja järel kodumaal toimetatud Piibel (P 1997). Töö eesmärgiks on uurida eestikeelse Piibli tõlkimiselugu ja ühtlasi anda oma panus Eesti Piibliseltsi poolt kavandatud Uue Testamendi uue tõlke ettevalmistusteks. Vastust otsitakse järgmistele küsimustele:

1. Milline oli Teise maailmasõja järel esimese kodumaal toimetatud eestikeelse Piibli toimetamise korralduslik teostus ja millised olid redigeerimise-toimetamise üldised põhimõtted.
2. Ajendatuna P 1997 toimetamise kogemustest ning P 1997 kohta tehtud põhjendatud kriitikast on eesmärk tuua tõlkimist toetavast eksegeesist näiteid ja anda piiblitekstide tõlkimisel ja toimetamisel esinevate lingvistiliste probleemide kohta praktilisi lahendusi.
3. Lähtudes Peetruse 1. kirja tekstist on küsimuseks esimese lõunaestikeelse Wastse Testamendi, esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi ja esimese eestikeelse täispiibli Uue Testamendi osa tõlkimise lingvistiline külg, seda

nii tõlgitava(te) keel(t)e kui ka nimetatud teoste tekstide omavahelise seotusega seoses.

4. Analüüsida hüpoteesi, kas esimeste eestikeelsete Uue Testamendi tekstide tõlkimisel võis vahekeele kasutamine anda rohkem originaalilähedasemalt mõjuva tulemuse, kui otse kreeka keelest tõlkimine.

3. Töö struktuur

Käesolev töö jaguneb sissejuhatuseks ja kaheks põhiosaks. Sissejuhatuses moodustavad töö teoreetilise baasi peatükid *Teema senine uuritus* ja *Uue Testamendi tõlkimisest*.

Töö esimene osa, *Uurimuslik osa*, jaguneb kaheks peatükiks: 1) tõlkelooliseks, kus esmalt käsitletakse 1997. aastal väljaantud eestikeelse Piibli saamisloogu, seejärel leiavad käsitlemist esimese lõunaeestikeelse Uue Testamendi, esimese põhjaeestikeelse Uue Testamendi ja esimese eestikeelse täispiibli Peetruse 1. kirja tekstid, ja 2) tõlketeaduslik-eksegeetiliseks, kus käsitletakse eksegeesi nelja erinevat teemavaldkonda. Uurimuslik osa on tihedalt seotud teises osas olevate artiklitega, neid aktualiseeritakse lähtudes käesoleva töö eesmärgist.

Töö teine osa, *Artiklid*, koosneb artiklitest, kus käsitletakse nii Piibli või vastavalt Uue Testamendi tõlkeloolisi kui ka eksegeetilisi küsimusi. Artiklid on valminud ajavahemikus aastatel 1997–2003.

Esimene artikkel, *The First Estonian Bible After World War Two*⁹, on kirjutatud Eesti Piibliseltsi palvel, et jäädvustada pärast Teist maailmasõda esimese kodumaal toimetatud Piibli saamine. Artikli koostamisel on kasutatud EPS-i tööorganite protokolle, aruandeid, kirjalikke märkmeid, tollest ajast pärit ajalehtede artikleid jms.

Järgmised kolm artiklit moodustavad omaette bloki ja käsitlevad Peetruse 1. kirjast lähtudes Uue Testamendi esimeste eestikeelsete tõlgetega seonduvat. Neist esimene, *“Wastne Testament” — das erste estnischsprachige Neue Testament*¹⁰, valmis 2001. aastal Tartu Ülikooli usuteaduskonna, orientalistikaseltsi ja Saksa religiooniloo erialaühingu viiendal ühissümposiumil peetud ettekandest. Selle artikli põhiküsimuseks on, millisest keelest või millistest keeltest on Uus Testament tõlgitud lõunaeesti keelde. Artikkel, *Mõningaid aspekte esimese põhjaeestikeelse Uue Testamendi saamisloost. Esimese põhjaeestikeelse Uue Testamendi alustekst*¹¹, on kirjutatud eelmise artikli teema jätkuna. Selles on küsimuseks, millisest keelest tõlgiti Uus Testament põhjaeesti keelde. Artikli,

⁹ Vt ROOSIMAA, Peeter 2002.

¹⁰ Vt ROOSIMAA, Peeter 2003a.

¹¹ Vt ROOSIMAA, Peeter 2004.

*Eestikeelne Piibel 260. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste eestikeelsete väljaannetega*¹², puhul on tegemist ettekandega Eesti Piibliseltsi VII piiblipäevade raames Jüri Gümnaasiumis toimunud eestikeelse Piibli 260. aastapäevale pühendatud konverentsil. Artiklis on Peetruse 1. kirja teksti põhjal vaadeldud P 1739 teksti kujunemist võrreldes UT 1715 ja UT 1729.

Järgmised viis artiklit moodustavad omaette bloki ja on töösse valitud seoses tõlkimist toetava eksegeesi teemadega. *Die johanneische Schule, ihr Ort und ihre Herkunft*¹³ valmis 1997. aastal Tartu Ülikooli usuteaduskonna ja Saksa religiooniloo erialaühingu kolmandal ühissümposiumil peetud ettekandest. Artikli esmane eesmärk oli heita valgust johannesliku koolkonnaga seotud probleemidele. Käesolevasse töösse on see artikkel võetud seepärast, et saada informatsiooni johannesliku koolkonna maailmavaatelise tausta kohta. Selline informatsioon võimaldab teha paremini põhjendatud tõlkeotsustusi.

Ka kuues artikkel, *Die Endzeiterwartungen in der Offenbarung des Johannes*¹⁴, on valminud Tartu Ülikooli usuteaduskonna ja Saksa religiooniloo erialaühingu neljandal ühissümposiumil peetud ettekande põhjal. Sümpoosioni keskseteks teemadeks olid erinevate religioonide lõpuaja ootused ja lõpuaja ettekujutused. Artikkel on võetud töösse toomaks näiteid omavahel pärimuslikult seotud piiblitekstidest.

Seitsmes artikkel, *Jutumärgidest Uue Testamendi tõlkes*¹⁵, on kirjutatud lähtudes P 1997 toimetamisel tekkinud praktilisest vajadusest lahendada Johannes evangeeliumi kolmandas peatükis olev jutumärkide panemise probleem.

Kaheksas artikkel, *Sahteltehnika Markuse evangeeliumis*¹⁶, on välja kasvanud Markuse evangeeliumi eksegeesi loengutest. Artiklis on vaatluse alla võetud evangeeliumides kasutatud stilistiline võte, mida nimetatakse sahteltehnikaks.

Viimane artikkel, *Kuidas tõlkida Peetruse esimese kirja 3,18-19?*¹⁷, on kirjutatud professor dr Kalle Kasema juubelikogumiku *Mille anni sicut dies hesterna... Studia in honorem Kalle Kasemaa* tarvis, ajendatuna soovist leida mingi võimalik põhjendatud lahendus Jeesuse surmavallas viibimise probleemile. Samuti on küsimuseks, kuidas saadud tulemus peaks kajastuma selle kirjakohta tõlkes.

Väitekirja artiklite osale järgneb kokkuvõtte, kus on veelkord lühidalt ära toodud uurimise tulemused ja lisatud soovitusi Uue Testamendi tulevase tõlkimise tarvis.

¹² Vt ROOSIMAA, Peeter 2001a.

¹³ Vt ROOSIMAA, Peeter 1999a.

¹⁴ Vt ROOSIMAA, Peeter 2001b.

¹⁵ Vt ROOSIMAA, Peeter 1998a.

¹⁶ Vt ROOSIMAA, Peeter 1999b.

¹⁷ Vt ROOSIMAA, Peeter 2003b.

Töö lisades on kaks illustratsiooni. Neist üks kajastab eestikeelse Piibli numereeritud väljaannete järgnevust lähtudes Peetruse 1. kirja tekstist, teine aga on näide 17. sajandil välja antud kreeka keelse Uue Testamendi tekstist.

4. Meetod

Käesolev väitekiri, mis oma iseloomult on interdistsiplinaarne, on esitamiseks Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. Töö vormistamisel olen püüdnud lähtuda usuteaduskonnas teaduslikele töödele esitatud nõuetest.¹⁸ Töösse sisse võetud erinevates väljaannetes ilmunud artiklite osas on arvestatud vastavate väljaannete nõuetega.

Oma uurimuses olen keskendunud eesti keeleruumile, sealhulgas ajaloolises perspektiivis ka lõunaeesti kirjakeelele. Vaatluse alla on võetud piiblitekstide, eelkõige Uue Testamendi tekstide eesti keelde tõlkimine ja sellega seonduv.

Doktoritöö põhineb teaduslikel artiklidel, milles käsitletakse eestikeelse Uue Testamendiga või vastavalt Piibliga seotud ajaloolisi ja keelelisi küsimusi, samuti eksegeetilist uurimust. Lisaks otsesele tekstieksegeesile on neis käsitletud ka n-õ sissejuhatavaid küsimusi, mis on seotud Uue Testamendi ajastulooga, tekstide autorsusega, tekstikriitikaga jne. Artiklid jagunevad tõlkeloolisteks ja eksegeetilisteks. Artiklitele eelnevas uurimuslikus osas on vastavalt artiklite jagunemisele üks peatükk *Piibli tõlkimisest eesti keelde*, milles käsitletakse vastavate artiklite problemaatikat, ning teine peatükk *Tõlkimist toetavast eksegeesist*, milles käsitletakse vastavates artiklites toodud eksegeesiküsimusi. Kuna väitekirja võetud artiklid on kirjutatud mitme aasta kestel ja nende kirjutamise ajendiks oli vajadus lahendada üles kerkinud probleeme, siis on uurimusliku osa peamine ülesanne tuua esile käesoleva töö eesmärgist lähtuv teemadering ja lisada teemadepohane analüüs.

Doktoritöö alguses on sissejuhatus, milles on toodud töö teema kujunemine, töö eesmärk ja uurimisprobleem. Teema senist uuritust on vaadeldud nii eestikeelse Piibli tõlkeloo kui ka tõlketeoreetilise-eksegeetilise seisukohalt. Töö sissejuhatusse kuulub ka tõlketeoreetiline peatükk *Uue Testamendi tõlkimisest*.

Nimetatud tõlketeoreetilises peatükis on eesmärgiks esile tuua üksnes üldised Uue Testamendi kui tõlketeose arengusuunad ja piiblitõlke suundumused, et selliselt paremini mõista eestikeelsete piiblitõlgete problemaatikat. Seepärast puudub selles tänapäevaste tõlketeooriate põhjalikum tutvustus ja nende analüüs. Samuti ei puudutata siin selliseid olulisi teemavaldkondi nagu hermeneutika ja semiootika võimalused piiblitõlkimisel jne. Ka küsimust tõlkimisest kui kommunikatsiooniprotsessi kordamisest puudutan ainult

¹⁸ Vt KULMAR, Tarmo 1997.

põgusalt, osutades üksnes vastavale tõlketeoreetilisele suundumusele ja sellest tulenevale tõlkimise komplitseeritusele. Sest tõlketemaatiline materjal pakub üha uusi ja erinevaid uurimisprogramme, millest sünnivad ka üha uued lähenemisteed ja teooriad. Ka on tõlketeadus oma olemuselt muutunud väga interdistsiplinaarseks. Küll on tõlketeooriate süvakäsitus vajalik konkreetse piiblitõlke projekti puhul, kui on püstitatud tõlkeülesanne, määratletud sihtgrupp, valitud tõlkemetoodika jne. Näiteks taotlus, et tõlge põhjustaks lugejas samaväärseid reaktsioone nagu seda põhjustas originaali tekst, ei ole täiel määral kunagi saavutatav. Vaja on leida mingi kompromiss. Ja siin on erinevatest teooriatest küll suur abi.

Töö uurimusliku osa esimese peatüki, *Piiblitõlkimisest eesti keelde*, baasmaterjali moodustavad neli esimest artiklit. Esmalt võtan vaatluse alla P 1997 saamisloos, kus põhiline tähelepanu on pööratud ajaloolisele küljele, kuid selles ei puudu ka lingvistiline osa. Seejärel vaatlen Uue Testamendi üht tervikteost, nimelt Peetruse esimest kirja. Kuna piiblitõlkimine on järjepidev protsess, siis leiavad siin käsitlemist esimese lõunaestikeelse Uue Testamendi WT 1686, esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi UT 1715 ja esimese eestikeelse täispiibli P 1739 tekstid. Soov on teada saada, millisest või millistest keeltest on tehtud vastavad tõlked ja milline on nende väljaannete omavaheline seotus. Nimetatud väljaannetega seotud käsikirju siin eraldi ei vaadelda. Ka ei ole taotluseks jälgida eesti kirjakeele arengut või sellega kaasnenud keeletülisid. WT 1686, UT 1715 ja P 1739 saamisloos on käsitletud üksnes niipalju, et saada teoste saamisloost üldine ülevaade ja mõista lingvistiliste uurimisprobleemide olemust. Põhjaliku ülevaate nende teoste saamisloost on andnud teoloogia-doktor T. Paul, kelle töödele ma nimetatud artiklite ajaloolise osa kirjutamisel põhiliselt toetun.

Seoses sellega, et vaatluse alla on võetud esimese lõunaestikeelse ja esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi ning esimese eestikeelse täispiibli tekstid, jääb paraku üks oluline seos käsitlest välja. Nimelt toetub P 1739 tekst, vähemalt Peetruse 1. kirja osas, põhjaestikeelse Uue Testamendi teise väljaande (UT 1729) tekstile. UT 1715 ja UT 1729 on aga omavahel väga erinevad. Kahtlemata on sellise erinevuse üheks põhjuseks üleminek teistsugusele kirjaväikesele, mis 18. sajandil üldiselt tarvitusele tuli ja mida tänapäeval nimetatakse *vanaks kirjaväikeseks*¹⁹. Kuid see vajab omaette uurimist, kas UT 1729 puhul on tegemist UT 1715 põhjaliku revideerimisega või lausa uue tõlkega. Tabelis 1 on toodud näide 1Pt 1,6–8 tekstide võrdlusest.

¹⁹ Vt KASK, Arnold 1970, lk 67, 93j.

Tabel 1. Näide 1Pt 1,6–8 tekstide võrdlusest.

UT 1715	UT 1729	P 1739
1,6. Kelle pärrast teie peate röömsad ollema/ ke teie nüüd pissut/ (ninda kui Kohhus on)/ kurwad ollete monnesarnase Kiusatuses.	1,6. Mil teie peate wägga röömsad ollema, kes teie nüüd pissut (kui se tarwis lähhäb) kurwad ollete monnesarnaste kiusatuste sees.	1,6. Millal teie wägga röömsad peate ollema, kes teie nüüd pissut (kui se tarwis lähhäb) kurwad ollete monnesarnaste kiusatuste sees;
1,7. Et teie teie Ussu-Katsminne saaks leidud palju üllemb ollewa/ kui kadduwa Kulda/ mis Tullles katsutasse/ Kitusseks/ Auuks/ ja Auustamisseks Jesusse Kristusse Ilmotamise Päwal.	1,7. Et teie usk, kui se saab katsutud, peab leitama palju üllema ollemast kui kuld, mis ka-ub, ja siiski tullles katsutakse, kitusseks ja auuks ja auustamisseks, kui Jesus Kristus ilmub.	1,7. Et teie usk, kui se saab läbbi katsutud, peab leitama palju üllema ollemast kui kuld, mis kaub, ja siiski tullles läbbi katsutakse, kitusseks, ja auuks, ja auustamisseks, kui Jesus Kristus ilmub.
1,8. Kedda teie näggematta armastate/ kelle sisse teie nüüd ussute/ ehk teie tedda kül mitte ep olle näinud/ ja ollete röömsad ilma arwamatta ja kalli Römoga/	1,8. Kedda teie polle näinud ja siiski armastate, kelle sisse teie nüüd ussute, ehk teie tedda nüüd mitte ei nä, ja ollete wägga röömsad kalli römoga, mis ükski et woi üllesrägida	1,8. Kedda teie polle näinud, ja siiski armastate, kelle sisse teie nüüd ussute, ehk teie Tedda nüüd mitte ei nä, ja ollete wägga röömsad kalli römoga, mis ükski ei woi üllesrägida,

Kõigi niisuguste esilekerkivate probleemide lahendamine ei ole käesoleva töö taotluseks. Küllalt palju maad jääb ka edasisteks uurimisteks. Näiteks selgus töö käigus, et UT 1715 trüki tekst on otseselt sõltuv WT 1686-st, ühtlasi kasutati tõlkimisel Lutheri saksakeelset tõlget. Kuid UT 1715-s on tekstiosi, mis lubavad oletada, et nende kohtade tarwis tehti kas omaette tõlge või oli väljaandjatel kasutada veel mingi muu tõlke käsikiri. Viimane variant tundub olevat tõenäosem. Kui nii, siis milline käsikiri? Arvan, et see huvitav küsimus väärib omaette uurimist. Ning ilmselt on selletaoliste küsimuste lahendamiseks otstarbekas lisaks Peetruse 1. kirjale võtta vaatluse alla ka teisi Uue Testamendi osi. Üldse on nii Wastse Testamendi kui ka Uue Testamendi saamisloo tekstiline külg sügavamalt uurimist väärt, ja ma soovin seda tulevikus ka teha. Käesolevas töös aga tähendaks see liiga palju tähelepanu pööramist lingvistilisele küljele.

Uuritavate tekstide analüüsil kasutasin meetodina sünoptilist võrdlust, mille tarvis koostasid vastavad tabelid. Võrdlustabelites on lisaks eestikeelsetele ka saksa- ja kreeka keelsed tekstid. Väitekirja võetud artiklites on tabelid üksnes ositi ära toodud. Artiklites olevates tabelites on tekstivastavused näidatud üksikute salvide kaupa. Lause osade ja üksikute sõnade vastavuse eristamiseks

on kasutatud erinevaid allajoonimisi. Töö käigus aga kasutasin ka lauseosade kaupa võrdlemist. Tabelis 2 on ühe töövariandi näide.²⁰

Tabel 2. Näide sünoptilise võrdlustabeli töövariandist.

WT 1686	Blaeu 1633	Lu 1661
3,10. Sest kä om Ello tahab armastada/ nink hüwwi Peiwi nättä/ se hoidko omma Keeld	3,10 O ga ü qe/ wn zvhü a ɣap#n, kai ü ðei n h(r/ aj a ɣa qaj, pausa ʔw thü gl wssan a uʔou= a ɸoʔka kou=	3,10. Denn wer leben wil/ und gute Tage sehen/ der schweige seine Zunge/ daß sie nichts Böses rede/ und seine Lippen/ daß sie nicht triegen.
Kurja eest/ nink omme Huhli Pettust pajatamast.	kai ükei/ h a uʔou= tou=nhü al hsa i do/ on:	

Nagu käesoleva töö sissejuhatavas osas *Teema kujunemine ja uurimisprobleem* on nimetatud, sai Peetruse 1. kirja osas võrreldud esimese eestikeelse Piibli kõigi nummerdatud kordustrukside tekste ja koostatud vastav järgnevuspuu. Kuna aga nende kordustrukside lähem uurimine ei ole käesoleva töö eesmärgiks, siis jäävad need väljaanded kasutatud kirjanduse nimistus ära toomata.

Töö uurimusliku osa teises peatükis, *Tõlkimist toetavast eksegeesist*, käsitletakse nelja erinevat piiblitõlkimisega seotud teemavaldkonda, kus on näha tõlkimist toetava eksegeesi vajalikkus. Nimelt: 1) piibiautorite ajastu- loolise ja maailmavaatelise tausta tundmise arvestamisest piiblitekstide tõlki- misel, 2) piibliraamatute omavahelisest sõltuvusest ning selle mõjust teksti tõlkimisele, 3) interpunktsiooniga seotud probleemidest ja 4) stilistiliste eripärade arvestamisest. Kõige lõpuks toon ühe konkreetse teksti, 1Pt 3,18j eksegeesi ja tõlkimise näite. Nimetataud teemade käsitlemisel esitan vastava probleemi üldise olemuse, toon näiteid seoses vastava probleemiga. Iga teema- valdkonna käsitluse juurde kuulub ka vastav artikkel.

5. Töös esinenud raskusi

Käesoleva töö koostamisel ja kirjutamisel tuli kokku puutuda mitmesuguste raskustega. Mitmed neist johtuvad sellest, et tegemist on artiklilisel põhineva uurimistööga. Selline töö on paratamatult fragmentaarne ega võimalda kõiki probleeme sidusalt ja sügavuti uurida. Samuti on sellest tingitud väitekirja eba-

²⁰ Vrd ROOSIMAA, Peeter 2003 a, tabel lk 180.

ühtlus. Väitekirja võetud artiklid on kirjutatud eelkõige lähtuvalt üleskerkinud probleemist, vajadusest mingi küsimus läbi uurida, mitte et need doktoritöösse võtta. Ühelt poolt on see nende artiklite tugevuseks, kuid teiselt poolt jäävad seetõttu mitmed teemaarendused väitekirja uurimisprobleemist välja. Sama-laadsetes artiklites esineb paratamatult kordusi. Ka on raskuseks see, et erinevad väljaandjad on artiklitele seadnud omad tingimused ja vormistusnõuded. Näiteks kasutan ma Piiblile viitamisel nn saksa viitamissüsteemi (nt 1Pt 1,18), osa väljaandeid aga kasutab nn inglise viitamissüsteemi (nt 1Pt 1:18). Piiblitekstidele viitamisel kasutan P 1997 toodud lühendeid. Artiklites olevad lühendid osaliselt erinevad neist. Kõik see kokku muudab töö vormistusliku külje ebahühtlaseks. Kahjuks esineb artiklites kasutatud kirjanduse nimistutes ka eksitavaid vigu. Dissertatsiooni lõpus olevas kasutatud allikate ja kirjanduse nimistus on need vead kõrvaldatud. Mõnel juhul ei lange ka artikli autori ja toimetaja arvamused päris kokku. Seda kogesin näiteks artikli *The First Estonian Bible After World War Two* juures. Nimetatud artikli puhul on veel probleemiks ka see, et ingliskeelsele lugejale vastu tulles on eestikeelse Piibli tekstinäited edasi antud inglise keele vahendusel. Selle artikli joonealustes viidetes on mitme allikmaterjali pealkiri esitatud inglise keelde tõlgitult. Üldises allikate nimistus aga annan pealkirjad üksnes originaalkeeles.

Vormistuslikku ebahühtlust lisab seegi, et artiklites on kasutatud kirjandusele viitamise erinevaid süsteeme. Käesolevas väitekirjas (väljapool artikleid) kasutan spetsiaalset viitamissüsteemi, kus joonealustes viidetes on ära toodud üksnes teose autor ja ilmumisaasta nii nagu see on esitatud kasutatud allikate ja kirjanduse nimistus. Kasutatud kirjanduse nimistus kasutan teoste sarjade ja teatmeteoste osas lühendeid, mis on sama nimistu p.5-s ära defineeritud.

Osa raskusi johtub sellest, et paljude mõistete osas puudub eestikeelne väljakujunenud terminoloogia. Loetavuse huvides ja stilistilistel põhjustel olen kasutanud ka sünonüüme, kusjuures eeldan, et lugeja mõistab, et neil puhkudel ei ole tegu erinevate mõistetega.

Nagu juba öeldud, toetub käesolev töö teaduslikele artiklitele, millistes keskseteks uurimisteamadeks on Uue Testamendi tõlkimisega seotud probleemid. Nende probleemide paremaks mõistmiseks on töö sissejuhatuses tõlketeoreetiline peatükk *Uue Testamendi tõlkimisest*. Selle peatüki kirjutamisel osutus raskuseks küsimus, millist lähenemisviisi ja milliseid materjale selleks kasutada. Tõlketemaatilistele küsimustele lähenetakse tänapäeval üsna erinevalt. Autorid pakuvad välja täiesti erinevaid käsitusmeetodeid. Ka on vastava ala kirjanduse hulk väga suur. Tõlketeoreetilises peatükis kasutatud kirjandus on valitud täiesti subjektiivsetest kaalutlustest sooviga anda võimalikult kergesti arusaadav ülevaade tõlketemaatilistest probleemidest.

6. Teema senine uuritus

Käesolev doktoritöö jaguneb oma sisult tõlkelooliseks ja tõlketeoreetiliseks-eksegeetiliseks. Sellest lähtudes käsitlen ka teema senist uuritust kahes jaos.

6.1. Eestikeelse Piibli tõlkelugu

Eestikeelse Piibli, sealhulgas Uue Testamendi tõlkeloo uurimisega on tegelnud üsna paljud teadlased. Seejuures on olnud põhiline huvi seotud eesti kirjakeele arenguga. On täiesti mõistetav, et vaatluse alla võeti sakraalsed tekstid, sest just vajadus välja anda kiriklikku kirjandust soosis eesti kirjakeele arengut.

Uue Testamendi esimeste eestikeelsete tõlgete, täpsemalt WT 1686 ja UT 1715 eesti keelde tõlkimise eeltööde kirjeldus koos mitmete isikute nimetamise ja pingeliste olukordade näitamisega leidub juba Uue Testamendi 1715. aasta väljaande Christian Hoppiuse poolt kirja pandud²¹ saksakeelses eessõnas. Seoses 1686 ja 1687 toimunud piiblikonverentside pingelise õhkkonnaga kirjutab C. Hoppius: “Denn man stritte: Ob die Version aus dem Grund-Text oder Luttheri Übersetzung Geschehen solte/ ob man die bisher gewöhnliche und in denen schon edirten Ehstnis-Büchern gebrauchte Schreib-Art behalten/ oder die/ so obgedachter Hr. Forselius introduciret/ gebrauchen solte.”²² Samuti on seal lugeda, kuidas 1706. ja järgmistel aastatel hulk pastoreid nägi vaeva, et Uue Testamendi tekst trükivalmis saada. “... es wurde auch rein abgeschrieben und fehlte also nichts mehr dran/ als daß es unter die Presse käme/ aber eben daran stiese es sich nun abermahl.”²³ Kahjuks läks ka see puhas käsikiri kaduma. Kuid siis pärast 1710. aasta ränka katku, mil Revali (Tallinna) elanike arv oli umbes 25 korda vähenenud ja Uue Testamendi väljaandmine näis lootusetu, suutis Hinrich [Heinrich] Gutsloff ometi mingi käsikirja taastada ja trükivalmis seada.²⁴

Põgus viide Uue Testamendi esimeste põhjaeestikeelsete väljaannete saamise kohta, küll ilma nimesid nimetamata, on leida esimese eestikeelse täispiibli eessõnas. Seoses Uue Testamendi väljaandmise väliste raskustega on seal öeldud: “Kui ühheksa aasta eest kolmatkümmed suur katk keik meie maad wägga laggedaks teggi innimestest, siis surri ka surem õppetajatte hulk ärra, siis olli peält nähha, et se Ue seädusse ramat piddi trükkimatta jäma: agga Jummal, kelle mõtted ikka teist wisi on, kui meie mõtted, ja kelle wisid ärra-arwamatta on, seädis omma tarkust möda sedda asja nenda, et Ue seädusse ramat essimest

²¹ Vt ANNUS, Endel 2000, lk 149.

²² HOPPIUS, Christian 1715, lk b1.

²³ *Ibid.*, lk b2.

²⁴ *Ibid.*

korda viis aastat pärrast katko, ja teistkorda nelliteistkümmend aastat pärrast sedda teie kätte sanud.”²⁵

Eestikeelse Piibli tõlkimisest kirjutas 18. sajandil põgusalt oma Kuramaa kirikuloos Carl Ludwig Tetsch. Põhjalikumalt käsitles seda teemat 19. sajandil Karl Gottlob Sonntag, kes oli Liivimaa superintendent.²⁶ Veelgi põhjalikumalt on eestikeelse Piibli tõlkimist ja sellega seonduvat käsitlenud Kolga-Jaani õpetaja Willem Reiman (1861–1917). Olgu siin nimetatud *Eesti Piibli ümberpanemise lugu*²⁷, kus W. Reiman vaatleb Pühakirja eesti rahvani jõudmist viie etapina. Lähemat käsitlemist leiab selles WT 1868, UT 1715 ja P 1739 väljaandmine. Selles töös jääb siiski, kas või UT 1715 osas mitmeid lahendamata küsimusi.

Toomas Pauli hinnangul käsitlesid eestikeelse Piibli tõlkimislugu uue kvaliteediga rootsi kiriku- ja kultuuriloolane Gustav Oskar Frederic Westling (19. saj lõpp – 20. saj esimene pool), samuti rootslane Greta Wieselgren (20. saj keskpaik).²⁸ Kristiina Rossi hinnangul on esimese eestikeelse täispiibli saamis- lugu kõige põhjalikumalt uurinud Rudolf Põldmäe, kes on lisaks varasemate autorite töödele kasutanud peamiselt Eestimaa Konsistooriumi protokolle ja Saksamaal Herrnhutis asuvast Vennaste-uniteedi Arhiivist leitud materjale.²⁹ Tuginedes R. Põldmäe kirjutistele, annab K. Ross lühiülevaate esimese eestikeelse täispiibli saamisloost.³⁰

Seoses vaadeldava teemaga on kindlasti sobiv siin nimetada usuteadlast, ajaloolast ja haridustegelast Johan (Juhan) Kõppu, kes hulk aastaid kuulus ka ise piiblitõlke komisjoni,³¹ samuti eesti kirjandusteadlast Herbert Salu.³² Piibli tõlkimisega seonduvat on uurinud ka Olaf Hermann Sild.³³ Aegade jooksul on paljud isikud kirjutanud piiblitõlkimist käsitlevaid referatiivseid kirjutisi. Neist tooksin esile ühe uuema aja teoloogi Alar Laatsi artikli, mis on kirjutatud seoses eestikeelse Piibli ilmumise 250. aastaga.³⁴ Esiletõstmist väärib Endel Annus, kes on koostanud eestikeelsete raamatute koondbibliograafia koos teoste lühiseloostusega.³⁵ Eestikeelse piiblitõlkimise looga on aastaid tegelnud Liivi Aarma. 1996. aasta aprillis toimus Wastse Testamendi 310. ilmumis-

²⁵ P 1739 eessõna *Armad Ma-Rahwas/ ja sõbrad!* lk 2.

²⁶ Vt PAUL, Toomas 1994, lk 15; vt ka TETSCH, Carl Ludwig 1769 ja SONNTAG, Karl Gottlob 1817.

²⁷ Vt REIMAN, Willem 1889.

²⁸ Vt PAUL, Toomas 1994, lk 16j.

²⁹ Vt ROSS, Kristiina 2002, lk 73.

³⁰ Vt *ibid.*, lk 73–75.

³¹ Vt KÕPP, Endel 1991 III, lk 187jj.

³² Pean silmas tema eesti vanema kirjanduse uuringuid.

³³ Vt nt SILD, Olaf 1928.

³⁴ LAATS, Alar 1998.

³⁵ ANNUS, Endel 2000.

aastale pühendatud teaduskonverents, mille kohta B. G. Forseliuse Selts avaldas ettekannete kogumiku.³⁶

Uue Testamendi ja kogu Piibli esimeste eestikeelsete väljaannete tekstide lingvistilise külje mõistmiseks olen suurt abi leidnud keeleteadlase Arnold Kase eesti kirjakeele ajalugu puudutavatest töödest, samuti keeleteadlase Jaak Peebo töödest. J. Peebo on põhjalikult uurinud Wastse Testamendi keelt, nii selle sõnavara, grammatikat kui ka ortograafiat. Uue Testamendi tõlkeküsimuste mõistmisel on olnud mulle abiks ka keeleteadlase Kristiina Rossi Vana Testamendi alased tõlkeuuringud. Oma Vana Testamendi käsitlustes on K. Ross uurinud nii 17. kui ka 18. sajandi käsikirjalisi piiblitõlkeid.³⁷ Väga olulist informatsiooni pakub Eesti Ajalooarhiivis säilinud kahe enam-vähem täieliku Vana Testamendi tõlkekäsikirja uurimine. Nendest käsikirjadest võib teha järeldusi nii tõlkijate, tõlkimise aja kui tõlkeprotsessi kohta.³⁸ Sellest, kuidas toimus Vana Testamendi tõlkimine ja töö käsikirjadega, võib ilmselt tõmmata paralleele ka Uue Testamendi saamisloo kohta. Seoses tõlkeprotsessiga kirjutab K. Ross: „Üldmuljena tuleb igatahes rõhutada, et tööd on tehtud väga hoolikalt ning aja ja energia arvelt pole kokku hoitud: keerulisemaid väljendeid on mitu korda ümber tehtud, et leida täpsemat ja paremat sõnastust.“³⁹ Seoses Anton Thor Hellega teeb K. Ross olulise järelduse: „Thor Helle organisatoorne ja toimetamisalaseid otsuseid langetav roll on olnud väga suur ja kindlasti võib teda pidada tänapäevases mõistes ‘peatoimetajaks’, kuid on kaheldav, kas teda saab nimetada olulisimaks Vana Testamendi t õ l k i j a k s.“⁴⁰ See küsimus vääriks tulevikus esitamist ka seoses Uue Testamendi tõlke uurimisega.

Tõelise põhjalikkusega on eestikeelse Piibli tõlkelugu uurinud teoloogia-doktor Toomas Paul. Tema doktoritöö teemaks oli *Eesti piiblitõlke ajalugu I osa (XVI–XIX sajand)*. Hiljem kirjutas ta kapitaalse monograafia *Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani*, kuhu on kokku võetud ka paljude teiste uurijate töö tulemused.⁴¹ Samuti on T. Paul andnud hea ülevaate probleemi seniuuritusest. Seda kõike pole siinkohal vaja ilmselt korrata. Seoses uue eestikeelse kirikupiibliga on T. Paul kirjutanud analüüsiva artikli *Eesti uus kirikupiibel*, milles on juttu küll uue Piibli kasutusest kirikus, küll selle redigeerimise raskuspunktid ja redigeerimise põhimõtetest, samuti uue Piibli keelelistest ja sisulistest kitsaskohtadest. Oma analüüsis kasutab T. Paul võrdlemiseks prantslaste viimaste aastakümnete kõige autoriteetsemaid ja levinumaid piiblitõlkeid. Üsna palju artikliruumi on pühendatud Uue Testamendiga seotud probleemidele.⁴² Kui Vana Testamendi osas tunnistab Paul, et

³⁶ B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised nr 2. Tartu, 1996.

³⁷ Vt nt ROSS, Kristiina 1997 ja 2002.

³⁸ Vt *ibid.*, lk 75–87.

³⁹ *Ibid.*, lk 83j.

⁴⁰ *Ibid.*, lk 86j.

⁴¹ Vt PAUL, Toomas 1994 ja PAUL, Toomas 1999.

⁴² Vt PAUL, Toomas 2000, lk 236–250.

„uue Piibli Vana Testamendi tekst on peaaegu muutmatult 1968. aasta sõnastuses“, siis Uus Testament on „nii põhjalikult ümber töötatud, et seda võib nimetada täiesti uueks tõlkeks.“⁴³

Täie kindlusega võib öelda, et lingvistika seisukohalt on esimesi eesti-keelseid Uue Testamendi väljaandeid üsna palju uuritud. Samas saab nõustuda ka T. Pauli juba varem välja öeldud mõttega, et suhteliselt väheuurituks on osutunud Piibli redigeerimise lugu.⁴⁴ Käesoleva töö lisapanus senitehtule seisneb selles, et vaatluse alla on võetud Uue Testamendi üks teos kui tervik, nimelt Peetruse 1. kiri. Ka on püütud silmas pidada küsimust, kas esimeste piiblitõlgete (*resp.* Uue Testamendi tõlgete) kogemused pakuvad midagi ka tänapäevase tõlketöö tarvis.

6.2. Tõlketeoreetiline-eksegeetiline osa

Nagu mingi teose tõlkimine ikka, on ka Uue Testamendi või vastavalt kogu Piibli tõlkimine väga keerukas tegevus. Kaugest minevikust pärit piiblitekstide tõlkimine sisaldab endas lisaks ka spetsiifilisi probleeme. On täiesti mõistetav, et siin tuleb arvestada nüüdisaegsete tõlketeoreetiliste saavutustega üldiselt, samuti on tähtis tõlkimist toetav eksegees. Kuid teiselt poolt tuleb nõustuda juba möödunud sajandil Wolfram Wilssi poolt öelduga, et tõlketeadusliku kirjanduse hulk on kasvanud tohutult suureks ja et tõlketemaatiline materjal pakub ikka ja jälle uusi ja erinevaid uurimisprogramme.⁴⁵ Tõlkimisega seonduvad ka hermeneutilised uurimused, sealhulgas teksti interpreteerimine.⁴⁶

Seoses Piibli tõlkimisega pakuvad mitmesugused piibliseltsid väga häid tõlkealaseid materjale. Neisse on haaratud nii nüüdisaegsed üldised tõlketoreetilised saavutused kui ka spetsiifiliselt piiblitõlkega seonduv. Meie tingimustes on eriti kasutatavad inglis- ja saksa keelsed teosed. Ühinenud Piibliseltsid (UBS = United Bible Societies) annab välja mitmesuguseid väga häid piiblitõlkijate abistamiseks mõeldud sarju, juhendmaterjale jne. Näiteks *UBS Helps for Translators* oma alamsarjadega *UBS Translator's handbook Series, Translator's Guide, Technical Helps*.⁴⁷

Ka Saksa piibliseltsid pakuvad kirjandust Piibli tõlkime kohta. Nii näiteks annab Cansteinsche Bibelanstalt (rajatud Halles 1710) juba aastaid välja aasta- raamatu sarja *Die Bibel in der Welt*. Selles sarjas antakse ülevaateid Piiblite väljaandmisest, käsitletakse tõlkeprobleeme jne. Deutsche Bibelgesellschaft

⁴³ PAUL, Toomas 2000, lk 238, 239.

⁴⁴ Vt PAUL, Toomas 1994, lk 19.

⁴⁵ Vt WILSS, Wolfram 1985, lk 19.

⁴⁶ Hermeneutika kohta on eesti keeles ilmunud H.-G. Gadameri esseede ja intervjuude valik. Vt GADAMER, Hans-Georg 2002.

⁴⁷ Olgu siin nimetatud nt BRATCHER, Robert G. 1993 või nt BRATCHER, Robert G. 1984.

annab aastaraamatuna välja sarja *Bibel im Gespräch*. Ka selles on oluline koht piiblitõlke aktuaalsete probleemide käsitlemisel. Aeg-ajalt korraldatakse Piibli tõlkimisega seotud sümposioone. Nendel toimunud ettekannete ja diskussioonide materjalid avaldatakse vastavate kogumikena. Nii näiteks Saksa piibliseltsi ettevõtmisel 1984. a. toimunud sümposiooni kohta on avaldatud kogumik *Die Übersetzung der Bibel — Aufgabe der Theologie*.⁴⁸ Selles käsitletakse niisuguseid teemavaldkondi nagu tõlkimise põhiküsimused, lähtudes lingvistilisest ja teoloogilisest vaatekohast, samuti on seal näiteid saksa piiblitõlkimise praktikast, antakse hinnang valitud piiblitekstide tõlgete kohta jne. Suurt tunnustamist on leidnud hiljuti igavikku lahkunud Rudolf Kassühlke tööd.⁴⁹ Üsna palju tõlketeaduslikku kirjandust võib leida tõlgetena. Näiteks Eugene A. Nida ja Charles R. Taberi on kirjutanud suurepärase teose *The Theory and Practice of Translation*, mis on tõlgitud ka saksa keelde.⁵⁰ Tegemist on tunnustatud praktilise teosega, millel on hea teoreetiline baas. Selle raamatu saksa keelde tõlkimisel on väga hästi esile toodud saksa keele eripärad, näidetenäiteks on kasutatud saksakeelseid piiblitekste. Nimetaksin siin ka Mainzi ülikoolis Hans G. Hönigi ja Paul Kußmauli poolt õpetamistegevuse käigus kirjutatud tõlkestrateegia raamatut *Strategie der Übersetzung*.⁵¹ Üldse võib öelda, et rahvusvaheliselt on temaatika *pühakiri ja tõlketeoriad* põhjalikult läbi uuritud.

Oma töös olen toetunud just saksakeelsele tõlkealasele kirjandusele. Nimelt juba esimeste eestikeelsete piiblitõlgete puhul oli oluline koht saksa keelel — olid ju Uue Testamendi esimesteks eesti keelde tõlkijateks saksa soost pastorid, samuti oli tõlkimisel tähtis koht saksakeelsel piiblitekstil. Iga keele kasutamine aga, ka kui tegemist on vahendava keelega, toob lisaks üldistele tõlketeeoreetilistele seaduspärasustele sisse oma spetsiifilised iseärasused. Iga keele jaoks on vaja oma grammatiline, eksegeetiline jne analüüs. Eestikeelne tõlketeeoreetiline kirjandus aga kahjuks niisama hästi kui puudub.

Mis puutub Uue Testamendi eksegeesi, siis on selles vallas välja antud väga palju kommentaarkirjandust. Olgu siin nimetatud sellised sarjad nagu *Das Neue Testament Deutsch*, *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament*, *Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament* jne. Kommentaatorid toovad ära ka oma tõlkevariandid ja nende põhjendused.

Eksegeesi juures ei saa mööda minna ajaloolis-kriitilistest uurimusest. Nendega seoses nimetaksin selliseid autoreid nagu Heinrich Zimmermann, Klaus Berger, Wolfgang Fenske jt. Tekstikriitilise töö osas on kasutada Deutsche Bibelgesellschafti välja antud nn *Nestle-Aland Novum Testamentum Graece* ja Deutsche Bibelgesellschafti ning UBS-i välja antud *The Greek New Testament* viimased väljaanded. Viimati nimetatud teos on mõeldud eelkõige tõlkijatele

⁴⁸ Vt GNILKA, Joachim, RÜGER, Hans Peter 1985.

⁴⁹ Nt KASSÜHLKE, Rudolf 1998.

⁵⁰ NIDA, Eugene A., TABER, Charls R. 1969.

⁵¹ Vt HÖNIG, Hans G., KUSSMAUL, Paul 1984.

ning pakub kriitilist aparatuuri üksnes valikuliselt. Välja on valitud just need tekstilõigud, mille puhul nüüdisaegsed tõlked erinevad varasematest ja kus tõlkijad peaksid teadma nende erinevuste põhjusi. *Nestle-Aland Novum Testamentum Graece* püüab aga lugejale endale anda võimaluse teksti kujunemist kriitiliselt hinnata. Tähelepanu pälvivad nn Uue Testamendi sissejuhatuse küsimusi käsitlevad teosed. Nimetan siin vaid selliseid tunnustatud autoreid nagu Werner G. Kümmel, Udo Schnelle.

Kõike eelnevat silmas pidades võib küsida, kas siia on veel võimalik midagi olulist lisada. See on muidugi tõsi, et tänapäeval on tõlkide jaoks koostatud palju spetsiaalseid abimaterjale, kuid need on erineva tasemega ja pealegi esindavad nad üksnes uurijate ühe osa arusaamu. Muidugi ei pea kogu tõlkimiseks vajalikku materjali sugugi ise algusest peale läbi töötama. Oluline on erinevate autorite materjalide vahendusel akadeemiline diskussioon, mille tulemustest lähtudes on vaja kujundada oma arvamus ja teha tõlkeotsustused. Seda eriti just keerukamate tekstide puhul, kus eri autorite arvamus võivad üksteisest minna oluliselt lahku. Olgu selliseks näiteks kas või 1Pt 3,18–19 tõlkimine.⁵² Ka on vaja eksegeesi tulemusid siduda meie keelega. See, kuidas tõlkimine vajab eksegeesi, selgub kas või J. Thuréni artiklist *Piiblitõlke parandatud trükk (1997)*.⁵³ Veelgi teravamalt tuleb korraliku eksegeesi ja lingvistilise eeltöö vajadus esile T. Pauli juba mainitud artiklis *Eesti uus kirikupiibel*.⁵⁴

Kuna tõlkimine on väga sihtkeele spetsiifiline, siis oleks väga oluline omada ka eestikeelseid piiblitõlkimise abimaterjale. Praegu on sellist kirjandust veel üsna vähe. Uue Testamendi eksegeesiga seoses nimetan kodumaistest autoritest Elmar Salumaad ja Osvald Tärki, tõlketeoste autoritest aga Jukka Thuréni, Eduard Lohset, John Drane'i, Gerhard Krolli.

7. Uue Testamendi tõlkimisest

7.1. Uus Testament kui tõlketeos

Uus Testament kui tõlketeos on seda vähemalt kahes tähenduses. Nagu teada, on Uus Testament originaalis kirjutatud kreeka keeles, kuid paljud selles esinevad pärimused ja logionid olid algselt arameakeelsed. Veel väärrib siin mainimist, et enamiku Uue Testamendi teoste autorite emakeeleks oli ilmselt aramea keel. Selline keeleline taust paistab läbi ka Uue Testamendi kreeka-keelsetes kirjutistes, seda nii sõnavara valiku ja grammatiliste konstruktsioonide kui ka mõttekäikude osas. Samuti on Uues Testamendis leida hulgaliselt pühakirjaviiteid, mis võivad pärineda nii LXX tõlkest kui ka heebreakeelsest

⁵² Vt ROOSIMAA, Peeter 2003 b.

⁵³ Vt THURÉN, Jukka 1998.

⁵⁴ Vt PAUL, Toomas 2000.

Pühakirjast, samuti võidi kasutada mitmesuguseid targumeid. Nii on Uues Testamendis küllalt tekstiosi, mis on edasi antud kas tõlgetena või teises keeles ümberjutustustena. Seega võib Uut Testamenti juba oma originaalis pidada tõlketeoseks. Teiselt poolt hakati aga Uue Testamendi tekste juba üsna varakult tõlkima teistesse keeltesse.

Esimesed ladinakeelsed piiblitõlked muutusid hädavajalikuks, kui alates teisest sajandist lääne kogudustes ei osatud enam piisavalt kreeka keelt. Vanade ladinakeelsete tõlgete eristatakse varasemaid tõlkevariante, mida tähistatakse koondnimetusega *Vetus Latina*, ja hilisemat üldiseks kasutuseks mõeldud *Vulgata* tõlget. Ka viimase puhul ei ole tegu homogeense tööga, vaid erineva päritoluga tekstidest koostatud teosega. Teadaolevalt oli *Vulgata* saamisel olulisi teeneid kirikuisal Hieronymusel.⁵⁵

Varakult hakati piiblitekste tõlkima ka süüria keelde. Nii on teada, et süüria-keelse Uue Testamendi alguses seisab II sajandil koostatud evangeeliumide harmoonia *Diatessaron*. 3/4. sajandil oli kasutuses süüria-keelne nelja evangeeliumi kaanon. 3/4. sajandist on teada piiblitekstide kooptikeelseid tõlkeid. Esimese aastatuhande keskelt pärineb Uue Testamendi tekstide tõlkeid armeenia, gruusia, etioopia, araabia jt keeltesse.⁵⁶ Keskajast alates on Piiblit ja selle osi tõlgitud ka germaani keeltesse, seda nii saksa kui ka inglise keele erinevatesse dialektidesse.⁵⁷ Kuigi juba 14. sajandi keskelt pärineb Piibli esimene saksakeelne tõlge⁵⁸, siis ometi kujunesid saksa keeleruumis olulisteks tähisteks Martin Lutheri tõlkes aastal 1522 ilmunud Uus Testament ja aastal 1534 ilmunud täispiibel. M. Lutheri töö puhul osutusid oluliseks paljud tegurid. Nimelt järgiti seal esimest korda algkeelte järjepidevat kasutamist, samuti oli väga tähtis Lutheri eriline keeleloomekompetents, mida ta piiblitekstide tõlkimisel oskas alati siduda ka hermeneutilise vastutustundega.⁵⁹ Seoses Martin Lutheriga olgu täpsustavalt nimetatud, et Luther kasutas nii kõnes kui kirjas kaht keelt — ladina ja saksa keelt. Seejuures oli ladina keel, mida kasutati ülikoolides loenguil ja dispuutidel, nii-öelda teaduslikuks keeleks.⁶⁰ Uue Testamendi tõlkimisel oli M. Lutheril kasutada Erasmuse poolt 1519. aastal välja antud kreekakeelne tekst, mille juurde kuulusid ladinakeelne tõlge ja selgitused. Lisaks oli M. Lutheril kasutada *Vulgata*, nii et ta ei tõlkinud mitte üksnes algteksti järgi, vaid tegu oli kolmest tekstist koosneva kombinat-

⁵⁵ Vt SCHULZ-FLÜGEL, Eva 1998, veerg 1491–1494.

Huvitava ülevaate Hieronymusest kui piiblitõlkijast annab U. Köpf; vt KÖPF, Ulrich 1978, lk 71jj.

⁵⁶ Vt JUCKEL, Andreas 1998, veerg 1494–1497.

⁵⁷ Vt BEUTEL, Albrecht 1998, veerg 1498–1504.

⁵⁸ “Bereits um 1350 entstand in Augsburg die erste deutschsprachige Bibel. Der Text dieser Handschrift... wurde wiederum zur Vorlage für den Text der Evangelien in der Ottheinrich-Bibel. Dieser frühneuhochdeutsche Text stammt aus der Hand eines einzigen, sehr sorgfältig arbeitenden Schreibers”; OSTER, Uwe A. 2002, lk 63.

⁵⁹ Vt BEUTEL, Albrecht 1998, veerg 1498–1505.

⁶⁰ Vt LOHSE, Bernhard 1996, lk 68.

siooniga.⁶¹ Selliselt on raske, isegi võimatu eristada, kus toimus tõlkimine kreeka, kus ladina keelest. Teatavasti ilmus M. Lutheri tehtud Uue Testamendi saksakeelne tõlge 1522. aasta septembris. Selle kordustrukis, mis ilmus sama aasta detsembris, jõudis Luther teha juba sadu parandusi. Hiljem hakkas tegutsema asjatundjatest koosnev Piibli revideerimiskomisjon, kes lisas oma panuse.⁶² Kogu Piibli Lutheri-poolne tõlge ilmus 1534. aastal. Kuni aastani 1546, st kuni M. Lutheri surmani, ilmus sellest veel hulk revideeritud väljaandeid.⁶³ Kui siinkohal mõelda Uue Testamendi eesti keelde tõlkijatele, siis oli neil kasutada kvaliteetne saksakeelne tekst.

Järgnevad sajandid on andnud Piibli või Piibli osade tõlkeid tuhandetesse keeltesse. Kindlasti on siin oma osa trükikunsti leiutamisel, mis lõi võimaluse Piiblite ja selle osade laialdaseks levikuks. Nii on Uue Testamendi kui Piibli ühe keskse osa puhul tegemist teosega, mille osas on sajanditepikkused tõlketraditsioonid ja tõlkekogemused.⁶⁴

7.2. Piibliteksti tõlkimise põhimõtete arengust

Kristluse laiaulatuslik levik tõi esile vajaduse üha suurema hulga pühakirjatekstide, sealhulgas tõlketekstide järele. Esimeste piiblitõlgete eesmärgiks oli võimalikult suur kokkulangevus lähtetekstiga. Vastupidi antiigis üldiselt ennast õigustanud ja tunnustatud tavale, mis eelistas *ad sensum* tõlget, hakati piiblitekstide jaoks kasutama pigem *verbo ad verbum* tõlget. See, et võrreldes lähtetekstiga tunduvad esimesed tõlked olevat tehtud üsna vabalt, ei johtu mitte sellest, et tõlgitavast tekstist oleks teadlikult kõrvale kaldutud, vaid pigem on see põhjustatud sihtkeele nõuetest.⁶⁵ Mida aeg edasi, seda enam kujunesid välja omad tõlketeeoreetilised arusaamad. Nii näiteks toob mitmeid tõlkepõhimõtteid ära Johann Albrecht Bengel oma Uue Testamendi tõlke (ilmus 1753) eessõnas. Alljärgnevalt üks näide nendest: “Eine Übersetzung darf nicht dunkler, aber auch nicht deutlicher; nicht schwächer, aber auch nicht heftiger; nicht härter, aber auch nicht zierlicher sein als das Original. Sonst wird entweder dem göttlichen Sinn eines Apostels etwas genommen; oder durch den Menschlichen Sinn des Übersetzers wird etwas hingetan.”⁶⁶

Võrreldes tänapäevaste arusaamadega oli varasemal ajal tõlketöö keskmes sõnumi vorm. Väga tähtis oli stilistiliste eripärade, nt rütmi, riimi, sõnade-mängu, lauseosade parallelismi, aga ka ebatavaliste grammatiliste struktuuride

⁶¹ Vt EBELING, Gerhard 1986, veerg 486.

⁶² Vt LOHSE, Bernhard 1996, lk 73.

⁶³ Vt BRECHT, Martin 1991, lk 519.

⁶⁴ Põhjalikum ülevaade piiblitõlgetest vt DOGNIEZ, Cécile, SCHULZ-FLÜGEL, Eva, JUCKEL, Andreas u.a. 1998.

⁶⁵ Vt SCHULZ-FLÜGEL, Eva 1998, veerg 1492.

⁶⁶ WEBER, Kurt 1984, lk 43.

edasiandmine. Nüüdisajal on aga tõlkijate huvi nihkunud sõnumi vormilt rohkem sõnumi adressaadi reaktsioonidele. Taotluseks on, et originaali adressaadi ja tõlke adressaadi reaktsioonid sõnumile oleksid võimalikult samaväärsed.⁶⁷ Olukorra teeb keerukaks see, et Piiblis, sealhulgas Uues Testamendis, on tegu erinevas žanris tekstidega. Žanrisse kuuluvust tuleb arvestada ka tõlkimisel. Näiteks on täiesti erinevad ootused, kuidas peaks lugeja reageerima mingi ime jutustusse või usutunnistusse või poeetilisse teksti või ironiasse jne. Muidugi on siin samuti küsimuseks, kuidas mõista adressaadi reaktsioonide samaväärsust. Inimese reaktsioonide puhul on tegu väga paljudest faktoritest mõjutatud keeruka nähtusega. Nii ei ole täielik samaväärsus ju võimalik, alati tuleb valida, millistele reaktsiooni tunnustele eelistus anda. Kõige selle juures on abiks kõikvõimalikud tõlkimist abistavad teooriad. Selline taotlus tõstab olulisele kohale küsimuse, kelle tarvis on tõlge mõeldud, sest reaktsioonid tekstile on sotsiaal-kultuurispetsiifilised. Näiteks sõltuvad reaktsioonid inimese väärtushinnangutest. Erinevatel inimgruppidel võivad need olla aga vägagi erinevad. Mõtleme siin kas või sellele, kuidas reageeritakse teatesse, et Maarja jäi enne pulmi rasedaks (vt Mt 1,18).

Paratamatult toob tõlkimine kaasa ka sisulisi muudatusi. Selleks on mitmeid põhjusi. Nii on erinevates keeltes ka samatähenduslike sõnade ja väljendite tähendusväljad ja mõistemahud ometi erinevad. Tõlkimine tähendab ka tõlgendamist. „Igasugune tõlkimine, isegi niinimetatud sõnasõnaline edasiandmine, on midagi interpretatsiooni taolist.“⁶⁸ Või nagu ütleb J. de Waard, et tõlkimist ilma interpretatsioonita ei ole üldse olemas.⁶⁹ Väga hästi on seda kõike näha Uue Testamendi rahvapärase väljaande *Gute Nachricht*⁷⁰ juures. Ühtlasi on see üldine kogemus, et iga korralikult tehtud tõlge on originaalist “selgem” ja “siledam”. Tähelepanuta ei saa jätta asjaolu, et tõlge on alati seotud tõlkija(te) isiku(te)ga.⁷¹

Võrreldes varasemaga on muutunud suhtumine nii tõlgitavasse kui ka tõlke- ehk sihtkeelde. Mõeldes tõlkekeelele, võib öelda, et

- a) igal keelel on talle omane iseloom, tal on eriomaseid, teistest keeltest eristatavaid omadusi;
- b) toimiv kommunikatsioon nõuab iga keele eripära arvestamist, ei ole õige tõlgitava keele eripärasid suruda peale tõlkekeelele;
- c) mingi keele kõiki ütlusi võib väljendada ka mingis teises keeles, kui ütluse vorm ei ole sõnumi oluliseks koostisosaks;
- d) säilitamiseks sõnumi sisu, tuleb vajadusel muuta sõnumi vormi.

⁶⁷ Vt NIDA, Eugene A., TABER, Charls R. 1969, lk 1.

⁶⁸ GADAMER, Hans-Georg 2002, lk 257.

⁶⁹ “Übersetzung ohne Interpretation gibt es überhaupt nicht”, de WAARD, Jan 1978, lk 63.

⁷⁰ Vt *Die Gute Nachricht*.

⁷¹ Vt WILSS, Wolfram 1985, lk 21.

Mõeldes tõlgitavale keelele, võib öelda, et

- a) piiblikeeled alluvad samasugustele kitsendustele nagu teisedki loomulikud keeled; neid tuleb mõista ja analüüsida samamoodi kui teisigi vanu keeli;
- b) piibliraamatute autorid ootasid, et neid mõistetak;
- c) tõlkija peab püüdma mingit tekstiosa edasi anda võimalikult nii, nagu see oli mõeldud autori poolt.⁷²

Kogu eelöeldu näitab, et tõlketeaduse profiil on interdistsiplinaarne. Tõlkeprotsessi mõistmiseks ja tõlketulemuste saamiseks on pädevad kõik süstemaatilised humanitaar- ja sotsiaalteaduste valdkonnad, nagu lingvistika, sotsiaalingvistika, psühholingvistika, tekstilingvistika, kõneteooria, kommunikatsiooniteadus, kirjandusteadus, keelemänguteooria, keeleandmetöötlus.⁷³ Seda nimistut võiks veelgi pikendada. Näiteks võiks lisada hermeneutika, semiootika, retoorilise kriitika jne.

Tänapäevase käsitluse kohaselt ei tähenda tõlkimine mitte lihtsalt mingi teksti ühest keelest teise ülekandmist, vaid see tähendab vastava kommunikatsiooniprotsessi kordamist teises keeles, kusjuures selles kommunikatsiooniprotsessis on see, mida me nimetame tekstiks, vaid üks faktor paljude teiste hulgas.⁷⁴ Selline kommunikatsiooniprotsessi kordamine toimus tegelikult ka Uue Testamendi varasemate tõlgete puhul. Küsimuseks on vaid, kui suures osas ja millisel määral see toimus. Muidugi ei saa siin rääkida, et see oleks toimunud täiesti teadlikult, seda vähemalt mitte tänapäevase arusaama järgi.

7.3. Tõlk kui kommunikatsiooniprotsessi vahendaja⁷⁵

Kui rääkida tõlkimisest kui kommunikatsiooniprotsessist, siis tõlkija ülesandeks on seda kommunikatsiooniprotsessi mõista ja vahendada see sihtkeelde. Kogu protsessi kohta võib lihtsustatult öelda, et keegi — nimetagem teda autoriks — kirjutab ühele või mitmele adressaadile mingi sõnumi või teadaande. Seejuures ei soovi autor väljendada mitte üksnes oma ideid, vaid ta soovib oma sõnumi kaudu kutsuda adressaadis esile ka teatud kindlaid reaktsioone. Sellest kõigest lähtudes valib ta oma sõnumi jaoks vastava keelelise vormi, mis peab kindlustama, et adressaat tema teadaannet mõistab ja vastavalt reageerib.

⁷² Vt NIDA, Eugene A., TABER, Charls R. 1969, lk 3jj. Täpsustuseks olgu nimetatud, et mõeldud on autorit üldises tähenduses. Sest mitte kõigil Uue Testamendi teostel ei ole ainult üks autor. Oma osa on lisanud redaktsioonilised ümberkujundused, evangeeliumide puhul tuleb näiteks arvesse ka pärimuste kujunemine suulise faasi ajal jne. See kõik aga ei muuda nimetatud tõlkimise põhimõtet.

⁷³ Vt WILSS, Wolfram 1985, lk 19.

⁷⁴ Vt KASSÜHLKE, Rudolf 1998, lk 14.

⁷⁵ Kasutan kokkuvõtvalt mõtteid teostest: KASSÜHLKE, Rudolf 1978, lk 19jj; 1998 ja WILSS, Wolfram 1985, lk 36jj.

Sõnumi vormi valikul (sõnavalik, lauseehitus, stiil jne) püüab autor arvestada adressaadi arusaamisvõimega (kas tegu on lapsega, täiskasvanuga, haritud inimesega vms). Selline kommunikatsiooniprotsess paikneb mingi kindla kultuuri raamides ja seostub konkreetse ajaloolise situatsiooniga. Kultuuriloolised raamid, milles kommunikatsioon toimub, võtavad kokku mõtlemise eeldused, mis on sõnumi autoril ja sõnumi saajal ühised või vähemalt üsna sarnased. Nendest kultuuriloolistest raamidest on tingitud ka reaktsioonid ja käitumismuster, mis järgneb sõnumi lugemisele. Kõiki neid faktoreid — mitte ainult sõnu ja lauseehitust — on vaja arvestada, kui tahetakse mingit teksti õigesti mõista.

Nagu öeldud, on tõlgi ülesandeks olla vahendaja. Tõlkimise protsessis on ta ühelt poolt ise sõnumi adressaadiks, teiselt poolt aga ka autoriks, kes lisab oma panuse, et tõlketekst tõepoolest vahendaks algse autori soovitud kommunikatsiooniprotsessi. Nii muutub algselt autori ja adressaadi vaheline kommunikatsiooniprotsess autori ja tõlgi vaheliseks kommunikatsiooniprotsessiks, aga ta muutub ka tõlgi ja uue adressaadi vaheliseks kommunikatsiooniprotsessiks. Arusaadavatel põhjustel on sõnumi autor passiivne. Et uue adressaadi mõtlemise eeldused erinevad algse adressaadi omadest, siis on tõlgi ülesanne muuta kommunikatsiooniprotsess võimalikult paljuütlevaks ja mõistetavaks.

Enamasti tõlgib tõlk teksti omaenda keelde, kuuludes koos tõlke adressaadiga samasse kultuurigruppi. Palju keerulisem on olukord aga siis, kui tõlgitakse võõrasse ja teistsuguse kultuurilise taustaga keelde, nii nagu see juhtus esimeste eestikeelsete piiblitõlgete puhul, kus tõlkijateks olid saksa päritoluga vaimulikud.

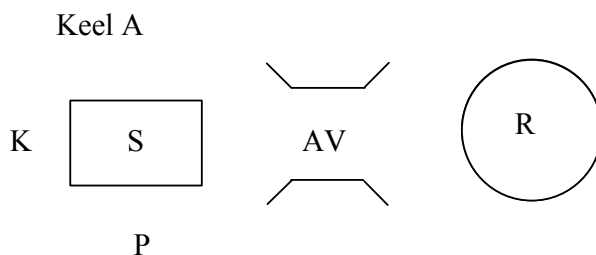
Et lugejad tõlgitud sõnumit mõistaksid ja sellele õigesti reageeriks, peab tõlk arvestama lugejate arusaamisvõimet, samuti peab ta andma sõnumile sobiva vormi. Kuid kuna ta ei ole originaali autor, vaid üksnes tõlk, siis ei tohi ta väljendada ei omi ideid ega omi eesmärke, vaid ta peab vahendama üksnes autorit. Tõlgi vahendusel peab autor saama edasi anda oma ideed ja ettekujutused uutele adressaatidele nii, et nood tõlgitud sõnumit võimalikult sama moodi mõistaksid ja võimalikult sarnaselt reageeriks, kui esimesed adressaadid seda tegid. Nii on oluline taotleda tõlgitava ja tõlkesõnumi vahel võimalikult suurt funktsionaalset vastavust.

7.4. Sõnum tõlkeprotsessis

Alljärgnevalt peatun küsimusel, mis juhtub sõnumiga tõlkeprotsessis. Toetun siin E. A. Nida ja Ch. R. Taberi mõttekäikudele, mida püüan võimalikult lihtsalt vahendada, samuti võtan eeskujuks nende skeemid, mida ma sobivalt ümber kujundan.⁷⁶

Kui keegi autor kirjutab mingi sõnumi (S), siis võib kokkuvõtvalt iseloomustada seda kahe suurusega: sõnumi pikkuse (P) ja keerukusega (K). Adressaadi võimet sõnumit mõista iseloomustab aga adressaadi arusaamisvõime (AV), mida võib nimetada ka vastuvõtuvõimeks. Seda adressaadi võimet võib vaadelda infokanalina või ka filtrina, millel on oma läbilaskemaht.⁷⁷ See tähendab, et adressaat ei omanda sõnumit mitte selle täies ulatuses, samuti moondub osa sõnumit mingil määral. Sõnumi vastuvõtuvõime sõltub nii adressaadi eelteadmistest kui ka tema sotsiaal-kultuurilisest olukorrast, st inimfaktorist, kuid samuti sõltub see kasutatava keele iseärasustest.

Loomulikult on autor huvitatud sellest, et tema sõnum oleks adressaadile mõistetav, et too reageeriks (R) oodatud kombel. Või nagu ütleb H.-G. Gadamer: „Kes suu lahti teeb, see soovib saada mõistetud. Vastasel korral ta ei kõneleks ega kirjutaks.“⁷⁸ Seepärast püüab autor sõnumi keerukust hoida vastavuses adressaadi arusaamisvõimega (AV). Seda olukorda iseloomustab skeem 1.

Skeem 1. Sõnumi jõudmine adressaadini.

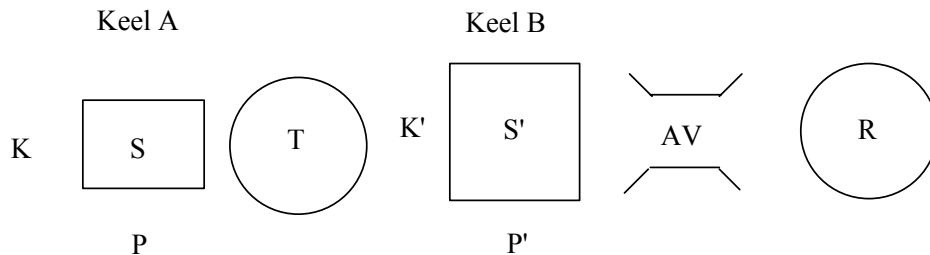
⁷⁶ Vt NIDA, Eugene A., TABER, Charls R. 1969, lk 169jj. Täiendavat mõtteainet tõlkeprotsessi mõistmiseks pakub näiteks Kassühlke, rääkides tõlgitava ja sihtkeele tekstide erineva tasandiga struktuuride (*Oberflächenstruktur, Tiefenstruktur, Semantische Struktur*) seostest ja toimest tõlkimisel, tähenduse kandjatest jne. Vt KASSÜHLKE, Rudolf 1978, lk 41jj.

⁷⁷ Durchgangskapazität, vt NIDA, Eugene A., TABER, Charls R. 1969, lk 170.

⁷⁸ GADAMER, Hans-Georg 2002, lk 290.

Ühtlasi on sellelt skeemilt näha, et adressaadi reaktsioon sõnumile sõltub nii temast endast, tema vastuvõtuvõimest kui ka sõnumi parameetritest.

Muidugi ei suuda ükski autor päris täpselt hinnata oma adressaadi arusaamisvõimet. Ent kui adressaat on talle tuttav, siis õnnestub see siiski enamasti hästi. Palju keerulisem on olukord aga siis, kui sõnumit soovitakse tõlkida mingisse teise keelde. Sel puhul võib lisaks adressaadi arusaamisvõimele rääkida ka tõlkekeele läbilaskevõimest võrreldes tõlgitava keelega. Mõelgem siin erinevustele lausekonstruktsioonides, grammatiliste aegade süsteemis ja aegade tähenduse osas jne. Kui on eesmärgiks tõlkida võimalikult sõna-sõnalt ja nii, et sõnumi pikkus jääks enam-vähem samaks, siis on peaaegu vältimatu, et tõlketeksti sõnumi keerukus uue adressaadi jaoks suureneb, seda eriti siis, kui tegemist on väga erinevate keeltega ja väga erinevate kultuuridega, nii nagu see on piiblitekstide tõlkimise puhul. Tekkinud olukorda ilmestab skeem 2. Seal on kujutatud olukorda, kus keeles A olev sõnum (S), mida iseloomustab tema pikkus (P) ja keerukus (K) tõlgitakse (T) keelde B, mille tulemusena saadakse tõlgitud sõnum (S'; P'; K').

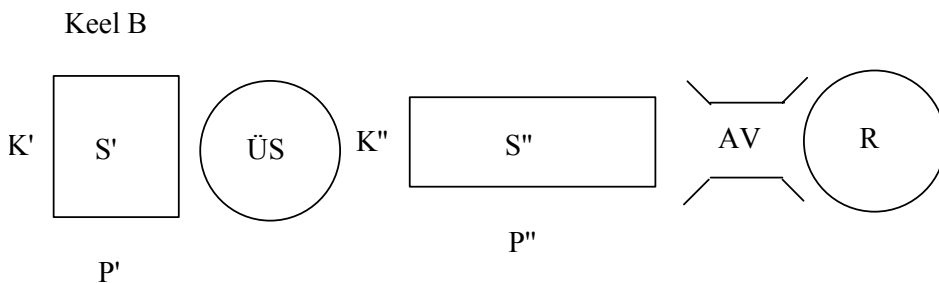

Skeem 2. Sõnumi jõudmine tõlkeadressaadini.

Skeemilt on näha, et ka tõlke adressaadi reaktsioon (R) sõltub nii temast endast ja tema arusaamisvõimest (AV) kui ka tõlgitud sõnumist (S'). Viimane sõltub aga omakorda paljudest teguritest, sealhulgas tõlgist, tema arusaamisvõimest ja oskustest. Kogu sellise kommunikatsiooniprotsessi juures tuleb arvestada mitmesuguste häirivate mõjuteguritega, mida võib lihtsalt müraks nimetada.

Kui mõelda tõlketeksti sõnumi keerukusele, siis ka see sõltub paljudest teguritest, nagu vastavate sõnade ja mõistete mõisteväljade erinevusest, keelte grammatilistest eripäradest, teksti žanrist, teistsugustest sotsiaalsetest ja kultuurilistest seostest jne. Kui erialainimestel on paljude eelteadmiste tõttu mingis teemavaldkonnas küllalt suur arusaamisvõime (nt kommentaarkirjanduses kasutatakse paljusid kreeka keelseid sõnu isegi ilma tõlkimata), siis tavalugejalt seda oodata ei saa. Tavalugejate jaoks tuleks vähendada tõlketeksti keerukust. Näiteks võiks selleks sõnumit sobivalt ümber sõnastada (ÜS). Seda võimaldab

teksti redundantants⁷⁹. Sellise ümbersõnastuse käigus muutub tekst üldjuhul pikemaks. Ka võivad mitmed tähendusnüansid kaduma minna. Kuid samas võib midagi ka juurde lisanduda, mida originaaltekst ei sisalda. Kergesti on selline lisandumine tulema siis, kui tõlkimisel kasutatakse sõna või väljendit, mille tähendusväli ainult osaliselt kattub tõlgitava sõna või väljendi tähendusväljaga, osaliselt aga ületab seda. Kõik sellised muutused ja häirivad mõjutegurid moodustavad ka siin segava müra. Olukorra muutust selgitab skeem 3. Ümbersõnastuse (ÜS) käigus tõlgitud sõnumi (S') pikkus (P') küll üldiselt suureneb (P''), kuid keerukus (K') väheneb (K'') ja muutub lugejale mõistetavamaks, sõnumi keerukus (K'') vastab paremini lugeja arusaamisvõimele (AV).

Skeem 3. Tõlgitud sõnumi ümbersõnastamine.

Kuigi selliselt kommunikatsiooniprotsessi vahendav tõlge ei saa olla täielikus vastavuses originaaliga, on see siiski parem kui tõlge, mis tavalugejale on liiga keerukas. Just selline tavalugejale vastutulek seati *Die Gute Nachricht*'i tõlke eesmärgiks.⁸⁰ Kui teksti mõistetavuse parandamiseks on vaja lisada täiendavaid selgitusi ja infot, siis võib seda teha tekstiväliste märkuste või selgituste abil.

⁷⁹ Redundants – liiane; tegemist on infoteooria mõistega. Mõeldud on seda, et igal keelel on oma võimalike häälikukombinatsioonide ja sõnaühendite jaoks mingi kindel muster. Paljudel juhtudel võimaldab selline muster ette öelda, millised häälikud või sõnad peavad järgnema, nii et ka kunagi rikutud või ebatäiuslikku sõnumit võib kindlaks teha. Selline info liiasus on näiteks väga tähtis kuulmise jaoks, sest mitmesuguste mürade tõttu läheb alati mingeid infoelemente kaduma. Vt NIDA, Eugene A., TABER, Charls R. 1969, lk 169. Siia võib lisada, et keel on ise see, mis kirjutab ette, milline on keeleline kasutus, milline mitte. Vt GADAMER, Hans-Georg 2002, lk 135.

⁸⁰ Vt *Die Prinzipien dieser Übersetzung*. Die Gute Nachricht. Nachwort, lk 1279j.

7.5. Tõlkimist toetav eksegees

Kui eelnevalt oli jutu tõlke adressaadi arusaamisvõimest, siis tuleb arvestada sellega, et ka tõlk ise elab võrreldes originaali autoriga täiesti teistsugustes tingimustes. Seepärast tähendab tõlkimine alati esmalt lähteteksti analüüsimist ja endale selgeks tegemist. Lisaks lingvistiliste probleemide lahendamisele peab Uue Testamendi tõlk leidma vastuseid veel paljudele muudele küsimustele. Selles osas võivad abi pakkuda mitmesugused analüüsimeetodid. Teiste hulgas võib suurt kasu olla ka teoloogias levinud eksegeesimeetoditest. Antud seoses nimetaksin seda tõlkimist toetavaks eksegeesiks.

Tõlkimist toetaval eksegeesil on täita mitmesuguseid ülesandeid. Üheks põhiliseks on kahtlemata religioosse ja sotsiaal-kultuurilise lõhe ületamine Uue Testamendi ajastu ja tänapäeva vahel. Kõik see aitab paremini mõista nii üksikute sõnade kui ka mitmesuguste väljendite, nagu metafoorid, idioomid jne, tähendust. Kuid tõlkimist toetava eksegeesi ülesandeks on ka püüda mõista adressaatide tundeid ja reaktsioone vastavalt saadud sõnumile, et neid arvestades saada tõlgitava kommunikatsiooniprotsessi võimalikult mitmekülgne vahendamine. Adressaatide tunnetest ja reaktsioonidest sõnumile oli juttu juba eespool. Seal selgus, et piiblitekstide tõlkimisel pole nende samaväärsus täiel määral võimalik. Kuid küsimust adressaatide reaktsioonidest tuleks vähemalt silmas pidada.

Seoses tõlget toetava eksegeesiga on üheks ohuks, et eksegees hakkab tõlget liigselt mõjutama. Kui võrrelda erinevate autorite eksegeesi tulemusi mingi piibliteksti osas, siis võivad need olla vägagi erinevad. Erinevuste põhjusteks võivad olla eksegeetide käsutuses olevad alusmaterjalid, kuid erinevused võivad olla tingitud ka eelarvamustest, varasemast kontseptsioonist mingi küsimuse suhtes, samuti võivad tulemust mõjutada doktrinaarsed seisukohad. Ühtlasi tuleb arvestada sellega, et iga eksegeesimeetod nõuab erinevaid küsimusi. Vastavalt sellele saadakse ka erinevad vastused. Tõlkeotsuste tegemisel on oluline selle kõigega arvestada.

I OSA. UURIMUSLIK OSA

1. Piibli tõlkimisest eesti keelde

Mingi antiikteose tõlkimine, kaasa arvatud piiblitekstide tõlkimine on väga mitmetahuline tegevus, kus on vaja arvestada nii tõlke sisulise küljega, sõnade tähendusega kui ka ortograafiaga, morfoloogiaga, süntaksiga, samuti stiiliga. Tegemist on terve kommunikatsiooniprotsessi vahendamisega teise keelde. Kõige sellega puutusid kokku esimeste eestikeelsete piiblitekstide tõlkijad ja toimetajad, aga sellega puutusid kokku ka eestikeelse Piibli uue redaktsiooni tegijad.

Nagu juba varem nimetatud, olen oma töö tõlkeloolise osa jaoks valinud eestikeelse Piibli kaks väljaannet, kõige esimese ja kõige viimase, ning eestikeelse Uue Testamendi kaks väljaannet, kõige esimese lõunaeestikeelse ja kõige esimese põhjaeestikeelse väljaande. Nimetatud väljaannete kohta kirjutatud neljas artiklis tutvustan nende teoste saamislugu ja nende teostega seotud lingvistilisi probleeme. Kui esimeses artiklis⁸¹ on põhiline tähelepanu pööratud P 1997 saamise ajaloolisele küljele, siis kolmes järgmises artiklis⁸² on põhitähelepanu pööratud Peetruse I. kirja teksti sünoptilisele analüüsile, et lingvistiliste vahenditega välja selgitada tekstide päritolu ja tekstide omavahelisi seoseid. Alljärgnevalt peatun iga artikli juures lähemalt.

1.1. 1997. aastal välja antud eestikeelne Piibel

Eesti Piibliseltsis püstitatud eesmärgi jäädvustada pärast Teist maailmasõda esimese kodumaal toimetatud Piibli saamine on silmas peetud artiklis *The First Estonian Bible After World War Two*. 1997. aastal välja antud eestikeelse Piibli puhul on Vana Testamendi revideerimise aluseks võetud P 1968 tekst, Uue Testamendi osas aga Toomas Pauli tõlge UT 1989. Nagu Piibli tõlkimine ja toimetamine kipub ikka üsna anonüümne olema, nii kippus see olema ka P 1997 puhul. Paljud seigad tunduvad tõlkimise ja toimetamise juures olevat nii endastmõistetavad või ei osata kõike kohe üleskirjutamiseks tähtsustada või loodetakse olulist kirja panna hiljem. Hiljem võib aga usaldusväärsete materjalide kättesaamine olla üsna raske. Nii näiteks korraldati piiblitoimetuse liikmetele ja

⁸¹ *The First Estonian Bible After World War Two*. ROOSIMAA, Peeter 2002.

⁸² "Wastne Testament" *das erste estnischsprachige Neue Testament*. ROOSIMAA, Peeter 2003 a;

Mõningaid aspekte esimese põhjaeestikeelse Uue Testamendi saamisloost. Esimese põhjaeestikeelse Uue Testamendi alustekst. ROOSIMAA, Peeter 2004;

Eestikeelne Piibel 260. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste väljaannetega. ROOSIMAA, Peeter 2001.

teistele huvilistele piiblitõlke seminare. Esinejateks olid UBS-i tõlkekonsultant David Clark, Soome piibliseltsist Arne Toivonen. Ilmselt oli veel teisigi esinejaid, kuid täpsemaid andmeid seminaride toimumise ja esinejate kohta ei õnnestunud mul Eesti Piibliseltsist nüüd enam saada.⁸³ Ka revideerimise ning toimetamise põhimõtete osas kehtisid pigem suulised kokkulepped kui kirjalikult fikseeritud otsused. Artikli koostamisel on kasutatud EPS-i tööorganite protokolle, aruandeid, kirjalikke märkmeid, tollest ajast pärit ajalehtede artikleid jms.

Artikli osa *The Ecumenical Perspective of the Bible Translation* toob esile piiblitoimetamise oikumeenilise külje. Kuigi võiks ehk arvata, et erinevate konfessioonide esindajate osalemine tõlkimisel võiks tööd raskendada, siis vastupidi sellele kartusele sujus ühistöö P 1997 väljaandmisel hästi. Oikumeeniline koostöö ei piirdunud mitte üksnes toimetusega, vaid näiteks Meie Isa palve tekst kooskõlastati Eesti Kirikute Nõukogus. Mõeldes tulevikule, väärivad eelkõige usutunnistuslikud tekstid juba eeltööna oikumeenilist läbiarutamist ja kooskõlastamist.

Osas *The Editing of the New Translation of the Bible* on mitmete näidete varal iseloomustatud piiblitoimetuse ees olnud probleeme ja nende lahendamispõhimõtteid, samuti on ära toodud toimetusele saabunud mitmesuguseid parandusettepanekuid ja analüüsitud konkreetsete kirjakohtade tõlget. P 1997 revideerimise üks põhimõtteid oli, et parandusettepanekud tuleksid võimalikult lugejate, mitte piiblitoimetuse liikmete poolt. Kui toimetuse liikmetele midagi just silma hakkas, siis ei olnud vaja seda ignoreerida, kuid oodatud olid just lugejate ettepanekud. Nagu mäletan, oli sellise taotluse mõte selles, et nii tuleksid esile lugejate jaoks probleemsed tekstiosad, mis siis toimetuse poolt põhjalikult läbi vaadatakse. Üsna paljudel juhtudel oli võimalik nende ettepanekutega ka arvestada. Piibli revideerimise lugejatele orienteerituse poolt räägib ka see, et pärast toimetuse poolt paranduste sisseviimist anti tekst läbi vaatamiseks hea keelevaistuga mitteteoloogidele stilistiliste paranduste tegemiseks. Selle tulemusena saadi keeleliselt ühtlasem ja tavalugejale ka arusaadavam tekst.

Kuid kas selline lugejate parandusettepanekutel põhinev piibliteksti revideerimise meetod ennast ka õigustas? Tuleb ju tunnistada, et kahjuks oli parandusettepanekute tegijate arv üsna väike, kellest enamik olid ise tegev-vaimulikud. Seetõttu ei orienteerunud saadud tulemus mitte keskmise piibli-lugeja arusaamisvõimele. Ka ei andnud parandusettepanekud kokkuvõttes mingit tervikpilti. Pigem oli tegemist nagu suure hulga mosaiigikildudega, mida püüti olemasolevasse teksti sobitada. Seejuures tuleb ilmselt nõustuda T. Pauliga, kui ta ütleb, et „vähese keeletundmisega eestlasele valmistab arvata-vasti ka uus versioon raskusi, sest sinna on jäänud rohkesti 'kaanani keelt'”.⁸⁴ Ka võib niisuguse revideerimismeetodi puhul küsida, kus on piir teksti revi-

⁸³ Vt EPS-ist saadud käsikirjalised 1995. aasta suve õppuste kavade visandid.

⁸⁴ PAUL, Toomas 2000, lk 243.

deerimise ja uue tõlke vahel. Sest nagu juba viidatud, peab T. Paul P 1999 Uue Testamendi teksti uueks tõlkeks.⁸⁵ Piiblitoimetusel endal küll uue tõlke tegemise mõtet ei olnud. Ka tuleb nõustuda, et saadud Uue Testamendi tekst on nii sõnavara valiku, sõnade semantiliste väljade arvestamise, mitmesuguste väljendite jms suhtes üsna ebauhtlane ja ebajärjekindel. Samuti esines ebajärjekindlust revideerimispõhimõtete rakendamisel.⁸⁶

Kui tulevikus on võimalik Piiblit uuesti tõlkida, siis tuleks nende kriitiliste ilmingutega juba tõlke eeltöödefaasis rohkem tegelda, ilmselt tuleks rohkem arvestada ka, kellele vastav tõlge on mõeldud. Samuti vajaks tavalugeja joonealuste märkustena palju enam mitmesuguseid selgitusi, sest piibliteksti mõistmine eeldab üsna paljude eelteadmiste olemasolu.

Oma töös kasutas toimetus paljudel kordadel eksegeesi abi, kuid ilmselt ei olnud see piisav. Selgesti tuleb see esile J. Thuréni artiklist, mis osutab uue piibliväljaande sisulistele probleemidele.⁸⁷ Nii näiteks juhib J. Thurén tähelepanu Jh 15,26 tehtud muudatusele ja ütleb: “Ida kirik leiab oma rõõmuks uuest tõlkest lause *Tõe Vaim, kes lähtub Isast*, mis toetab Nikea usutunnistuse algupärast kuju, kuhu lääne kirik on lisanud *filioque*. TP tõlge *lähtub Isa juurest* on siiski algtekstipärane.” Või seoses Jh 8,58 ütleb J. Thurén: “TP teadlik grammatikaviga paneb aimama midagi salapärast: *Enne kui Aabraham sündis, olen mina* (8:58). See ‘viga’ on nüüd kahjuks parandatud: ‘... *olin mina*’, nii et lugeja ei saa üldse aru, miks tahetakse Jeesust just selle lause tõttu kividega surnuks loopida.”⁸⁸ Muidugi vajaks viimati nimetatud ütlus lugeja jaoks joonealust selgitust.

Samalaadsetele probleemidele nagu J. Thurén, juhib tähelepanu ka T. Paul. Näiteks Rm 6,23 on öeldud: „Sest surm on patu palk, aga Jumala armuand on igavene elu.“ Õigustatult juhib T. Paul tähelepanu, et eestlastel lähevad objekti ja subjekti genitiivid segamini. Lugeja jaoks oleks ühemõtteline: „*Patt tasub omadele surmaga* või *Palk patu käest on surm*.”⁸⁹ Lugejate reaktsioonide arvestamise temaatika tõstatub kadunud poja loos Lk 15,11jj. T. Paul juhib tähelepanu, et varasema *kingad jalga* asemel on nüüd *jalatsid jalga*.⁹⁰ Koju tagasi jõudnud pojale parimate riiete andmisel oli aga oma oluline tähendus. „Rõivad teevad inimese.”⁹¹ Kahtlemata kehtis see tagasitulnud poja kohta. Kui mõelda meie lugejate reaktsioonidele teksti lugemisel, siis loo jutustaja taotlustele võiks *jalatsid jalga* asemel paremini vastata *peokingad jalga*. Selliselt võiks kogu Lk 15,22 olla: *Ent isa ütles oma sulastele: „Tooge kiiresti kõige*

⁸⁵ Vt PAUL, Toomas 2000, lk 239. Olgu siin lisatud, et võrreldes P 1997-ga on P 1999-s parandatud üksnes mõningaid trükivigu.

⁸⁶ Vt *ibid.*, lk 241jj.

⁸⁷ Vt THURÉN, Jukka 1998.

⁸⁸ *Ibid.*, lk 556.

⁸⁹ Vt PAUL, Toomas 2000, lk 242.

⁹⁰ Vt *ibid.*

⁹¹ *Ibid.*, lk 243.

kallim kuub ja pange talle selga ja andke talle sõrmus sõrme ja peokingad jalga.“

Arvan, et piibliteksti tõlkimise või revideerimise puhul peaksid nii lugejale orienteeritus kui ka parem lingvistiline analüüs ning tõlkimist toetav eksegees käima rohkem käsikäes. Lugejate poolt toimetusele esitatud ettepanekute osas pole aga ilmselt mõtet oodata, et need kõik põhineksid mingil korrektsel eksegeesil, pigem mõjutavad paljudel juhtudel lugejate ettepanekuid sellised tegurid nagu harjumus varasema tekstiga (nt P 1968 tekstiga), inimese usulised arusaamad, sümpaatia mingi sõnastuse suhtes jne. P 1997 saamisega seoses olgu veel kord tsiteeritud T. Pauli: „Piibliteksti parandamisest said kõik asjastuhuvitatud osa võtta oma parandusettepanekuid saates. Uus kirikupiibel on selline, nagu seda on soovinud rahvas. *Vox populi vox dei.*“⁹² Siiski soovin, et tulevikus tõlgitav Piibel osutuks paremaks.

1.2. Esimene lõunaestikeelne Uus Testament

Artiklis “*Wastne Testament*” — *das erste estnischsprachige Neue Testament* on põhiküsimuseks, millisest keelest või millistest keeltest on Uus Testament tõlgitud lõunaestikeelsete keelde ja kas on võimalik kindlaks teha, milliseid väljaandeid selleks kasutati. Wastse Testamendi saamisloo teadete kohaselt näib olevat võimalik nii see, et tõlge tehti kreeka keelest, kui ka see, et tõlgiti saksa keelest. Küsimuses selguse saamiseks on vaatluse alla võetud Peetruse 1. kirja tekst.

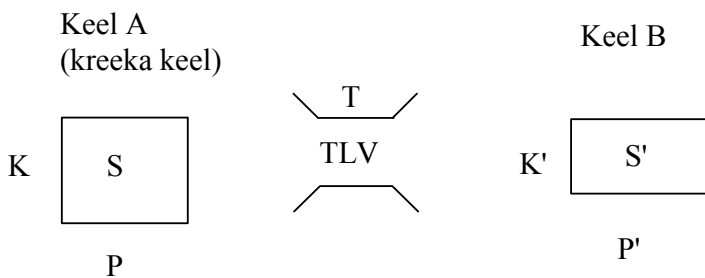
Kui võrrelda WT 1686 Peetruse 1. kirja teksti salmideks jaotust erinevate kreekakeelsete tekstidega ja ka Lutheri tõlke tekstiga, siis vaatluse all olnud tekstidest on kõige paremas vastavuses Madalmaade kirjastaja ja trükkali G. Blaeu poolt 1633. aastal välja antud kreekakeelne tekst.⁹³ See annab põhjust oletada, et algselt oli kava tõlkida Uus Testament lõunaestikeelsete keelde otse kreeka keelest, st soov oli saada võimalikult originaalilähedane sisu. Peetruse 1. kirja tekstianalüüs aga näitab, et tegelikult toimus tõlkimine saksa keelest. Illustratsioonil 2 on näide G. Blaeu 1633 Peetruse 1. kirja tekstist. Nagu selgub K. Rossi uurimusest, kasutasid Andreas ja tema poeg Adrian Virginius sellist saksa keele vahendusel tõlkimist ka hiljem Vana Testamendi tekstide puhul.⁹⁴

⁹² PAUL, Toomas 2000, lk 250.

⁹³ Vt LISAD, illustratsioon 2.

⁹⁴ “Erinevalt Gutsblaffi tõlkest on Verginiuste tõlge täiesti kaheldamatult tehtud Lutheri saksakeelse tõlke järgi. [-] Siiski leidub ka Verginiuste tõlkes originaalipärasusi, mis viitavad võimalusele, et tõlkimisel peeti teatud määral silmas ka originaali,” ROSS, Kristiina 1997, lk 54. Lahknevusi on nimekujus; nt T. Paul kasutab nimekuju *Virginius*, K. Ross *Verginius*.

Vaadeldavast artiklist on näha, et WT 1686 tõlkimisel kasutati vahekeelt. Tõllestes tingimustes osutus see vägagi õigustatuks. Ühtlasi on analüüsisist näha, et tõlkeotsuste tegemisel oli oma osa ka kreeka keelsele tekstil. Tõlke teoreetilisest seisukohast on siin huvipakkuv, et selliselt lahendati sõnumi keerukuse probleem. Võib arvata, et kui tollal veel üsna noor Adrian Virginius koos abilistega ühest võõrkeelest (kreeka keelest) teise võõrkeelde (lõunaeeesti keelde) tõlkima hakkasid, siis sattusid nad väga tõsiste raskuste ette. Mõelgem siin kas või kreeka ja eesti keele suurtele lingvistilistele erinevustele. Näiteks, kuidas edasi anda kreeka keeles väga levinud *a.c.i.* ja partitsiipkonstruktsioone, kuidas toime tulla grammatiliste aegade erineva tähendusega jne. Lisaks veel Uue Testamendi ajastu ja 17. sajandi Liivimaa kultuuriruumi erinevused. Olukorda aitab ilmutada skeem 4.

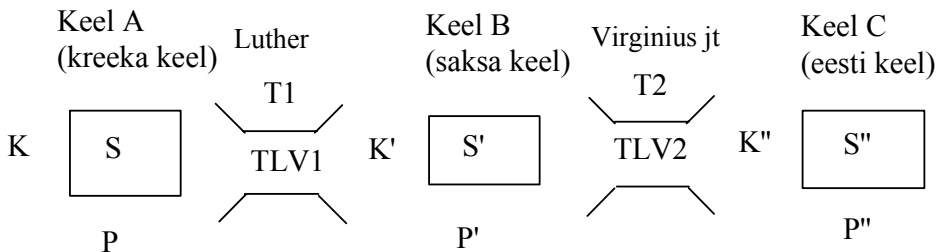

Skeem 4. Sõnumis oleva informatsiooni vähenemine tõlkimisel.

Skeem kujutab olukorda, kus keeles A (kreeka keel) olev sõnum (S), mida iseloomustab sõnumi keerukus (K) ja pikkus (P), tõlgitakse (T) keelde B. Tõlkijaks on üksikisik või isikute rühm, kelle võimet sõnumit mõista ja tõlkida iseloomustab tõlkimisvõime (TLV), mida võib vaadelda infokanalina või ka filtrina, millel on oma läbilaskemaht. See tõlkimisvõime (TLV) on sõltuv väga mitmesugustest teguritest. Kahtlemata on nende tegurite hulgas nii keele A kui ka keele B valdamise tase, aga ka mõlema keelepiirkonna sotsiaal-kultuurilise tausta tundmine. Kuid arvestama peab siin ka tõlgitava keele ja sihtkeele lingvistilisi eriomadusi, sõna- ja mõistevastete olemasolu või puudumist ning nende vastete tähendusväljade kattumise ulatust jne. Tõlkimise käigus läbib sõnum (S) infokanali (TLV). Kreeka keelest otse eesti keelde tõlkimisel osutus TLV väga ahtaks, mistõttu tulemus ähvardas tulla üpris kesine.

Palju lihtsam oli eesti keelde tõlkida saksa keelest. Seejuures oli vähemalt üks keeltest tõlkija emakeel, mistõttu juba sobivate sõnavastete leidmine oli palju kergem. Lausestruktuuri osas on saksa keel eesti keelele palju lähem kui kreeka keel. Kui võrrelda tõlkimise keerukust eesti keelde kas saksa keelest või kreeka keelest, siis on erinevus väga suur. Ka oli tollane eesti kultuuriruum palju lähedasem saksa omale kui Uue Testamendi ajastu kultuuriruumile. Oli ju Eesti oluliselt mõjutatud saksa kultuurist, mõelgem siin kas või saksa soost kirikuõpetajate osale eestlaste maailmatunnetuse arendamisel. Oma piibli-

tõlkega oli M. Luther koos oma abilistega teinud ära väga suure töö, et originaalkeelse sõnumi keerukust viia vastavusse saksa lugeja arusaamisvõimega, mis ühtlasi tähendas Lutheri-poolset keeeloomet. Nii näiteks on kreeka keeles küllalt palju ilma koopulata lauseid, kasutusel on mitmesugused verbide käändeliste vormidega lausekonstruktsioonid (*a.c.i.*, partitsiipkonstruktsioonid), mis said M. Lutheri poolt rohkem või vähem õnnestunud lahenduse. Luther oli küllalt hästi suutnud ületada nii geograafilise kui ka sajanditepikkuse sotsiaalkultuurilise, religioosse ning lingvistilise lõhe, mis lahutas Uue Testamendi aegse kreeka keele ja 16. sajandi saksa keele vahel. Kogu selle töö tähtsust ei vähenda see, et ka siin võib rääkida tõlkimisest vahekeele, ladina keele abil.⁹⁵ Saadud tõlke puhul oli tegemist tolle aja kohta väga hea ja tunnustatud tõlkega, mis oma väärtust oli näidanud juba rohkem kui sajandi jooksul. Nii võisid Wastse Testamendi tõlkijad suures osas kasutada M. Lutheri töö vilja. Sellist tõlkimise protsessi iseloomustab skeem 5.

Skeem 5. Vahekeele kasutamine tõlkimisel.

M. Luther, kelle tõlkimisvõime⁹⁶ (TLV1) kreeka keelest saksa keelde oli väga suur,⁹⁷ sai originaalsõnumiga (S) väga heas vastavuses oleva saksakeelse teksti (S'). See vastavus kajastub nii sõnumi keerukuses (K') kui ka sõnumi pikkuses (P'). Kui A. Virginius koos oma abilistega tõlkis Uue Testamendi saksa keelest lõunaeesti keelde, siis selle töö jaoks oli neil täiesti arvestatav tõlkimisvõime (TLV2), nii et saadud tõlge (S'') on täiesti heas vastavuses saksakeelse tekstiga (S'). On ilmne, et selline vahekeele kasutamine andis palju parema tulemuse kui otse originaalkeelest tõlkimine. Nagu analüüs näitab, kasutati tõlkimisel abivahendina ka kreekakeelset teksti, võimalik et lisaks veel ka ladinakeelset.

⁹⁵ Seoses M. Lutheri Uue Testamendi tõlkega vt eespool *Uue Testamendi tõlkimisest. Uus Testament kui tõlketeos.*

⁹⁶ Mõeldud on M. Lutherit koos oma abilistega.

⁹⁷ Seda ilmselt küll ladina keele vahendusel.

1.3. Esimene põhjaestikeelne Uus Testament

Nii nagu eelmises artiklis on ka artiklis *Mõningaid aspekte esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi saamisloost. Esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi alustekst* kesksel kohal küsimus, millisest keelest tõlgiti Uus Testament põhjaesti keelde

17. sajandi lõpul, 18. sajandi algul oli küllalt neid, keda ei rahuldanud üksnes lõunaestikeelne Wastne Testament, vaid kes soovisid Uut Testamenti ka põhjaesti keeles. Nagu näitab UT 1715 saamisloogu, püsis soov teha see tõlge kreeka keelest. Saadud tõlketulemustega ei olnud aga rahul. Ilmselt oli selles rahulolematuses oma osa ka tõlkijate omavahelistel suhetel, kuid teiselt poolt oli tegemist ajaga, mil toimus eesti kirjakeele intensiivne areng. Igal juhul lükkus põhjaestikeelse Uue Testamendi väljaandmine mitmel korral edasi.

Nagu Peetruse 1. kirja analüüsist võib järeldada, oli UT 1715 väljaandmisel vähemalt kaks eeskujuteksti. Üks neist oli saadud WT 1686-st. Väide, et tegemist oleks olnud tõlkega kreeka keelest, kinnitust ei leidnud, vaid lõunaestikeelsed sõnad ja väljendid asendati lihtsalt põhjaestikeelsetega, osas salmides parandati ka lauseehitust. Hiljem saadud teksti redigeeriti, võib-olla isegi mitu korda. UT 1715 teise eeskujuteksti osas on aru saada, et seda kasutati lühemate tekstilõikude ja üksikute salmide puhul. Ühtlasi on siin tegemist näitega, et erinevate käsikirjade alusel koostatud töö ei tule päris ühtlase keelega.

Võimalik, et sellise lahenduseni viisid sõjaaja kitsad olud, kuid ühtlasi on võimalik, et otse kreeka keelest tõlkimise katsed ei andnud ka nüüd päris soovitud tulemusi. Ülesanne osutus liiga keeruliseks. Ja kui juba vahekeelt kasutada, siis miks mitte võtta aluseks põhjaesti keelele veelgi lähedasem lõunaestikeelne tekst. See on vägagi tõenäone, et UT 1715 aluseks sai Adrian Virginiuse ja Johann Hornungi poolt kindralsuperintendent Fischeri ülesandel valmistatud tõlke käsikiri.⁹⁸ Mulle tundub kõige sobivam, et just A. Virginius ise võttis sellise nn tõlkimise ette. Seega on ka UT 1715 puhul vähemalt suures osas tegu vahekeele abil tõlkega, mis tollastes oludes oli vägagi ökonoomne ja otstarbekas lahendus. Pealegi oli lõunaestikeelsest põhjaesti keelde ümberpanek veelgi lihtsam kui saksa keelest, kusjuures saadi täiesti arvestatav tulemus.

1.4. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste eestikeelsete väljaannetega

Artiklis *Eestikeelne Piibel 260. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste eestikeelsete väljaannetega*. Selles artiklis on esmalt võetud vaatluse alla tekstide muutused, mis tulevad esile esimese eestikeelse Piibli

⁹⁸ Vt SILD, Olaf 1928, lk 173. O. Sild viitab H. Gutsleffi ütlusele UT 1715 alusteksti kohta.

P 1739 Peetruse 1. kirja teksti võrdlemisel UT 1715. Kuid kuna põhilised tekstimuudatused viidi sisse eestikeelse Uue Testamendi teise väljaandesse UT 1729 (viimase teksti on P 1739 jaoks üksnes vähesel määral korrigeeritud), siis on võrdlemisse haaratud ka UT 1729.

UT 1715 ja UT 1729 omavaheline võrdlus näitab, et vahepeal on toimunud suured keeleuenduslikud muutused. Nimetagem siin nt loobumist substantiivide suurest algustähest, soovi muuta lauseliikmete järjekorda eestipärasemaks jne.

Tõlkimise seisukohalt pakuvad huvi ümbersõnastused, mis rohkem või vähem muudavad ka öeldu mõtet. Selles vallas on kõige rohkem muudatusi oli tehtud sobivama sõnalise vaste leidmiseks. Osa uusi vasteid olid eelmiste sünonüümid, teised aga muutsid mingil määral ka öeldu mõtet. Huvi pakuvad ka mitmesugused muud tekstimuutused. Näiteks 1Pt 2,21 UT 1715 tekstis pronoomenid *teie* ja *meie* vahelduvad: “Sest seks ollete *teie* kutsutud/ sest et ka Kristus on *meie* eest kannatanud/ ja *meile* Tähte jätnud/ et *teie* peate temma Jälgede sees käima.” See on täpses vastavuses nii WT 1686 kui ka Lutheri tõlke tekstiga. UT 1729 ja vastavalt P 1739 on selles salmis üksnes pronoomenid *teie*: “Sest seks ollete *teie* kutsutud, et ka Kristus on *teie* eest kannatanud, ja *teile* tähte jätnud, et *teie* peate temma jälgede sees käima”, mis vastab Blaeue 1633. aasta kreekaakeelsele tekstile. 1Pt 1,18 on UT 1715 ja UT 1729 olev imperatiiv (*täädke; teädke*) P 1739 asendatud indikatiiviga (*teie teate*). Siin on küsimuseks, kuidas vastavat kirjakohta interpreteerida, sest selles kohas langevad kreeka keeles indikatiiv ja imperatiiv vormiliselt kokku. Sellesama salmi (1Pt 1,18) puhul leiab kinnitust ka väide, et tõlge võib osutada originaalist “selgemaks” ja “täpsemaks”. Kui UT 1715 on kirjutatud: “...lunnastud/ omma tühhisest Ellamisest/ mis teile Wannamist on”, mis jätab tühise elu ja vanemate suhte üsna ebamääraseks (see sobib hästi kokku nii Lutheri tõlkega kui ka kreeka tekstiga), siis UT 1729 ja vastavalt P 1739 on öeldud: “... teie tühjast ellamisest, mis teie ollete wannemist õppinud”, kus on täpsustatud, et tühine elu on vanematelt saadud õppimise teel.

Juba need mõned näited äratavad huvi, et peaks lähemalt uurima kuivõrd on UT 1729 puhul tegemist UT 1715 põhjaliku toimetamisega või kuivõrd uue tõlkega, kas kasutusel võis olla ka mingeid muid tekstieeskujusid, käsikirju. Küsimus on põhjendatud veel seetõttu, et teadaolevalt oli A. Th. Helle, kellega seostatakse nii UT 1729 kui ka P 1739 väljaandmist, eesti keele oluline uuendaja, samuti pööras ta suurt tähelepanu eestikeelse sõnavara rikastamisele.⁹⁹

⁹⁹ Seoses A. Th. Hellega väärrib lähemalt uurimist küsimus, milles seisnes tema seotus nimetatud teoste väljaandmisega. Kas tähendas see tema tänapäevases mõttes “peatoimetaja” tööd või oli ta ise Uue Testamendi teksti põhiline toimetaja-tõlkija (vrd K. Rossi ütlust seoses Vana Testamendi väljaandmisega; ROSS, Kristiina 2002, lk 86j)?

2. Tõlkimist toetavast eksegeesist

Piiblitekstide tõlkimise kui keeruka kommunikatsiooniprotsessi vahendamise juures on oluline koht tõlkimist toetaval eksegeesil. Käesolevas töös piirdun nelja tõlkimise jaoks olulise eksegeesivaldkonna esiletoomisega: 1) autori ajastuloolise ja maailmavaatelise tausta arvestamine piiblitekstide tõlkimisel; 2) piiblitekstide omavaheline sõltuvus; 3) interpunktsiooniga seotud küsimused; 4) piiblitekstide stilistiliste eripärade arvestamine. Iga sellise valdkonna ilmestamiseks on ära toodud üks artikkel. Kõige viimases, viiendas artiklis on kirjas konkreetne näide Uue Testamendi ühe keeruka tekstiosa eksegeesi ja tõlkimise võimaluse kohta

2.1. Autori ajastuloolise ja maailmavaatelise tausta arvestamine

Üheks oluliseks probleemiks tõlkimise juures on tõlgitavatele sõnadele sobiva vaste leidmine. Kui avada kreeka keele ja mingi tänapäevase keele sõnaraamat, siis on näha, et paljude kreekakeelsete sõnade jaoks on hulgaliselt erinevaid vasteid. Kindlasti väljendab see kreekakeelsete sõnade avarat tähendusvälja, aga ka seda, et antiikaja erinevad autorid kasutasid samu sõnu ja väljendeid erinevas tähenduses. Kõik see lisab tõlkimisele keerukust. Olgu siin veel meenutatud, et 20 sajandit tagasi oli sõnu üldse palju vähem kui nüüd. Kui võrrelda mitmesuguseid Uue Testamendi tõlkeid, siis on küllalt paljud sõnad ja ütlused tõlgitud vägagi erinevalt, nii et mingi ütlus võib omandada täiesti teistsuguse mõtte. On ju mõistetav, et kui Jh 1,1 räägib, et $\kappa\epsilon\omicron\upsilon\ \eta\acute{\epsilon}\ \omicron(\iota\ \omicron\omicron\omicron\omicron$, ja kui Paulus kirjutab $\omicron(\iota\ \omicron\omicron\omicron\omicron\ \tau\omicron\upsilon\text{-}\kappa\epsilon\omicron\upsilon\text{-}$ (vt nt Rm 9,6; 1Kr 14,36 jm), siis on *logos*'e tähendus kummalgi juhul oluliselt erinev. T. Paul juhib tähelepanu pastoraalkirjadele, kus kõige selgemini on tunda hellenistliku filosoofia terminoloogia mõjusid.¹⁰⁰ Nii ei piisa tõlkimisel mitte üksnes heast sõnaraamatust, vaid oluline on tunda täiendavat infot, seda küll autori, tema teose kirjutamise olukorra ja veel mitmete muude asjaolude kohta, sest muidu võib teksti mõte ära nihkuda.

Toon näitena Jh 1,5 tõlkimise. Probleemiks on siin, kuidas tõlkida $\omicron\upsilon\ \kappa\alpha\ \tau\epsilon\ \lambda\ \alpha\ \beta\epsilon\ \nu\ \epsilon\ \nu$?

M. Lepajõe koostatud sõnastikus on kirjas: “**ka ta la mba r w** (...) *act. ja pass.* vastu võtma, saada; valdama, valdusesse võtma; kinni võtma; ründama; tabama; juhtuma; kinni siduma; vaos hoidma; *med.* taipama, mõistma”.¹⁰¹ Millist tähendust neist tuleks valida? Erinevad piiblitõlked pakuvad mitmeid võimalusi. Näiteks on Lutheri tõlkes Luther 1661 öeldud: “und die Finsterniß **habens nicht begriffen**”. WT 1686 pakub “nink Pimmedus **ei olle** teddä **wasta wõtnu**”. Sama mõtet jätkab ka P 1739 “ja pimmedus **ei wotnud** sedda **wasto**”.

¹⁰⁰ Vt PAUL, Toomas 2000, lk 240.

¹⁰¹ LEPAJÕE, Marju 2000, lk 55.

Kuid venekeelse Piibli Moskva patriarhaadi 1976. aasta väljaanne¹⁰² ütleb: “и тьма **не объяла** его” — ei haaranud. Sama mõte on ka kirjastuse Живой поток poolt 1998. aastal välja antud venekeelses Uues Testamendis¹⁰³: “и тьма его **не одолела**” — ei saanud jagu; ei saanud võimust. Olgu siin võrdluseks toodud ka Carl Weizsäckeri tõlge: „und die Finsternis hat es **nicht ergriffen**”.¹⁰⁴ Zürcher Bibel pakub: „und die Finsternis hat es **nicht angenommen**“.¹⁰⁵ Vaadeldava sõna tähenduse osas ei ole üksmeelsed ka ingliskeelsed tõlked. Nii ütleb Piibli King James Version: „And the light shineth in darkness; and the darkness **comprehended it not**“.¹⁰⁶ New International Version ütleb sarnaselt “...bat the darkness hat **not understood it**”.¹⁰⁷ Revised Standard Version aga ütleb: “... and the darkness hat **not overcome it**”.¹⁰⁸ Toon ka soomekeelsetest tõlgetest kaks tõlkevarianti. 1938. aasta tõlkel põhinevas tekstis on kirjas: “Ja valgeus loistaa pimeydessä, ja pimedys **ei sita käsittänyt**”.¹⁰⁹ Piibli 1992. aasta väljaanne aga esitab variandi: “Valo loistaa pimeydessä, pimeys **ei ole saanut sitä valtaansa**”.¹¹⁰ Nagu näha, pakuvad mitmesugused tõlked isegi oluliselt erinevaid mõtteid. Kõigil neil on ka oma põhjendused. Aga millist arusaama tuleks eelistada?

Probleemile võiks aidata selgust tuua johannesliku koolkonna maailma-vaatelise tausta tundmine. Käesolevasse töösse võetud artiklis *Die johanneische Schule, ihr Ort und ihre Herkunft*¹¹¹ esitatust võib järeldada, et johanneslikus koolkonnas olid levinud dualistlikud vaated. Nende vaadete lähtekohana tuleb kõne alla iraanilise dualism. Dualistlikel vaadetel oli tähtis koht vastanditel, nt hea ja kuri, valgus ja pimedus. Artiklist selgub, et johanneslikul koolkonnal oli olnud sidemeid dualistlike ideoloogiate kandjatega. Mõeldavad on varasemad kontaktid esseenidega. Kuid dualism oli levinud ka Süürias. Kõike seda arvestades võib oletada, et ka Johannese evangeeliumi proloogi (Jh 1,1–18) algupära pärineb mingist pinnasest, kus oli oluline tähendus dualistlike vastandite võitluse motiividel, kus pimedus ei tähendanud lihtsalt valguse puudumist, vaid aktiivset võitlust valguse vastu.

Sellise mõttekäiguga on ühildatav ka Johannese evangeeliumi proloogi retseptioonilugu. Näiteks W. Bindemanni analüüsi kohaselt võib proloogis esitatud hümnis ära tunda nelja retseptiooniastet: 1) juutliku päritoluga tarkusemõtetest kujundatud algtekst; 2) selle dualistlik-gnostilise kallakuga laiendus,

¹⁰² БИБЛИЯ 1976.

¹⁰³ НОВЫЙ ЗАВЕТ 1998.

¹⁰⁴ TEXTBIBEL 1911.

¹⁰⁵ ZÜRCHER BIBEL 1980.

¹⁰⁶ KING JAMES VERSION 1976.

¹⁰⁷ NEW INTERNATIONAL VERSION 1998.

¹⁰⁸ REVISED STANDARD VERSION 1965.

¹⁰⁹ UUSI TESTAMENTTI 1971.

¹¹⁰ PYHÄ RAAMATTU 1992.

¹¹¹ Vt ROOSIMAA, Peeter 1999 a.

millel puuduvad spetsiifiliselt kristlikud, küll on aga hellenistlikud-juutlikud tunnused; 3) kristlik retseptioon, mida esindavad laiendused salmides 12 ja 17; 4) ning lõpuks evangeeliumi autoripoolsed proloogi interpreteerivad muudatused, mille eesmärgiks oli korrigeerida gnostilise kallakuga mõtlemist.¹¹² Need retseptiooniastmed dokumenteerivad erinevaid mõjupiirkondi, kus hümn kujunes. Vaadeldav salm Jh 1,5 kuulub dualistliku laienduse juurde, kus valgus ja pimedus seisavad omavahel vaenulike jõududena teineteise vastas. Pimedus ei ole siin mitte kui osa *Logos*'e poolt loodud maailmast, vaid kui kosmiline jõud, mis tahab valguse üle võimu saada.¹¹³

Eelöeldut arvestades võiks Jh 1,5 tõlkida: Ja valgus paistab pimeduses, ja pimedus ei ole seda *ära võitnud*.¹¹⁴

2.2. Piiblitekstide omavaheline sõltuvus

Paljusid kreekakeelseid sõnu ja väljendeid võib tõlkida eesti keelde üsna erinevalt. Selle üheks põhjuseks on, et kreekakeelsete sõnade tähendusväljad ei kattu täielikult meie keele omadega. See on ka mõistetav, sest koinee sõnavara oli palju väiksem kui meie tänapäevase keele oma. Seega pidi sõnadel olema palju avaram tähendusväli kui meil. Kuidas tuleks seda kõike arvestada? Kas püüda sama sõna tõlkida kõikjal võimalikult ühtmoodi või just erinevalt? Artiklis *The First Estonian Bible After World War Two*¹¹⁵ on näidetena ära toodud, kuidas võrreldes UT 1989-ga on sõnade **parakal ew** ja **skandal izw** puhul P 1997-s kasutatud rohkem erinevaid vasteid, et selliselt tuleks paremini esile nende sõnade väljendusrikkus.

Kuid kas selliselt toimimine on alati õigustatud? Mitmete näidete varal seab T. Paul sellise sõnade varieerimise suure kahtluse alla. Seoses vooruste ja hüvedega ütleb ta, et see nõuaks süstemaatilist analüüsi, et leida, kuidas kõige adekvaatsemalt sobitada sõnade semantilisi välju.¹¹⁶ Vahest tuleks üldse rohkem arvestada sõnade omavahelisi seoseid ja vahekordi ning sõnade tähendustest moodustuvat struktuuri.¹¹⁷

Täiendava tõlkimisprobleemi moodustavad omavahel rohkem või vähem sõltuvuses olevad tekstid. T. Paul juhib tähelepanu Vana Testamendi tsitaatide kasutamisele. Ta kirjutab: „Jääb mulje, et Vanast Testamendist võetud tsitaate ei ole võrreldud ega üritatud eri aegadel tehtud tõlkeid kooskõlastada...”¹¹⁸ Kuid ka Uues Testamendis endas leidub tekste, mis on omavahel pärimuslikus

¹¹² Vt BINDEMANN, Walter 1995, lk 348j.

¹¹³ Vt *ibid.*, lk 333.

¹¹⁴ Vrd P 1997: „Ja valgus paistab pimeduses, ja pimedus ei ole seda omaks võtnud.”

¹¹⁵ Vt ROOSIMAA, Peeter 2002.

¹¹⁶ Vt PAUL, Toomas 2000, lk 248.

¹¹⁷ Vrd *ibid.*, lk 247.

¹¹⁸ *Ibid.*, lk 241.

sõltuvuses. On ilmne, et seda tuleb arvestada ka tõlkimisel. On ju täiesti loomulik, et sünoptiliste evangeeliumide tekste, kus esineb lausa sõnasõnalist kokkulangevust, ka ühtmoodi tõlgitakse. Kuid pärimuslikult sõltuvaid tekste leidub Uues Testamendis veel teisigi. Eelkõige tasub nende kindlakstegemiseks võrrelda omavahel kirjakohti, millel on sarnane temaatika. Artiklis *Die Endzeiterwartungen in der Offenbarung des Johannes*¹¹⁹ on näiteks näha, et teatud teemad korduvad Ilmutusraamatu-siseselt, aga seal on näha pärimuslikku seotust ka sünoptiliste evangeeliumide ainesega.

Nii on piiblitekstide omavahelise sõltuvuse puhul tegu teemavaldkonnaga, mis vajaks juba enne tõlkima asumist eeltööna läbiuurimist.

2.3. Interpunktsiooniga seotud küsimused

Uue Testamendi esimesed käsikirjad kirjutati suurte tähtedega, täht tähe kõrvale ilma sõnavahedeta, ilma kirjavahemärkideta. Alles mitu sajandit hiljem hakati käsikirjade ümberkirjutamisel kasutama väiketähti, sõnavahesid, lisandusid mitmesugused kirjavahemärgid. Seejuures ei olnud kirjavahemärkide asukohad mitte sugugi alati ühemõtteliselt selged, jutumärgid jäid aga hoopis panemata. Nii näiteks on Mk 1,1 osas küsimuseks, kas salmi lõpus peaks olema punkt või hoopis koma.¹²⁰ Jh 1,3–4 osas on probleemiks, kus lõpeb lause, kas enne või pärast sõnu ~~o~~(~~g~~egonen.¹²¹ Interpunktsioon aga mõjutab teksti tähendust.

Olgu siin nimetatud, et aja jooksul on tõlgete aluseks olnud kreekakeelne Uue Testamendi tekst teinud läbi mitmeid muutusi, seda nii sõnastuse kui ka interpunktsiooni osas. Alust sellisteks muudatusteks on andnud üha uued ja uued käsikirjaleiud. Vastavalt tekstikriitilise töö tulemustele viiakse muudatused sisse ka tõlketeksti.

Kirjavahemärkide üks probleemidering seondub otsekõnega. Kui otsekõne algus on tekstis kergesti äratuntav, siis selle lõpp ei ole sugugi alati nii ühemõtteline. Enne otsekõnet on selle algusele viitav ütlus või vastav vormel. Näiteks: ~~...~~h~~r~~ussen l~~e~~gwn: (Mk 1,7); K~~a~~i ~~ü~~egen: (Mk 4,26); ei ~~p~~en ... o(~~a~~ggel oj: (Lk 1,13). Selliselt ei olnud ka otsekõne algust tähistava kooloni panek mingiks probleemiks. Olukord on keerukam, kui kõne algusele viitav ütlus lõpeb sõnaga ~~o~~fi. Kas see tähendab, et järgneb otse- või kaudkõne? Näiteks Mk 1,15-s olev tekst: kai ~~ü~~ egwn ~~o~~fi pepi h~~r~~otai o(kairoj ~~ü~~ kai ~~ü~~ggiken h(basil ei á tou=geou=meta noi te kai ~~ü~~pi steuete en t%= eu)ggel i%. Kas ~~o~~fi järel on esmalt kaudkõne, mis läheb tou=geou=järel üle

¹¹⁹ Vt ROOSIMAA, Peeter 2001.

¹²⁰ Vt POHL, Adolf 1986, lk 41.

¹²¹ Vt NESTLE-ALAND²⁶, lk 247: Jh 1,3–4 põhitekst ja vastav märkus tekstikriitilises aparaadis.

otsekõneks, või võib kogu *o*fi-le järgnevat teksti vaadelda otsekõnena, nii nagu see ka P 1997-s on? Veelgi suuremaks probleemiks on otsekõne lõpu määratlemine. Eesti kirjakeelele on omane, et jutumärgid on nii otsekõne alguses kui ka lõpus. Muidugi saab põhimõtteliselt tulla toime ka ilma jutumärkideta. Küllalt paljudel juhtudel võib otsekõne ilma probleemideta asendada kaudkõnega, kuid mitte alati ei saa selliselt head lahendit. Kui näiteks P 1997 on Mk 1,41 kirjutatud: “Ja Jeesusel hakkas temast hale, ta sirutas oma käe välja, puudutas teda ja ütles: ‘Ma tahan, saa puhtaks!’”, siis kaudkõnena võiks see salm olla: “Ja Jeesusel hakkas temast hale, ta sirutas oma käe välja, puudutas teda ja ütles, et ta tahab, et too saaks puhtaks.” On ilmne, et viimane variant ei ole kuigi õnnestunud. Jutumärkidega seotud probleemi lähem käsitus ja konkreetse kirjakohta analüüsi näide on toodud artiklis *Jutumärkidest Uue Testamendi tõlkes*.¹²² Artiklis on lähema vaatluse alla võetud jutumärkide panek Jeesuse sõnade osas, mis algavad Jh 3,10, ja Ristija Johannese sõnade osas, mis algavad Jh 3,27. Et nende tekstide juures on otsekõne piiritlemisega probleeme, selgub ka erinevate piibliväljaannete võrdlemisel. Toon siin ainult mõned näited. Piibli Revised Standard Version¹²³ väljaande kohaselt algavad Jeesuse sõnad Jh 3,10 ja lõpevad Jh 3,15; Ristija Johannese sõnad algavad Jh 3,27 ja lõpevad Jh 3,30. Ka New International Version¹²⁴ väljaande kohaselt algavad Jeesuse sõnade osas jutumärgid Jh 3,10, kuid siis lisanduvad salmis 16 uued otsekõne algust tähistavad jutumärgid, otsekõne lõppu tähistavad jutumärgid on aga alles salmis 21. Ristija Johannese sõnade algust tähistavad jutumärgid on Jh 3,27, uued otsekõne algust tähistavad jutumärgid lisanduvad salmis 31, jutumärgid lõpevad salmis 36. Kui soomekeelse Uue Testamendi varasema väljaande¹²⁵ kohaselt Jeesuse sõnad algavad Jh 3,10 ja lõpevad Jh 3,21 ning Ristija Johannese sõnad algavad Jh 3,27 ja lõpevad Jh 3,36, siis soomekeelse Piibli 1992. aasta väljaandes¹²⁶ on otsekõne algust tähistavad jutumärgid nii Jh 3,10 kui ka salmides 11, 14 ja 17, otsekõne lõppu tähistavad jutumärgid on Jh 3,21. Ristija Johannese sõnade alguseks on näidatud Jh 3,27 ja sõnade lõpuks Jh 3,30. Vastavalt artiklis toodud analüüsile peaks Jeesuse ütlusena olema jutumärkides Jh 3,10–12, Ristija Johannese ütlusena Jh 3,27–30.

¹²² Vt ROOSIMAA, Peeter 1998.

¹²³ REVISED STANDARD VERSION 1965.

¹²⁴ NEW INTERNATIONAL VERSION 1998.

¹²⁵ UUSI TESTAMENTTI 1971.

¹²⁶ PYHÄ RAAMATTU 1992.

2.4. Piiblitekstide stilistiliste eripärade arvestamine

Piiblitõlke ühe tunnuseks leiab lugejate poolt hindamist kirjutise stiil. Lisaks muudele näitajatele kuuluvad stiili juurde ka teksti ladusus ja sujuvus, teksti sidusus üleminekul ühelt jutustuselt teisele. Probleemid stiiliga võivad tekkida mitmel põhjusel, näiteks tõlkimisel. R. Kassühlke juhib tähelepanu, et nn *Einheitsübersetzung der Heilige Schrift* on stilistiliselt väga ebauhtlane. Selle põhjuseks peab R. Kassühlke, et tõlkimisel osales üsna palju erinevaid tõlkijaid, kellest igaühel oli mingil määral erinev kirjanduslik stiil.¹²⁷ UT 1989 stiili-probleemidele viitab T. Paul: „Näiteks oleks pidanud säilitama küünilis-stoilises diatriibis stiilivõttena kasutatud retooriliste küsimuste esitamise ja neile ise vastamise, mis elavdab stiili.“¹²⁸ Tõlke stilistilise ebauhtluse probleemiga puutusid kokku ka P 1997 toimetajad. Paljud sisuliselt head parandusettepanekud mõjusid stilistiliselt kuidagi võõralt. Seepärast oli väga oluline, et kogu tekst vaadati üle hea stiili- ja keeletunnetusega spetsialistide poolt.¹²⁹ Kui võrrelda omavahel P 1997 ja UT 1989, siis iseloomustab viimast rohkete partitsiipide kasutamine. Selle kohta on teose sissejuhatuses öeldud: “Meie tõlge tahab olla ‘dokumentaalne’ ehk ‘diplomaatiline’, s. t. asendada lugejale originaali umbes nii nagu kahekeelsete riigilepingute mõlemad tekstid on ratifitseeritud, on võrdselt kehtivad. See on põhjus, miks püütud säilitada näit. võimalikult palju partitsiipiaalseid konstruktsioone, sest nende lõhkumine on ühtaegu eksegeesimine (mis alati võimalik ka teisiti) ja teiselt poolt lause hoo mahavõtmine.”¹³⁰

Kuid tõlke stilistilised probleemid võivad lähtuda ka tõlgitavast tekstist. Näiteks kui võrd tuleks originaaltekstile iseloomulikke eripärasid arvestada tõlkimisel või peaks siin teksti stiili muutma meie keelele kuidagi kohasemaks? Siia kuulub äsja nimetatud partitsiipide tõlkimine. Või näiteks Markuse evangeeliumile on iseloomulikud lihtsad ja lühikesed parataktilised *ka*-ga algavad laused, mis iseloomustavad pärimuse suulist faasi. Üsna levinud on ühes ja samas lauses grammatilise aja vaheldumine. Kas seda kõike tuleks säilitada ka tõlkimisel?

Et selline stiiliparandamise küsimus pole uus, võib näha sünoptiliste evangeeliumide omavahelisel võrdlemisel. Kui vaadata, kuidas Matteuse ja Luuka evangeeliumi autorid ühe allikana kasutasid Markuse evangeeliumi, siis on näha, et mõningaid tekstiosi on võetud üle lausa sõnasõnaliselt, kuid osal juhtudel — seda eriti Luuka puhul — on ka Markuse evangeeliumi stiili parandatud. Ilma lähemalt käsitlemata toon tabelis 3 tekstinäitena võrdlemiseks kaks katkendit loost, kus Jeesus õnnistab lapsi (Mk 10,13.15 vrd Mt 19,13a;18,3 ja Lk 18,15a.17).

¹²⁷ Vt KASSÜHLKE, Rudolf 1998, lk 55.

¹²⁸ PAUL, Toomas 2000, lk 240.

¹²⁹ Vt ROOSIMAA, Peeter 2002.

¹³⁰ UT 1989, lk 15.

Tabel 3. Pärimumteksti erineva kasutamise näide sünoptilistes evangeeliumides.

Mt 19,13a; 18,3	Mk 10,13.15	Lk 18,15a.17
Toʻʻe proshneqhsan auʻ%paidiá iʻka taʻj xeiʻraj epiqvaʻuʻoif kaiʻlproseuchtai:	Kaiʻlproseferon auʻ)% paidiá iʻka auʻ)wá aʻjhtai:	Proseferon deʻla uʻ)% kaiʻltaʻlbreʻh iʻka auʻ)wá aʻjhtai:
kaiʻlʻipen: aʻ)hðl egw uʻriʻa, eʻð mʻs trafhte kaiʻlʻerhsqe wʻ) taʻj paidiá, ouʻ)hð eiʻ)elʻqhte eiʻ) thð basil eiʻán twá ouʻ)anwá.	aʻ)hðl egw uʻriʻa, oʻ)ʻlaʻ(ʻhð deçhtai thð basil eiʻán touʻ)euʻwʻ) paidiʻon, ouʻ)hð eiʻ)elʻqv eiʻ) auʻ)hʻ.	aʻ)hðl egw uʻriʻa, oʻ)ʻlaʻ(ʻhð deçhtai thð basil eiʻán touʻ)euʻwʻ) paidiʻon, ouʻ)hð eiʻ)elʻqv eiʻ) auʻ)hʻ.

Kuidas toimised Markuse evangeeliumiga P 1997 toimetajad või kuidas toimis P 1997 alusteksti UT 1989 tõlkija? Suures osas on *ja*-ga algavad laused säilinud, aegade kasutus on aga püütud ühtlustada igati tänapäevaseks. Mõistetavuse parandamiseks on osa isikulisi asesõnu asendatud kas vastava isiku nimega või mingi muu täpsustava määratlusega (nt naine, mees, laps vms). Probleemi ilmestava tekstinäitena on tabelis 4 toodud Mk 1,30–31.

Tabel 4. Isikuliste asesõnade tõlkimises muude väljenditega asendamise näide.

Mk 1,30-31	Mk 1,30-31
hʻ(deʻpenqeraʻ)Siʻrwnoj katekeito pureʻs sousa, kaiʻlʻeʻuʻ)ʻjʻl egʻousin auʻ)%periʻlaʻuʻ)hʻ. kaiʻlprosel qwð hʻjeiren auʻ)hð kraʻthʻsaj thʻ) xeiʻroʻ): kaiʻlʻaʻ)hʻken auʻ)hð oʻ)puretoʻ), kaiʻlʻiʻhʻkonei auʻ)oif	Aga Siimona ämm lamas voodis palavikus. Ja otsekohe räägiti Jeesusele temast. Ja Jeesus astus ta juurde, võttis tema käest kinni ja aitas ta üles. Ja palavik lahkus Siimona ämmast ning ta teenis neid

Kuidas peaks tõlkimisel arvestama kõrvuti asuvate lausete ja jutustuste omavahelist sidusust? Kas püüda seda suurendada või mitte? Selline küsimus on igati õigustatud kirjandusliku võtte puhul, mida nimetatakse sahteltehnikaks. Artiklis *Sahteltehnika Markuse evangeeliumis*¹³¹ käsitletakse kolme sellist jutustuste paari. Sahteltehnika puhul alustab evangeeliumi autor mingi sündmuse kirjeldamisest, siis katkestab selle ja jutustab vahepeal hoopis teise loo. Viimase lõppedes jutustab autor lõpuni ka varem alustatu. Vahepealne lugu on

¹³¹ Vt ROOSIMAA, Peeter 1999 b.

nagu sahtel lükatud oma pesasse teise jutustuse sisse. Selline võte aitab paremini nähtavale tuua jutustustes olevad mitmesugused kontrastid ja rõhuasetused. Eelkõige on just sahtliks oleva jutustuse ülesandeks heita valgust teda ümbritsevale loole, näiteks aidata paremini mõista inimeste tegevusmotiive. Sahteltehnika puhul on üldine see, et vahepealse loo äravõtmisel moodustab allesjäänud jutustus tekstilise terviku. Piiblitõlkijate-toimetajate ülesandeks on aga otsustada, kas sama peaks toimuma ka tõlkega, st otsustada, kui võrd teravad või sujuvad peaksid olema nende jutustuste üleminekupiirid, kui võrd tuleks sahteltehnikas olevate jutustuste stiile omavahel ühtlustada.

2.5. Eksegeesi ja tõlke näide

Käesoleva töö viimases artiklis *Kuidas tõlkida Peetruse esimese kirja 3,18–19?*¹³² on näide Uue Testamendi konkreetse kirjakohta eksegeesist ja selle alusel tehtud tõlkest. Nagu artiklist selgub, sõltub antud kirjakohest arusaamine väga oluliselt eksegeesi tulemustest. Ühtlasi leiab siin kinnitust, et tõlge kannab endas tõlgendust. Kuna eksegeesi tulemused võivad puhuti olla üsna erinevad, siis on mõistatav ka sisult lausa erinevate tõlgete olemasolu. Artiklis käsitletav tõendab, et Uues Testamendis on kirjakohti, mille tõlkimise jaoks on korralik eksegees tingimata vajalik.

Muidugi ei ole tõlkimise seisukohalt otstarbekas kogu Uut Testamenti põhjalikult eksegeesida. Esmalt tuleks välja selgitada probleemsed kirjakohad. Selleks on palju võimalusi. Nii võib mingi tekst tõlkijatele endale tunduda eksegeesi väärivana. Tähele tasub panna kreekakeelse Uue Testamendi tekstikriitilist aparati. Mingi tekstiosa oluliselt erinevate lugemisvariantide olemasolu viitab sellele, et selle kirjakohta mõistmisega oli probleeme juba varemgi. Ka aitavad erinevad lugemisvariandid esile tuua mitmeid tõlgendusvõimalusi. Mõttekas on küsida piiblitõlgejate arvamusi, nende tähelepanekuid teksti mõistetavuse kohta ja nende poolt pakutavaid parandusettepanekuid. Kahtlemata tuleb kasuks erinevate, kaasa arvatud erinevates keeltes piiblitõlgete võrdlemine. Kas erinevad tõlkevariandid tähendavad ka teistsugust mõtet? Kommentaarkirjanduses leidub hulgaliselt tähelepanekuid probleemsete sõnade ja tekstiosade kohta. Kõige lõpuks, pärast mitmekülgset eeltööd, peab tõlk või vastav komisjon otsustama, millise tõlkevariandi juurde jääda. Seejuures on loomulik, et tõlkeerinevused jäävad. Kõikjal polegi võimalik leida viimast tõe. Piiblikeelte ja tänapäevakeelte sõnade tähendusväljad on paratamatult erinevad.

Eksegeesi alusel jõudsin 1Pt 3,18–19 osas järgmiste tõlkevariantide juurde:

- 1) “Sest ka Kristus kannatas pattude pärast üheainsa korra, õige ülekohtuste eest, et ta teid juhiks Jumala juurde, olles küll surmatud lihaväes, üles äratatud aga vaimuväes, milles ta minnes kuulutas vangisolevatele vaimudele.”

¹³² Vt ROOSIMAA, Peeter 2003 b.

- 2) “Sest ka Kristus kannatas pattude pärast üheainsa korra, õige ülekohtuste eest, et ta teid juhiks Jumala juurde, olles küll surmatud lihaväes, üles äratatud aga vaimuväes. Nii ta minnes kuulutas vangisolevatele vaimudele.”

Neist variantidest lähtudes võiksid tõlkijad teha oma valiku ja seejärel tõlget stilistiliselt korrigeerides lülitada see üldisesse teksti.

II OSA. ARTIKLID

1. ROOSIMAA, Peeter. *The First Estonian Bible After World War Two. — Religion in Eastern Europe*. Christians Associated for Relations With Eastern Europe. Volume XXII, Nr 4. August 2002. Elkhart, Indiana, USA: Edited by Walter Sawatsky, Christians Associated for Relations with Eastern Europe, 2002; lk 1–23.
2. ROOSIMAA, Peeter. “*Wastne Testament*“ — *das erste estnischsprachige Neue Testament. — Die Bedeutung der Religion für Gesellschaften in Vergangenheit und Gegenwart*. Akten des Fünften Gemeinsamen Symposiums der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Tartu, der Estnischen Studiengesellschaft für Morgenlandkunde und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studiengesellschaft am 2. und 3. November 2001 zu Tartu/Estland. Hgg. von Manfred L. G. Dietrich und Tarmo Kulmar. (FARG Bd. 36.) Münster: Ugarit-Verlag, 2003; lk 171–186.
3. ROOSIMAA, Peeter. *Mõningaid aspekte esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi saamisloost. Esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi alus-tekst.* — Ilmub Eesti Piibliseltsi artiklite kogumikus. Eeldatav ilmumisaeg 2004.
4. ROOSIMAA, Peeter. *Eestikeelne Piibel 260. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste eestikeelsete väljaannetega. — Eesti Piibliselts*. Artiklite kogumik. Tallinn: Eesti Piibliselts, 2001; lk 37–56.
5. ROOSIMAA, Peeter. *Die johanneische Schule, ihr Ort und ihre Herkunft. — Religion in einer sich ändernden Welt*. Akten des Dritten Gemeinsamen Symposiums der Theologischen Fakultät der Universität Tartu und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studentenschaft am 14. und 15. November 1997 zu Tartu/Estland. Hgg. von Manfred Dietrich. (FARG Bd. 33.) Münster: Ugarit-Verlag, 1999; lk 97–106.
6. ROOSIMAA, Peeter. *Die Endzeiterwartungen in der Offenbarung des Johannes. — Endzeiterwartungen und Endzeitvorstellungen in den verschiedenen Religionen*. Akten des Vierten Gemeinsamen Symposiums der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Tartu und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studentenschaft am 5. und 6. November 1999 zu Tartu/Estland. Hgg. von Manfred L. G. Dietrich. (FARG Bd.34.) Münster: Ugarit-Verlag, 2001; lk 169–181.
7. ROOSIMAA, Peeter. *Jutumärkidest Uue Testamendi tõlkes.* — *Akadeemia*. Nr 2, aprill, 1998; lk 823–827.
8. ROOSIMAA, Peeter. *Sahteltehnik Markuse evangeeliumis.* — *Akadeemia*. Nr 5, mai, 1999; lk 1019–1029.
9. ROOSIMAA, Peeter. *Kuidas tõlkida Peetruse esimese kirja 3,18-19? — Universitas Tartuensis Facultas Theologica. Mille anni sicut dies hesterna... Studia in honorem Kalle Kasemaa*. Ediderunt Marju Lepajõe & Andres Gross. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003; lk 139–155.

ROOSIMAA, Peeter. *The First Estonian Bible After World War Two. — Religion in Eastern Europe*. Christians Associated for Relations With Eastern Europe. Volume XXII, Nr 4. August 2002. Elkhart, Indiana, USA: Edited by Walter Sawatsky, Christians Associated for Relations with Eastern Europe, 2002; lk 1–23.

ROOSIMAA, Peeter. “*Wastne Testament*“ — *das erste estnischsprachige Neue Testament. — Die Bedeutung der Religion für Gesellschaften in Vergangenheit und Gegenwart*. Akten des Fünften Gemeinsamen Symposiums der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Tartu, der Estnischen Studiengesellschaft für Morgenlandkunde und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studiengesellschaft am 2. und 3. November 2001 zu Tartu/Estland. Hgg. von Manfred L. G. Dietrich und Tarmo Kulmar. (FARG Bd. 36.) Münster: Ugarit-Verlag, 2003; lk 171–186.

ROOSIMAA, Peeter. *Mõningaid aspekte esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi saamisloost. Esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi alustekst. — Ilmub Eesti Piibliseltsi artiklite kogumikus. Eeldatav ilmumisaeg 2004.*

ROOSIMAA, Peeter. *Eestikeelne Piibel 260. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste eestikeelsete väljaannetega. — Eesti Piibliselts. Artiklite kogumik. Tallinn: Eesti Piibliselts, 2001; lk 37–56.*

ROOSIMAA, Peeter. *Die johanneische Schule, ihr Ort und ihre Herkunft. — Religion in einer sich ändernden Welt*. Akten des Dritten Gemeinsamen Symposiums der Theologischen Fakultät der Universität Tartu und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studentenschaft am 14. und 15. November 1997 zu Tartu/Estland. Hgg. von Manfred Dietrich. (FARG Bd. 33.) Münster: Ugarit-Verlag, 1999; lk 97–106.

ROOSIMAA, Peeter. *Die Endzeiterwartungen in der Offenbarung des Johannes. — Endzeiterwartungen und Endzeitvorstellungen in den verschiedenen Religionen*. Akten des Vierten Gemeinsamen Symposiums der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Tartu und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studentenschaft am 5. und 6. November 1999 zu Tartu/Estland. Hgg. von Manfred L. G. Dietrich. (FARG Bd.34.) Münster: Ugarit-Verlag, 2001; lk 169–181.

ROOSIMAA, Peeter. *Jutumärkidest Uue Testamendi tõlkes. — Akadeemia. Nr 2, aprill, 1998; lk 823–827.*

ROOSIMAA, Peeter. *Sahteltehnik Markuse evangeeliumis*. — *Akadeemia*. Nr 5, mai, 1999; lk 1019–1029.

ROOSIMAA, Peeter. *Kuidas tõlkida Peetruse esimese kirja 3,18-19?* — Universitas Tartuensis Facultas Theologica. *Mille Anni Sicut Dies Hesterna... Studia in honorem Kalle Kasemaa*. Ediderunt Marju Lepajõe & Andres Gross. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003; lk 139–155.

KOKKUVÕTE

Eeltoodud uurimistöö põhjal võib teha järgmised üksikjärelused:

1. Kui 1997. aasta detsembris ilmus uus eestikeelne Piibel, siis tähendas see olulist teetähist eestikeelsete Piiblite väljaandmise ajaloos. Tegemist oli pärast Teist maailmasõda esimese Piibli väljaandmisega, mis oli ette valmistatud Eestis. See sündmus ei olnud oluline mitte üksnes eesti kristlaste jaoks, vaid sellel oli ka üldkultuuriline tähendus. Tegemist oli Nõukogude okupatsiooni järgse vabadusaja nähtava viljaga. Samuti oli see heaks kogemuseks oikumeenilisest koostööst Piibli väljaandmise alal. Selle piibliväljaande tekst pidi saama kirikutele ja kogudustele normatiivseks.
2. P 1997 väljaande aluseks on 1968. aastal ilmunud Piibli Vana Testamendi ja 1989. aastal ilmunud Uue Testamendi tekst. Algselt oli kavas uude Piiblisse sisse viia üksnes hädapäraseid muudatusi. Töö käigus osutus aga võimalikuks põhjalikum toimetamine, seda eriti Uue Testamendi osas. Toimetamisel lähtuti põhimõttest, et parandusettepanekud tuleksid võimalikult lugejate poolt, mitte piiblitoimetuse liikmetelt. Eesti Kirikute Nõukoguga kooskõlastati Meie Isa palve tekst. Stilistilised parandusettepanekud esitati hea keelevaistuga mitteteoloogide poolt.
3. Piiblitoimetamist raskendas oluliselt asjaolu, et toimetamiseks mõeldud aeg ja rahalised vahendid ei olnud alguses teada. Seetõttu ei saadud tööd õigesti planeerida, ka jäid mitmesugused ettevalmistustööd puudulikuks. Esialgses kiirustamises suudeti Vana Testamendi kohta esitatud parandusettepanekud läbi vaadata vaid pinnapealselt. Samuti oleks Uue Testamendi osas olnud vaja mitmete probleemide sügavamalt analüüsi. Et toimetamisel esines puudujääke, näitab ka uue piibliväljaande kohta tehtud põhjendatud kriitika, seda nii terminite ebajärjekindla kui ka kohati küsitava kasutuse osas, samuti tekstilise sõltuvuse tähelepanemata jätmise ning eksegeetiliste puudujääkide jne osas.
4. Uus Testament on tõlketeos kahes tähenduses: originaal kui tõlketeos ja Uus Testament kui paljukordselt tõlgitud teos. Esimene lõunaestikeelne Wastne Testament ilmus trükist 1686. aastal. Peetruse 1. kirja salvideks jaotus toetab seisukohta, et Wastset Testamenti taheti tõlkida kreeka keelest (arvatavasti kasutati G. Blaeu poolt 1633. a välja antud kreekakeelset Uut Testamenti), tekstianalüüs aga näitab, et tegelikult tõlgiti see saksa keelest. Tõlkijatel oli kasutada M. Lutheri tõlge, mis oma väärtust oli näidanud juba rohkem kui sajandi jooksul. Kreekakeelsel tekstil oli täita abistav roll. Vahekeele kasutamine tõlkimisel osutus tollastes tingimustes vägagi õigus-
tatuks. Selliselt ületati kergemini religioosne ja sotsiaal-kultuuriline lõhe, mis lahutas Uue Testamendi aega ja 17. sajandi Eestit. Samuti tuldi selliselt paremini toime lingvistiliste probleemide lahendamiseks. Kuigi oli oht, et nii

tõlkides sõnum võib mingil määral moonduda, saadi selliselt vast isegi rohkem originaalilähedaselt mõjuv tulemus kui otse kreeka keelest tõlkides.

5. Uut Testamenti sooviti tõlkida ka põhjaeesti keelde. Paljude aastate jooksul tegid erinevad isikud omi tõlkeid, komisjonidele läbivaatamiseks ja redigeerimiseks esitati mitmeid käsikirju, kuid nähtav tulemus jäi saavutamata. Esimene põhjaeestikeelne Uus Testament ilmus 1715. aastal. Nagu Peetruse 1. kirja analüüsist võib järeldada, oli UT 1715 väljaandmisel vähemalt kaks eeskujuteksti. Üks neist oli saadud WT 1686-st. Selles olid lõunaeestikeelsed sõnad ja väljendid asendatud lihtsalt põhjaeestikeelsetega, osas salmides oli parandatud ka lauseehitust. Hiljem saadud teksti redigeeriti, võib-olla isegi mitu korda. UT 1715 teist (võimalik, et ka mitut) eeskujuteksti kasutati lühemate tekstilõikude ja üksikute salmide puhul. Samuti kasutati Lutheri tõlke, vähemal määral ka kreekakeelse teksti abi. Võrreldes saksa keelest tõlkimisega oli lõunaeesti keelest põhjaeesti keelde ümberpanek veelgi lihtsam.
6. Esimene põhjaeestikeelne täispiibel ilmus 1739. aastal. Peetruse 1. kirja analüüsi kohaselt toetub P 1739 Uus Testament põhjaeestikeelse Uue Testamendi teisele väljaandele UT 1729-le, mille teksti on üksnes vähesel määral korrigeeritud. Võrreldes UT 1715-ga on põhjaeestikeelse Uue Testamendi teise väljaande UT 1729 teksti oluliselt muudetud. Enamik muudatusi tuleneb tollasest keeleuundusest. Ka on üsna palju tekstiosi ümber sõnastatud. Selle kõigega seoses väärib lähemat uurimist küsimus, kuivõrd on UT 1729 puhul tegemist UT 1715 põhjaliku toimetamisega või kuivõrd uue tõlkega, kas lisaks UT 1715-le võis kasutusel olla ka mingeid muid tekstieeskujusid, käsikirju. Mõeldes P 1739 Peetruse 1. kirja tekstile, ei saa öelda, et kõigis tõlkeküsimustes oleks oldud järjekindel, ka ei saa kõiki muudatusi pidada õnnestunuks. Samuti on säilinud veel hulgaliselt saksa keelele omaseid eripärasusi.
7. Peetruse 1. kirja analüüsi kohaselt võib öelda, et tõlkimise aluseks võetud teksti (WT 1686 puhul saksa teksti, UT 1715 puhul WT 1686 teksti) püüti tõlkida sõnasõnaliselt, samuti püüti järgida alusteksti keelelist vormi, lauseehitust jne. Võimalikult sõnasõnalise tõlke taotlus kajastub ka P 1997 juures, seda nii toimetusele saadetud parandusettepanekute kui ka toimetusepoolsete otsuste osas. Parandusettepanekute analüüsil kasutati nii kreeka-keelset teksti kui ka tõlkeid teistesse keeltesse. P 1997 kohta esitatud kriitika toob esile probleeme teksti ebaühtlusest, küsitavusi tõlkevastete valikul ja varieerimisel, ajastuloolise tausta ja pärimusliku sõltuvuse vähest arvestamist jne.
8. Piiblitekstide tõlkimise juures on oluline koht tõlkimist toetaval eksegeesil, mis võimaldab teksti lahti mõtestada ja teha paremini põhjendatud tõlkeotsustusi. Raskuseks on siin aga see, et üht ja sama küsimust võib mõista erinevalt. Oluline on ka eksegeesi usaldusväärsus. Kui piiblitekstide omavahelise sõltuvuse, interpunktsiooni probleemide ja stilistiliste eripärade kindlakstegemine ja vastavate lahenduste leidmine on suhteliselt kergesti

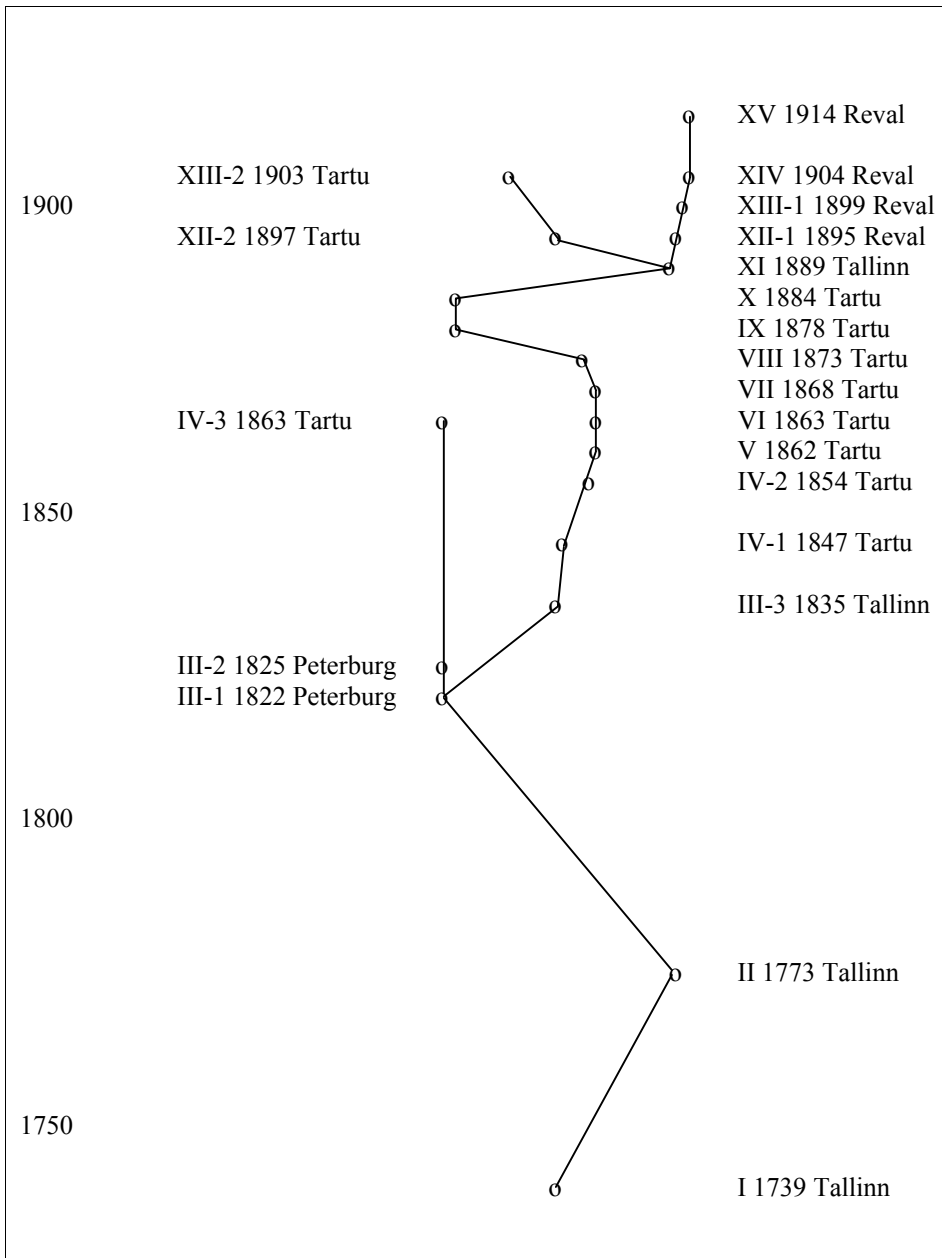
teostatav, siis teksti ajastuloolise ja maailmavaatelise tausta ning spetsiifiliste küsimuste arvestamine nõuab juba oluliselt suuremaid erialaseid uurimisi. Samuti lähevad neil puhkudel arvamused rohkem lahku. Siin tuleb muidugi arvestada sellega, et iga eksegeesimeetod nõuab erinevaid küsimusi. Vastavalt sellele saadakse ka erinevad vastused.

Tõlkimist toetav eksegees saab kaasa aidata ka lingvistiliste probleemide lahendamisel, näiteks oluliste sõnade ja mõistete tähendusväljade ja kasutuse määratlemisel. Selle tarvis ajastuloolise informatsiooni lahtimõtestamisel. Tõlkimisel on oluline arvestada nii tõlgitava kui ka sihtkeele spetsiifikat, grammatilistest vormidest lähtuvaid võimalusi jne. Kõige lõpuks võtab muidugi tõlkija või vastav tõlkekomisjon endale vastutuse ja langetab oma otsused, kuid on oluline, et neil oleks selleks kasutada võimalikult usaldusväärne informatsioon.

9. Pidades silmas tuleviku väljavaadet, et mingil ajal hakatakse Uut Testamenti uuesti eesti keelde tõlkima, võiks juba praegu teha teaduslikke uurimistöid, mida saaks kasutada tõlkimisel. Nende tööde tegemisse võiks kaasa haarata nii Tartu Ülikooli kui ka teiste teoloogiliste kõrgkoolide üliõpilasi. Uurimistööd võiksid olla nii lingvistilised kui ka eksegeetilised. Ka käesolevas töös on tõstatatud mitu probleemi, mis väärivad tõlkeloolist edasist uurimist. Samuti väärivad senised tõlkimis- ja toimetamiskogemused tulevikus arvestamist.

Tulevikus ettevõetava piibliteksti tõlkimise või revideerimise puhul peaksid nii lugejale orienteeritus kui ka parem lingvistiline analüüs ning tõlkimist toetav eksegees käima rohkem käsikäes. Samuti vajaksid tavalugejad kas joonealuste märkustena või lisadena palju enam mitmesuguseid selgitusi, sest piibliteksti mõistmine eeldab üsna paljude eelteadmiste olemasolu. Kuna piiblitekst ei ole ühtlase raskusega, siis peaks ettevalmistustööde käigus välja otsima probleemsed eksegeesimist vajavad kirjakohtad. Ka oleks õige juba ettevalmistustööde käigus saada ülevaade probleemsete tekstide erinevatest tõlkevõimalustest, sealhulgas tõlked teistesse keeltesse. Abistav tähendus võiks olla ka lugejate arvamustel ning parandusettepanekutel. Seepärast võiks neid seni ilmunud Uue Testamendi tekstide kohta süstemaatiliselt koguda juba praegu. Hea oikumeeniline koostöökogemus P 1997 väljaandmisel võiks julgustada juba nüüd Eesti Kirikute Nõukogu liikmeskirikute esindajatega läbi arutama ja kooskõlastama näiteks usutunnistuslikud tekstid.

LISAD

Illustratsioon 1. Eestikeelse Piibli numereeritud väljaannete järgnevus lähtudes Peetruse 1. kirja tekstide võrdluse tulemustest. Ühendusjoonte kõrvalekalle vertikaalsuunast väljendab, et järgneva väljaande tekst erineb eelmise omast.

Π Ε Τ Ρ Ο Υ
Τ Ο Υ Α Π Ο Σ Τ Ο Λ Ο Υ
Ε Π Ι Σ Τ Ο Λ Η
Κ Α Τ Ο Λ Ι Κ Η
Π Ρ Ω Τ Η.

Κεφ. α. Ι.

Ι Π Ε Τ Ρ Ο Σ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκ
λεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου,
Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ασίας, καὶ
2 Βιθυνίας· κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ πατρὸς ἐν ἀγια-
σμῷ Πνεύματι, εἰς ὑπακοὴν καὶ βασιλείαν ἡμῶν
3 Ἰησοῦ Χριστοῦ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πατρὸς καὶ
λογοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτῷ ἔλεξε ἀναλεννήσας ἡμᾶς
εἰς ἐλπίδα ζωῆς δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νε-
4 κρῶν, εἰς κληρονομίαν ἀφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ
ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν ἕρανοῖς εἰς ὑμᾶς, τὰς
5 ἐν δυνάμει Θεοῦ φερωμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν
6 ἐτοιμῆν ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ. Ἐν ᾧ ἀ-
γαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι (εἰ δέον ἐστὶ) λυπηθέντες ἐν
7 ποικίλοις πειρασμοῖς· ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς
πίστεως πολὺ τιμιώταρον χρυσίου, τῷ ἀπολλυμένῳ,
διὰ πυρὸς ᾧ δοκιμαζόμενος, εὕρηθῃ εἰς ἔπαινον καὶ
8 τιμὴν καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὐ ἐκ
εἰδότες ἀγαπᾶτε· εἰς δὲ ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες
9 ᾧ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξαζόμενῳ·
10 κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν
ψυχῶν. Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησα καὶ ἐξηρέυνη-
σαι προφῆται οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφη-
11 τεύσαντες· ἐρευνῶντες εἰς τίναν ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλω-
σεν τὸ ἐν αὐτοῖς Πνεῦμα Χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς
12 Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μὲν ταῦτα δόξας. Οἷς
ἀπεκαλύφθη ὅτι ἐχ' ἑαυτοῖς, ἡμῖν ᾧ δικόνων αὐτὰ,
ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελιστῶν ὑμῶν
C C 2 ἐν Πινύ-

Illustratsioon 2. Näide G. Blaeu poolt 1633. a välja antud kreekakeelse Uue Testa-
mendi Peetruse I. kirja tekstist.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

1. Pühakirjatekstid ja apokrüüfiline kirjandus

BRYLING 1563

THS KAINHS DIAQHKHS AGANTA [APANTA]. *Novum Jesu Christi Testamentum, Graece*, collatis non paucis venerande fidei exemplaribus, accuratissima nunc lima editum. Additis summis rerum et sententiarum, quae singulis capitibus continentur: variis item lectionibus, mutuisque testimoniis, quae laborem in legendo ac conferendo magnopere subleuabunt. — Basileae [Basel] : Per Nicol[ai] Bryling, 1563.

ERASMOS 1618

Novum Testamentum Graecè & Latinè. Des. Erasmo Roterodamo interprete. Cum summariis, concordantiis & explicationibus difficiliorum vocabulorum, & aliis in hac editione praestitis, uti ex sequenti praefatione & ipsius operis impressione apparet. — Wirebergae [Wittenberg]: Typis haeredu Seuberlichij; impensis haeredum Selfischii, 1618.

BLAEU 1633

THS KAINHS DIAQHKHS APANTA. Amsterdami [Amsterdam] : Apud Guiljelmum Blaeu, 1633.

ERASMOS 1635

Novum Testamentum, Graecè & Latinè. Desid. Erasmo Roterodamo interprete. Cum Summariis, Concordantiis & explicationibus difficiliorum vocabulorum, & aliis in hac editione praestitis, uti ex sequenti praefatione & ipsius operis impressione apparet. — Wirebergae [Wittenberg]: Impensis Haered. Samuel Selfisch, 1635.

KIRCHNERI 1657

Novum Testamentum Graecum, cum Vulgata interpretatione Latina Graeci contextus lineis insertis: Quae quidem interpretatio cum a Graecarum dictionum proprietate discedit, sensum, videlicet, magis quam verba exprimens, in margine libri est collocata: atque alia Ben. Ariae Montani Hispalensis opera e verbo reddita, ac diverso characterum genere distincta, in ejus est substituta locum. Accesserunt & huic editioni Libri Graece scripti, qui vocantur Apocryphi; cum interlineari interpretatione Latina ex Bibliis Complutensis pepromata. — Lipsiae [Leipzig]: Impensis Christiani Kirchneri; Typis Johannis Wittigau, 1657.

NESTLE-ALAND²⁶

Novum Testamentum Graece. 26. Auflage, 9. Druck. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1987.

LXX

Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes, edidit Alfred Rahlfs. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1979.

WT 1686

Meije Jssanda JEsusse Kristusse Wastne Testament Echh Jummalä Pöhä Sönnä Kumb Perräst Jssanda JEsusse Kristusse Sündmist pöhist Ewangelistist nink Apostlist om ülleskirjotetu. Cum Gratia et Privilegio S. R. M. Sueciae. RIGA. Gedruckt durch Johann Georg Milcken Königl. Buchdr. Im Jahr MDCLXXXVI.

UT 1715

Meie Issanda JEsusse Kristusse Uus Testament Ehk Jummalale Ue Säädusse Sanna mis Pärast Issanda JEsusse Kristusse Sündmist pühhaist Ewangelistist ja Apostlist on ülleskirjutud/ ja nüüd Ma Kelel üllespantud Tallinnas. TALLINNAS Trükkis Johan Kristow Prendeken. Aastal 1715.

UT 1729

Meie Issanda Jesusse Kristusse Uus Testament ehk Ue Seädusse Ramat/ mis pärast Meie Önnistegia Sündmist neist pühhaist Ewangelistidest ja Apostlidest on ülleskirjutud, ja nüüd Ma Kelel selgeste üllespandud/ ja teiste pühha kirja paikadega ärrasselletud; Teistkorda trükkis Joan Köler, Tallinnas/ 1729. Aastal.

UT 1989

Uus Testament ja Psalmid ehk Vana Testamendi laulud. Tallinn: EELK Konsistoorium.

P 1739

Piibli Ramat Se on keik se Jummalale Sanna, Mis Pühhad Jummalale Mehhed Kes pühha Waimo läbbi juhhatud Wana Seädusse Ramatusse Ebreale Kelele ja Ue Seädusse Ramatusse Kreka Kelele Essite on ülleskirjotanud nüüd agga hopis Jummalale armo läbbi, meie Eesti-Ma Kelele Essimest korda üllespandud, ja mitme sündsala salmiga ärrasselletud. TALLINNAS Trükkis sedda Jakob Joan Köler. 1739. Aastal.

P 1968

Piibel. Vana ja Uus Testament. London: The British and Foreign Bible Society, 1968.

P 1997

Piibel. Vana ja Uus Testament. Tallinn: Eesti Piibliselts, 1997.

LUTHER 1641

BIBLIA Das ist: Die ganze Heilige Schrift/ verteutschet durch D. Martin Lutherum. Mit Churfürstl. Sächs. Auch Brannschw. Lüneburgischem PRIVILEGIO. Lüneburg/ Bey den Sternen. 1641.

LUTHER 1649

BIBLIA Das ist/ Die ganze Heilige Schrift/ Altes und Neues Testaments Deutsch/ D. Martin. Luther. Zu Amsterdam Gedruckt und Verlegt bey Joachim Rosche Buchdrucker/ wohnende in der Harlemmer-Strassen/ in der Hochdeutschen Bibel. 1649.

LUTHER 1661

BIBLIA, Das ist/ Die ganze H. Schrift Alten und Neuen Testaments/ Deutsch D. Martin. Luthers/ Sampt D. Hutteri Summarien/ der Biblischen Bücher und Capitel richtiger Eintheilung/ verbesserten Registern und Concordanzen nützlich zugerichtet/ und mit dem Exemplar/ so zu erst nach Lutheri Sel. Todt/ im Jahr Christi 1546. in Wittenberg gedrucket/ jetzo mit allem Fleiß conferiret von der Theologischen Facultet zu Wittenberg/ Mit deroselben Vorrede/ Und Churfürstl. Sächs. Gnädigster Befreyung Wittenberg/ In Verlegung Balthasars Christoph Wustens/ Buch-Druck- und Händlers in Franckfurt am Mayn. Im Jahr Christi M.DC.LXI.

LUTHER 1686

BIBLIA Das ist: Die ganze Schrift Altes und Neues Testaments Deutsch/ Doctor Martin Luthers: Nürnberg/ Gedruckt und verlegt durch Johann Andreae Endters Sul. Söhne/ Im Jahr Christi M.DC.LXXXVI.

LUTHER 1708

BIBLIA Das ist: Die ganze Heilige Schrift Altes und Neues Testaments/ verteutschet durch D. Martin Luthern/ Nebst desselben Vorreden/ auch gantz neuen/ kurtzen sehr nützlichen Summarien/ ingleichen einem neuen Biblischen... Leipzig. Im Verlag Johann Ludewig Gleditsch 1708.

LUTHER 1981

Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments nach der Übersetzung Martin Luthers. Stuttgart: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft zu Berlin und Altenburg, 1981.

LUTHER 1984

Thompson Studien-Bibel. Bibeltex nach der Übersetzung Martin Luthers Altes und Neues Testament. Revidierte Fassung von 1984. Neuhausen-Stuttgart: Hänssler-Verlag, 1986.

LUTHER NT 1975

Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments nach der Übersetzung Martin Luthers. Revidierter Text AT 1964, NT 1975. 2. Auflage. Leipzig: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft zu Berlin, 1981.

De WETTE 1839

Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments. Uebersetzt von Dr. W. M. L. De Wette. 3. verbesserte Ausgabe. Heidelberg: bei J. C. B. Mohr, 1839.

Van Eß 1906

Die Heilige Schriften des Alten und Neuen Testaments, übersetzt von D. Leander van Eß, weiland katholischer Professor und Pfarrer in Marburg. Leipzig: Druck von Pöschel & Trepte, 1906.

TEXTBIBEL 1911

Textbibel des alten und Neuen Testaments. Hgg. von D. E. Kautzsch. Das Neue Testament in der Übersetzung von Carl Weizsäcker. 3. Aufl. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1911.

ALBRECHT 1923

Das Neue Testament in die Sprache der Gegenwart übersetzt und kurz erläutert von Ludwig Albrecht. 3. vielfach verbesserte Auflage. Gotha: Verlag der Evangelischen Buchhandlung von P. Ott, 1923.

MENGE 1960

Die Heilige Schrift Alten u. Neuen Testaments. Übersetzt und neu bearbeitet von D. Dr. Hermann Menge. Berlin: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft zu Berlin, 1960.

WILCKENS 1970

Das Neue Testament. Übersetzt und kommentiert von Ulrich Wilckens, beraten von W. Jetter, E. Lange und R. Pesch. Zürich: Benziger Verlag, 1970.

ZÜRCHER BIBEL 1980

Die Heilige Schrift des Alten und des Neuen Testaments. Zürcher Bibel. 7. Auflage. Leipzig: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft zu Berlin und Altenburg, 1980.

DIE GUTE NACHRICHT

Die Gute Nachricht. Altes Testament (Auswahl) und Neues Testament in heutigem Deutsch mit Einleitungen. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1992.

REVISED STANDARD VERSION 1965

The Oxford Annotated Bible With The Apocrypha. Revised Standard Version. Edited by Herbert G. May, Bruce M. Metzger. New York USA: Oxford University Press, 1965.

KING JAMES VERSION 1976

Holy Bible. Old and New Testaments in the King James version. Nashville, New York: Regency Publishing House, 1976.

NEW INTERNATIONAL VERSION 1998

The Holy Bible. New International Version. Containing The Old Testament and The New Testament. USA: International Bible Society, 1998.

UUSI TESTAMENTTI 1971

Uusi Testamentti ja Psalmit. New Testament and Psalms. Uusi Testamentti XII yleisen Kirkolliskouksen v. 1938 käytäntöön ottama suomennos. Psalmit XI yleisen Kirkolliskouksen v. 1933 käytäntöön ottama suomennos. The New Testament and Psalms According to the King James version. Helsinki: Suomen Gideonit, 1971.

PYHÄ RAAMATTU 1992

Pyhä Raamattu. Vanha Testamentti, Uusi Testamentti. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskouksen vuonna 1992 käytäntöön ottama suomennos. Mikkelä: *Sanan viljaa* Suomen Piiliseura, 1992.

БИБЛИЯ 1976

Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. Москва: Издание Московской Патриархии, 1976.

НОВЫЙ ЗАВЕТ 1998

Новый Завет. Восстановительный перевод. Анахайм: Живой поток, 1998.

HOPPIUS, Christian 1715

Gnade und Friede von Gott unserm Vater und dem Herren Jesu Christo! Eessõna teosele: Meie Issanda Jesusse Kristusse Uus Testament Ehk Jummala Ue Säduisse Sanna Mis Pärrast Issanda Jesusse Kristusse Sündmist pühast Ewangelistist ja Apostlist on ülleskirjutud/ ja nüüd Ma Kelel üllespantud Tallinnas. TALLINNAS Trükkis Johan Kristow Prendeken; lk 0(2 – b5.

KÕPP, Endel 1989

Vana Testamendi apokrüüfilised raamatud. Tõlge kreeka keelest 1982. Endel Kõpp. Trükitud 250 aastat pärast esimese eestikeelse Piibli ilmumist. Sweden: Copyright by Johan Kõpp'u Nimeline Eesti Kapital Stockholm, 1989.

4Esr

SCHREINER, Josef. *Das 4. Buch Esra. Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit.* Bd. 5. *Apokalypsen.* (Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit. Hgg. von W. G. Kümmel. Lieferung 4.) Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1981.

EtEenok

SIEGBERT, Uhlig. *Das äthiopische Henochbuch. Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit.* Bd. 5. *Apokalypsen.* (Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit. Hgg. von W. G. Kümmel. Lieferung 6.) Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1984.

4Mak

KLAUCK, Hans-Josef. *4. Makkabäerbuch. Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit.* Bd. 3. Unterweisung in lehrhafter Form. (Jüdische Schriften aus

hellenistisch-römischer Zeit. Hg. von H. Lichtenberger. Lieferung 6.) Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1989.

2. Kirjandus

AARMA, Liivi 1996

Kindralsuperintendent Johann Fischer — Piibli väljaandmise organisaaator Liivimaal. — Wastne Testament 1686. Konverentsi ettekanded 26.–27. aprill 1996. Tartu: B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised nr. 2; lk 51–57.

ADAM, Alfred 1986

Apostolikum. I Entstellung. — RGG³. Bd. 1; veerg 510–513.

ANNUS, Endel 2000

Eestikeelne raamat 1525–1850. Toimetanud E. Annus. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu.

BECKER, Jürgen 1991

Das Evangelium nach Johannes. Kapitel 1–10. 3. überarbeitete Aufl. (Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament. Bd. 4/1.) Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn; Würzburg: Echter Verlag.

BETZ, Otto 1996

Apokalyptik — GBL. Bd. 1; lk 100–104.

BEUTEL, Albrecht 1998

Bibelübersetzungen. II. Christliche Übersetzungen in europäische Volkssprachen seit dem Mittelalter. 1. Übersetzungen in germanische Sprachen. — RGG⁴. Bd. 1; veerg 1498–1505

BEUTLER, Johannes S. J 1972

Martyria. Traditionsgeschichtliche Untersuchungen zum Zeugnisthema bei Johannes. Frankfurt am Main: Josef Knecht.

BEYERLE, Stefan 1999

Von der Löwengrube ins himmlische Jerusalem: Erwägungen zur jüdischen Apokalyptik. — Glaube und Lernen. Zeitschrift für theologische Urteilsbildung. 14. Jahrgang. Heft 1/1999. Thema: *Apokalyptik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht; lk 23–34.

BIETENHARD, Hans 1969

Hölle. — ThBLNT. Bd. 2./1; lk 710–715.

BIETENHARD, Hans 1991

Himmel. — RAC. Bd. 15; veerg 187–199.

BILLERBECK, Paul 1979

Die Briefe des Neuen Testaments und die Offenbarung Johannis. Erläutert aus Talmud und Midrasch. — KNTTM. Bd. 3.

BINDEMANN, Walter 1995

Der Johannesprolog: Ein Versuch, ihn zu verstehen. — Novum Testamentum. An International Quarterly for New Testament and Related Studies. Vol. XXXVII Fasc. 4 oktober 1995. Leiden, the Netherlands: E. J. Brill; lk 330–354.

BLANK, Josef 1964

Krisis. Untersuchungen zur johanneischen Christologie und Eschatologie. Freiburg im Breisgau: Lambertus-Verlag.

BLANK, Josef 1981

- Das Evangelium nach Johannes*. Teil 1.a. Erläutert von Josef Blank. (Geistliche Schriftlesung. Erläuterungen zum Neuen Testament für die geistliche Lesung. In Zusammenarbeit mit Karl Hermann Schelkle und Heiz Schürmann. Hgg. von Wolfgang Trilling. 4/1a. *Das Evangelium nach Johannes*.) Düsseldorf: Patmos Verlag.
- BRATCHER, Robert G. 1984
A translator's guide to the letter from James, Peter, and Jude. By Robert G. Bratcher. London, New York, Stuttgart: United Bible Societies.
- BRATCHER, Robert G. 1993
 [Translator's handbook on Paul's Letter to the Colossians and to Philemon] *A handbook on Paul's Letter to the Colossians and to Philemon*. By Robert G. Bratcher and Eugene A. Nida. New York: United Bible Societies.
- BRECHT, Martin 1991
Luther, Martin (1483-1546). I. *Leben*. — TRE. Bd. 21; lk 514–530.
- BREMER, Jan N. 1998
Hades. — *Der neue Pauly*. Bd. 5; veerg 51–53.
- BULTMANN, Rudolf 1957
Die Geschichte der synoptischen Tradition. 3. Aufl. (*Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und neuen Testaments*. Hgg. Von R. Bultmann. Neue Folge, 12. Heft.) Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- BULTMANN, Rudolf 1967
Exegetika. Aufsätze zur Erforschung des Neuen Testaments. Ausgewählt, eingeleitet und hgg. von Erich Dinkler. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- BULTMANN, Rudolf 1984
Theologie des Neuen Testaments. 9. Aufl. Durchgesehen und ergänzt von Otto Merk. (*Neue theologische Grundrisse*. Hgg. von Rudolf Bultmann.) Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- COLPE, Carsten 1989
Hölle. 1. *Religionsgeschichtlich*. — EKL. Bd. 2; veerg 552–553.
- COLPE, Carsten 1996
Jenseitsfahrt II (Unterwelts- oder Höllenfahrt). — RAC. Bd. 17; veerg 466–489.
- CULLMANN, Oscar 1975
Der johanneische Kreis. Sein Platz im Spätjudentum, in der Jüngerschaft Jesu und im Urchristentum. Zum Ursprung des Johannesevangeliums. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- DOGNIEZ, Cécile, SCHULZ-FLÜGEL, Eva, JUCKEL, Andreas u.a. 1998
Bibelübersetzungen. — RGG⁴. Bd. 1; veerg 1487–1517.
- EBELING, Gerhard 1986
Luther, Martin (1483–1546). — RGG³. Bd. 4; veerg 480–520.
- ERNST, Josef 1981
Das Evangelium nach Markus. (Regensburger Neues Testament Hgg. von Jost Eckert u. Otto Knoch.) Regensburg: Verlag Friedrich Pustet.
- FISCHER, Karl Martin 1985
Das Urchristentum. (*Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen* 1./1. Hgg. von Gert Haendler, Kurt Meier und Joachim Rogge.) Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- FOHRER, Georg 1997
Iisraeli usundi ajalugu. Tartu: Greif.

- B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised 1996
Wasne Testament 1686. Konverentsi ettekanded 26.–27. aprill 1996. Tartu: B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised nr. 2.
- GADAMER, Hans-Georg 2002
Hermeneutika universaalsus. Valik esseid ja intervjuusid. Saksa keelest tõlkinud Andrus Tool. Tartu: Ilmamaa.
- GIGON, Olof 1965
Seele. — LAW; veerg 2753–2754.
- GNILKA, Joachim 1960
Hölle. — LThK. Bd. 5; veerg 445–446.
- GNILKA, Joachim, RÜGER, Hans Peter 1985
Die Übersetzung der Bibel — Aufgabe der Theologie. Stuttgarter Symposion 1984. Hgg. von Joachim Gnilka und Hans Peter Rüger. (*Texte und Arbeiten zur Bibel.* Hgg. von Deutschen Bibelgesellschaft; Bd. 2.) Bielefeld: Luther-Verlag.
- GOPPELT, Leonhard 1978
Der Erste Petrusbrief. Hgg. von Ferdinand Hahn. 1. Aufl. dieser Neubearbeitung. (KEK.)Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- GRILLMEIER, Alois 1960
Höllenaufstieg Christi. Höllenfahrt Christi. — LThK. Bd. 5; veerg 450–455.
- GRUNDMANN, Walter 1989
Das Evangelium nach Markus. 10. Aufl. (*Theologisches Handkommentar zum Neuen Testament.* 2. Bd.) Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- HERON, Alasdair I. C. 1989 a
Hölle. 2. Biblisch/ dogmatisch. — EKL. Bd. 2; veerg 554–555.
- HERON, Alasdair I. C. 1989 b
Höllenaufstieg Christi. — EKL. Bd. 2; veerg 555–556.
- HÖNIG, Hans G., KUSSMAUL, Paul 1984
Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch. 2., durchgesehene Aufl. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- HÜBNER, Jürgen 1996
Weltbild, Weltorientierung. 2. Geschichte und Gegenwart. — EKL. Bd. 4; veerg 1259–1265.
- HUNZIGER, Claus-Hunno 1966
sukh. — ThWNT. Bd. 7; lk 751–759.
- JUCKEL, Andreas. 1998
Bibelübersetzungen. I. Übersetzungen in antiken Sprachen. 3. Übersetzungen in christliche orientalische Sprachen. — RGG⁴. Bd. 1; veerg 1494–1497.
- KASSÜHLKE, Rudolf 1978
Übersetzen — des Unmögliche möglich machen. — Eine Bibel — viele Übersetzungen. Not oder Notwendigkeit? Hgg. von S. Meurer. (*Die Bibel in der Welt.* Jahrbuch des Evangelischen Bibelwerkes in der Bundesrepublik Deutschland und in Berlin-West e.5. Bd 18.) Stuttgart: Evangelischer Bibelwerk; lk 19–62.
- KASSÜHLKE, Rudolf 1998
Eine Bibel — viele Übersetzungen. Ein Überblick mit Hilfen zur Beurteilung. Wuppertal: R. Brockhaus Verlag.
- KASK, Arnold 1970
Eesti kirjakeele ajaloost. 1. Tartu: TRÜ Eesti Keele kateeder.

- KRIMMER, Heiko 1992
Erster Petrus-Brief. — Krimmer, H, Holland, M. *Erster und zweiter Petrus-Brief*. Neuhausen — Stuttgart: Hänssler Verlag.
- KULMAR, Tarmo 1997
Teadusliku töö koostamise, vormistamise ja viitamise põhimõtted usuteaduskonna üliõpilastele. Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskond.
- KÕPP, Johan 1991
Mälestuste radadel III. 2. trükk. Tallinn: Eesti Raamat.
- KÖPF, Ulrich 1978
Hieronymus als Bibelübersetzer. — Eine Bibel — viele Übersetzungen. Not oder Notwendigkeit? Hgg von Siegfried Meurer. (*Die Bibel in der Welt*. Jahrbuch des Evangelischen Bibelwerkes in der Bundesrepublik Deutschland und in Berlin-West e.V. Bd 18.) Stuttgart: Evangelisches Bibelwerk; lk 71–89.
- LAATS, Alar 1998
250 aastat esimese eestikeelse Piibli ilmumisest. — Keel ja Kirjandus. (XXXII) nr 12; lk 705–719.
- LENK, Fritz 1970
Der erste Petrusbrief. York, USA: Christian Uniti Press.
- LEPAJÕE, Marju 2000
Kreeka-eesti Uue Testamendi õppesõnastik. Tartu: Akadeemiline Teoloogia Selts.
- LOHSE, Bernhard 1996
Martin Luther. Sissejuhatus tema elu ja töö uurimise probleemidesse. Tartu: Greif.
- LOHSE, Eduard 1994 a
Uue Testamendi tekkelugu. Tartu: Eesti Üliõpilaste Seltsi Kirjastus.
- LOHSE, Eduard 1994 b
Uue Testamendi teoloogia põhijooni. Tartu: Greif Tartu.
- LUMPE, Adolf 1991
Himmel. — RAC. Bd. 15; veerg 173–187, 199–212.
- MAIER, Johann 1976
Geister (Dämonen) B.III. Frühes und hellenistisches Judentum. — RAC. Bd. 9; veerg 626–640.
- NIDA, Eugene A., TABER, Charles R. 1969
Theorie und Praxis des Übersetzens unter besonderer Berücksichtigung der Bibelübersetzung (deutsche Bearbeitung von R. Kassühlke und J. A. Loewen). Stuttgart: Weltbund der Bibelgesellschaften.
- NILSSON, Martin P. 1974
Geschichte der Griechischen Religion. Bd. 2. *Die hellenistische und römische Zeit*. 3. durchgesehene und ergänzte Aufl. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- OSTER, Uwe A. 2002
Das kostbare Erbe eines Büchernarren. — Damals. Das Magazin für Geschichte und Kultur. 34. Jahrgang. Nr 6 Juni. DVA; lk 62–67.
- PAUL, Toomas 1999
Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimesest katsesest kuni 1999. aastani. Tallinn: Emakeele Selts.

- PAUL, Toomas 2000
Eesti uus kirikupiibel. — Keel ja Kirjandus. Nr 4/2000, lk 236–250.
- PESCH, Rudolf 1980
Die Echtheit eures Glaubens. Biblische Orientierungen: I. Petrusbrief. Freiburg: Herder.
- PESCH, Rudolf 1984
Das Markusevangelium. 2. Teil. Einleitung und Kommentar zu Kap 8,27–16,20. 3. Aufl. (*Herders theologisches Kommentar zum Neuen Testament.* Bd. 2.) Freiburg, Basel, Wien: Herder.
- PESCH, Rudolf 1989
Das Markusevangelium. 1. Teil. Einleitung und Kommentar zu Kap 1,1–8,26. 5. Aufl. (*Herders theologisches Kommentar zum Neuen Testament.* Bd. 2.) Freiburg, Basel, Wien: Herder.
- POHL, Adolf 1977
Die Offenbarung des Johannes. 2. Teil. Kapitel 9 bis 22. 4. Aufl. (*Wuppertaler Studienbibel.*) Wuppertal: R. Brockhaus Verlag.
- POHL, Adolf 1979
Die Offenbarung des Johannes. 1. Teil. Kapitel 1 bis 8. 5. Aufl. (*Wuppertaler Studienbibel.*) Wuppertal: R. Brockhaus Verlag.
- POHL, Adolf 1986
Das Evangelium des Markus. Ergänzungsband. (*Wuppertaler Studienbibel.*) Wuppertal: R. Brockhaus Verlag.
- REICHERT, Angelika 1988
Eine urchristliche Praeparatio ad martyrium. Studien zur Komposition, Traditionsgeschichte und Theologie des 1. Petrusbriefes. (BET 22.) Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang.
- REIMAN, Willem 1889
Eesti Piibli ümberpanemise lugu. Meie Piibli 150-aastase juubeli mälestuseks kirjutatud W. Reiman. Tartu: K. A. Hermann kirjadega.
- ROOSIMAA, Peeter 1998 a
Jutumärkidest Uue Testamendi tõlkes. — Akadeemia. Nr 2, aprill; lk 823–827.
- ROOSIMAA, Peeter 1999 a
Die johanneische Schule, ihr Ort und ihre Herkunft. — Religion in einer sich ändernden Welt. Akten des Dritten Gemeinsamen Symposiums der Theologischen Fakultät der Universität Tartu und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studentenschaft am 14. und 15. November 1997 zu Tartu/Estland. Hgg. von Manfred Dietrich. (FARG Bd. 33.) Münster: Ugarit Verlag; lk 97–106.
- ROOSIMAA, Peeter 1999 b
Sahteltehnik Markuse evangeeliumis. — Akadeemia. Nr 5, mai; lk 1019–1029.
- ROOSIMAA, Peeter 2001 a
Eestikeelne Piibel 260. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste eestikeelsete väljaannetega. — Eesti Piibliselts. Artiklite kogumik. Tallinn: Eesti Piibliselts; lk 37–56.
- ROOSIMAA, Peeter 2001 b
Die Endzeiterwartungen in der Offenbarung des Johannes. — Endzeiterwartungen und Endzeitvorstellungen in den verschiedenen Religionen. Akten des Vierten Gemeinsamen Symposiums der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Tartu und der Deutschen Religionsgeschichtlichen

- Studentenschaft am 5. und 6. November 1999 zu Tartu/Estland. Hgg. von Manfred L. G. Dietrich. (FARG Bd.34.) Münster: Ugarit-Verlag; lk 169–181.
- ROOSIMAA, Peeter 2002
The First Estonian Bible After World War Two. — Religion in Eastern Europe. Christians Associated for Relations With Eastern Europe. Volume XXII, Nr 4. August 2002. Elkhart, Indiana, USA: Edited by Walter Sawatsky, Christians Associated for Relations with Eastern Europe; lk 1–23.
- ROOSIMAA, Peeter 2003 a
“Wastne Testament“ — das erste estnischsprachige Neue Testament. — Die Bedeutung der Religion für Gesellschaften in Vergangenheit und Gegenwart. Akten des Fünften Gemeinsamen Symposiums der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Tartu, der Estnischen Studiengesellschaft für Morgenlandkunde und der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studiengesellschaft am 2. und 3. November 2001 zu Tartu/Estland. Hgg. von Manfred L. G. Dietrich und Tarmo Kulmar. (FARG Bd. 36.) Münster: Ugarit-Verlag; lk 171–186.
- ROOSIMAA, Peeter 2003 b
Kuidas tõlkida Peetruse esimese kirja 3,18-19? — Universitas Tartuensis Facultas Theologica. Mille anni sicut dies hesterna... Studia in honorem Kalle Kasemaa. Ediderunt Marju Lepajõe & Andres Gross. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus; lk 139–155.
- ROOSIMAA, Peeter 2004
Mõningaid aspekte esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi saamisloost. Esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi alustekst. — Ilmub Eesti Piibliseltsi artiklite kogumikus. Eeldatav ilmumisaeg 2004.
- ROSS, Kristiina 1997
Kahest 17. sajandi teise poole käsikirjalisest piiblitõlkest. — Professor Evald Saagi juubelikogumik. EELK Konsistooriumi Kirjastusosakond; lk 52–55.
- ROSS, Kristiina 2002
Esialgseid täiendusi Vana Testamendi tõlkeloole. — Keel ja Krisjandus. Nr 2/2002; lk 73–87.
- RÖLLIG, Wolfgang 1965
Mesopotamien. D. Religion. — LAW; veerg 1923–1927.
- SALUMAA, Elmar 2001
Matteuse rõõmusõnum. Tallinn: Logos.
- SHELKLE, Karl Hermann 1980
Die Petrusbriefe. Der Judasbrief. 5. erweiterte Aufl. Freiburg: Herder.
- SCHENKE, Ludger 1990
Die Urgemeinde. Geschichtliche und theologische Entwicklung. Stuttgart, Berlin, Köln: Verlag W.Kohlhammer.
- SCHNACKENBURG, Rudolf 1981
Das Johannesevangelium. 1. Teil. Einleitung und Kommentar zu Kap. 1–4. 5. Aufl. (*Herdes Theologischer Kommentar zum Neuen Testament.* Hgg. Von Alfred Wikenhauser und Anton Vögtle. Bd. 4. *Das Johannesevangelium.* 1. Teil.) Freiburg, Basel, Wien: Herdes Verlag.
- SCHULZ-FLÜGEL, Eva 1998
Bibelübersetzungen. I. Übersetzungen in antiken Sprachen. 2. Übersetzungen ins Lateinische. — RGG⁴. Bd. 1. 1998; veerg 1491–1494.

- SCHWANK, Benedikt 1968
Der erste Brief des Apostels Petrus. Erläutert von Benedikt Schwank OSB. 3. Aufl. Düsseldorf: Patmos-Verlag.
- SCHWEIZER, Eduard 1972
Der erste Petrusbrief. 3. Aufl. (ZBK.) Zürich: Theologischer Verlag.
- SCHWEIZER, Eduard 1982
Die drei ersten Evangelien. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- SCHWEIZER, Eduard 1998
Der erste Petrusbrief. 4. vollständig neubearbeitete Aufl. (ZBK.) Zürich: Theologischer Verlag.
- SEETHALER, Paula-Angelika 1985
1. und 2. Petrusbrief. Judasbrief. Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk GmbH.
- SILD, Olaf 1928
Kelle käega on kirjutatud Uue Testamendi eestikeelse tõlke Stokholmi käsikiri? — Eesti Kirjandus. (XXII) nr 12; lk 656–661.
- SONNTAG, Karl Gottlob 1817
Versuch einer Geschichte der lettischen und estnischen Bibel-Uebersetzungen. (Aus der Reformations-Jubiläums-Feier der Rigaischen Abtheilung der Russischen Bibel-Gesellschaft besonders abgedruckt). Riga: Wilhelm Ferdinand Häcker.
- STAMBAUGH, John E., BALCH, David L. 1991
Das soziale Umfeld des Neuen Testaments. (Aus dem Amerikanischen von Gerd Lüdemann.) (Grundrisse zum Neuen Testament. Das NTD. Ergänzungsreihe. Hgg. von Jürgen Roloff. Bd 9.) Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- STRACK, Herman L, BILLERBECK, Paul 1978 a
Das Evangelium nach Markus, Lukas und Johannes und die Apostelgeschichte. — KNTTM. Bd. 2.
- STRACK, Herman L, BILLERBECK, Paul 1978 b
Exkurse zu einzelnen Stellen des Neuen Testaments. Abhandlungen zur neutestamentlichen Theologie und Archäologie. — KNTTM. Bd. 4.
- Ter VRUGT-LENTZ, Johanna 1976
Geister (Dämonen) B. II. Vorhellenistisches Griechenland. — RAC. Bd. 9; veerg 598–615.
- TETSCH, Carl Ludwig 1769
Von der Uebersetzung der Estnische Bibel. — Tetsch, C. L. *Curländische Kirchengeschichte*. Dritter Theil. Königsberg und Leipzig.
- THURÉN, Jukka 1998
Piiblitõlke parandatud trükk (1997). — *Keel ja kirjandus*. Nr 8; lk 554–560.
- VAHTRE, Sulev 1996
Adrian Verginius. Hingekarjane, eesti kirjakeele arendaja. Põhjasõja märter. — *Wastne Testament 1686*. Konverentsi ettekanded 26.–27. aprill 1996. Tartu: B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised nr. 2; lk 108–113.
- VOUGA, Francois 1994
Geschichte des frühen Christentums. (UTB für Wissenschaft: Uni-Taschenbücher; 1733.) Tübingen, Basel: Franke, 1994.

De WAARD, Jan 1978

Gleiche Übersetzungsprobleme über zwei Jahrtausendem — am Beispiel der Septuaginta. — Eine Bibel — viele Übersetzungen. Not oder Notwendigkeit? Hgg. von S. Meurer. (*Die Bibel in der Welt. Jahrbuch des Evangelischen Bibelwerkes in der Bundesrepublik Deutschland und in Berlin-West e.V. Bd 18.*) Stuttgart: Evangelischer Bibelwerk; lk 63–70.

WASZINK, Jan Hendrik 1950

Aether. — RAC. Bd. 1; veerg 150–158.

WEBER, Kurt 1984

Bibelübersetzungen unter der Lupe. Ein Wegweiser für Bibelleser. Völlig neu bearbeitete und erweiterte Ausgabe. Berlin: Verlag Schulte und Gerth Asslar.

WILSS, Wolfram 1985

Zum Theorie-Praxis-Bezug der Übersetzungswissenschaft Neue Entwicklungen. — Die Übersetzung der Bibel — Aufgabe der Theologie. Stuttgarter Symposion 1984. Hgg. von Joachim Gnllka und Hans Peter Rüger. (*Texte und Arbeiten zur Bibel.* Hgg. von der Deutschen Bibelgesellschaft; Bd. 2.) Bielefeld: Luther-Verlag lk 19–32.

ZINTZEN, Clemens 1976

Geister (Dämonen) B. III. Hellenistische und kaiserzeitliche Philosophie. — RAC. Bd. 9; veerg 640–668.

3. Ajaleheartiklid

BÄRENSON, Jaan 1998 a

Kui aeg sai täis. Uuest emakeelsest Piiblist. — Eesti Kirik. 7. jaanuar.

BÄRENSON, Jaan 1998 b

Ühise töö tulemus. — Eesti Kirik. 27. mai. Eesti Kirikute Nõukogu vaheleht.

PAJUSALU, Karl 1998

Piiblikeele piirid. — Eesti Kirik. 27. mai. Eesti Kirikute Nõukogu vaheleht.

ROOSIMAA, Peeter 1998 b

Uue Piibli toimetamisest. — Eesti Kirik. 27. mai. Eesti Kirikute Nõukogu vaheleht.

SIMMERMANN, Eda-Kai 1997

Kirjaniku töölaual on Piibli tõlke käsikiri. Intervjuu Jaan Krossiga. — Eesti Kirik. 29. jaanuar.

TASMUTH, Randar 1993

Võõras tuttav Piibel. — Eesti Piibliselts. Infoleht nr 3. Detsember. Lisa.

TASMUTH, Randar 1997

Jõuludeks uus Piibel. — Eesti Kirik. 10. detsember.

Eesti Piibliselts esitleb uut emakeelset Piiblit. — Eesti Kirik. 17. detsember 1997.

4. Protokollid ja käsikirjalised materjalid

BÄRENSEN, Jaan 1996

Eesti Piibliselts 1995. Eesti Piibliseltsi peasekretäri 1995. aasta tegevuse aruanne
Eesti Piibliseltsi aastakoosolekul 16. märtsil.

BÄRENSEN, Jaan 1998 c

Eesti Piibliseltsi peasekretäri Jaan Bärensoni kiri P. Roosimaale 24. novembril.

ROOSIMAA, Peeter 1998 c

Avaldus Tartu Ülikooli usuteaduskonna dekaanile 15. juunil.

ROOSIMAA, Peeter 1998 d

Loetelu Uue Testamendi osas piiblitõimetusel laekunud ettepanekutest Eesti
Piibliseltsis säilitatud materjalide alusel. Oktoober.

TANKLER, Üllas 1992

Peasekretäri aastaaruanne Eesti Piibliseltsi üldkogule. 14. november.

TANKLER, Üllas 1993

Peasekretäri aruanne Eesti Piibliseltsi üldkogu koosolekul Haapsalus. 20.
november.

Eesti Kirikute Nõukogu koosoleku protokoll nr. 4/49 25. mail 1994.

Eesti Piibliseltsi asutamiskoosoleku protokoll 14. detsembril 1991.

Eesti Piibliseltsi kiri Eesti Kirikute Nõukogule 06. mail 1994.

Eesti Piibliseltsi üldkogu koosoleku protokoll 15. oktoobril 1994.

Eesti Piibliseltsi juhatuse koosoleku protokollid:

17. september 1992;

1. mail 1993;

9. aprillil 1994;

15. septembril 1994;

11. veebruaril 1995;

11. mail 1995;

25. jaanuaril 1996.

Eesti Piibliselts, piiblitõlke õppuste kavade visandid. Suvi 1995.

DRANE, John 1987

Paulus. Apostli elu ja kirjad. Käsikirjaline tõlge. Tallinn.

PAUL, Toomas 1994

Eesti piiblitõlke ajalugu. I osa (XVI–XIX sajand). Doktoriväitekiri. Juhendaja:
Juhan Kahk. Esitatud Tartu Ülikooli usuteaduskonnale kaitsmiseks.

STAUFFER, Ethelbert

Jeesus. Kuju ja ajalugu. Käsikirjaline tõlge saksa keelest. EELK UI väljaanne.

5. Lühendid

Piibiraamatute lühenditena on kasutatud P 1997 olevaid lühendeid.

a. c. i. — *accusativus cum infinitivo*

P — Piibel.

UT — Uus Testament.

WT — Vastne Testament.

LXX — Septuaginta.

BET — *Beitrage zur biblischen Exegese und Theologie*. Hgg. von Jürgen Becker und Henning Graf Reventlow.

EKL — *Evangelisches Kirchenlexikon. Internationale theologische Enzyklopädie*. Hgg. von E. Fahlbusch u.a. 3. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

EtEenok — Eetioopia Eenoki raamat.

FARG — Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte.

GBL — *Das Grosse Bibellexikon*. Hgg. von Helmut Burkhardt, Fritz Grünzweig, Fritz Laubach, Gerhard Maier. Wuppertal: R. Brockhaus Verlag; Giessen: Brunnen Verlag.

KEK — *Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament*. Begründet von H. W. Meyer.

KNTTM — *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch* von H. L. Strack und P. Billerbeck. In 4 Bde., 7. Auflage. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

LAW — *Lexikon der alten Welt*. Hgg. von C. Andersen u.a. Zürich und Stuttgart: Artemis Verlag, 1965.

LThK — *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. völlig neu bearbeitete Auflage. Hgg. von Josef Höfer, Karl Rahner. Freiburg: Verlag Herder.

NTD — *Das Neue Testament Deutsch*. Hgg. von P. Althaus und G. Friedrich.

Der neue Pauly — *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike. Altertum*. Hgg. von Herbert Cancik und Helmuth Schneider. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.

RAC — *Reallexikon für Antike und Christentum. Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der antiken Welt*. Stuttgart: Anton Hiersemann.

RGG³ — *Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. 3. völlig neu bearbeitete Auflage. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

RGG⁴ — *Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. 4. völlig neu bearbeitete Auflage. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

- ThBLNT — *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*. Hg. von L. Coenen, E. Beyreuther und H. Bietenhard. In 2 Bde. Wuppertal: Theologischer Verlag Rolf Brockhaus.
- ThWNT — *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Begründet von G. Kittel, in Verbindung mit zahlreichen Fachgenossen. Hgg. von G. Friedrich. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag.
- TRE — *Theologische Realenzyklopädie*. In Gemeinschaft mit H. R. Balz u.a. Hgg. von G. Krause und G. Müller. Berlin: Walter de Gruyter.
- ZBK — *Zürcher Bibelkommentare*. Zürich: Theologischer Verlag.

RESÜMEE

Über estnische Übersetzungen des Neuen Testaments und übersetzungs-unterstützende Exegese

Einleitung

Die vorliegende Dissertation stellt eine an Bibelübersetzung gekoppelte interdisziplinäre Untersuchung dar. Zum Anlaß dieser Dissertation ist die erste nach dem Zweiten Weltkrieg im Heimatland redigierte und 1997 herausgegebene estnische Bibel (P 1997) geworden. Ein Ziel dieser Arbeit ist, die Geschichte des Redigierens dieser Bibel kurz wiederzugeben, und zwar von der organisatorischen und der inhaltlichen Seite her betrachtet. Ein zweites Ziel hängt mit der Hoffnung zusammen, dass man sich bei der nächsten Bibelübersetzung ins Estnische nicht nur auf die nötigsten Verbesserungen im Bereich der Übersetzung und der Sprache beschränkt. Die vorliegende Arbeit möchte einen Beitrag zur Vorbereitung einer neuen Bibelübersetzung leisten und dies sowohl im Bereich der Übersetzung und der Redigierungsprinzipien als auch im Bereich der Exegese problematischer Textteile. Da man heute bei der Bibelübersetzung nicht mehr bei Null zu anfangen braucht, ist in dieser Arbeit auch die Entstehung der ersten estnischen Neuen Testamente und der ersten estnischen Bibeln behandelt worden.

Die Doktorarbeit basiert auf Artikeln, die einen Überblick über das Redigieren bzw. Bearbeiten der P 1997 geben, die anhand des 1. Petrusbriefes die Probleme beim Übersetzen und Entstehen der Texte von erstem südestnischsprachigen Neuen Testament (WT 1686), erstem nordestnischsprachigen Neuen Testament (UT 1715) und erster estnischer vollständiger Bibel (P 1739) behandeln, und die einige für die Übersetzung bedeutsame exegetische Bereiche behandeln.

1. Methode

In meinen Untersuchungen habe ich mich auf den estnischen Raum konzentriert, darunter in der geschichtlichen Perspektive auch auf die süd-estnische Schreibschrift. Betrachtet wurde das Übersetzen der Bibeltexte, vor allem der neutestamentlichen Texte, ins Estnische und das, was mit dem Übersetzen verbunden ist.

In den wissenschaftlichen Artikeln der Doktorarbeit werden geschichtliche und sprachliche Fragen im Zusammenhang mit dem estnischen Neuen

Testament bzw. der Bibel behandelt und exegetischen Untersuchungen angestellt. Zusätzlich zu der unmittelbaren Textexegese sind in den Artikeln auch die sogenannten einleitenden Fragen behandelt worden, die sich mit der Zeitgeschichte des Neuen Testaments, mit Textautorenschaft, Textkritik und anderem befassen.

In dem übersetzungsgeschichtlichen Teil ist zuerst die Entstehungsgeschichte von P 1997 betrachtet worden. Das Hauptmerkmal ist dabei auf den geschichtlichen Teil gerichtet. Danach werden die Texte des ersten südestnischen Neuen Testaments (WT 1686), des ersten nordestnischen Neuen Testaments (UT 1715) und der ersten estnischen vollständigen Bibel (P 1739) betrachtet. Beim Analysieren des 1. Petrusbriefes ist die Frage nach dem für die Übersetzung bzw. für die Redigierung genommenen Ausgangstext gestellt worden. Bei der Analyse der zu untersuchenden Texte ist der synoptische Vergleich als Methode angewandt worden, dabei sind für die Untersuchung nötige Tabellen angefertigt worden. In den Vergleichstabellen sind zusätzlich zu den estnischen Texten auch deutsche und griechische Texte aufgeführt.

In dem exegetischen Teil der Dissertationsarbeit befinden sich Artikel, die vier verschiedene Themenbereiche abdecken, in denen der Bedarf nach der Übersetzungsunterstützenden Exegese sichtbar wird. Die Berücksichtigung des historischen und weltanschaulichen Hintergrundes der Bibelautoren beim Übersetzen der Bibeltex-te, die Abhängigkeit der Bibelbücher voneinander und ihr Einfluß auf das Übersetzen, die Probleme im Zusammenhang mit der Interpunktion sowie die Berücksichtigung der stilistischen Besonderheiten sind hier behandelt worden. Zum Schluß wird ein Übersetzungsbeispiel zu 1.Petr 3,18f gegeben.

2. Das bisherige Forschen dieses Themas

Mit dem Untersuchen der Übersetzungsgeschichte der estnischen Bibel, darunter des Neuen Testaments, haben sich ziemlich viele Wissenschaftler befasst. Das Hauptinteresse hat dabei der Entwicklung der estnischen Schriftsprache gegolten. Dass man gerade die sakralen Texte betrachtet hat, ist verständlich, da das Bedürfnis, kirchliche Literatur herauszugeben, die Entwicklung der estnischen Sprache begünstigte.

Die ersten Ausgaben der estnischen Neuen Testamente sind vom Gesichtspunkt der Linguistik häufig untersucht worden, wie man diese Texte übersetzte und redigierte, dagegen recht wenig. In der vorliegenden Arbeit ist ein kompletter in sich geschlossener Teil des Neuen Testaments, der 1. Petrusbrief, betrachtet worden.

In Bezug auf das Untersuchen der theoretischen Seite des Übersetzens kann man dem, was Wolfram Wills im letzten Jahrhundert gesagt hat, zustimmen,

dass die Literaturmenge der Übersetzungswissenschaft sehr groß geworden ist, und dass das übersetzungsthematische Material immer wieder neue und verschiedene Untersuchungsprogramme ermöglicht.¹³³ Im Bereich der Bibelübersetzung bieten verschiedene Bibelgesellschaften sehr gute übersetzungsthematische Materialien an, darunter sowohl moderne allgemeine übersetzungstheoretische Errungenschaften als auch Spezifisches aus dem Bereich der Übersetzung.

Was die Exegese des Neuen Testaments betrifft, ist in diesem Bereich sehr viel Kommentarliteratur herausgegeben worden. Es gibt auch umfangreiches und vielseitiges Material, das sich auf die historisch-kritischen Untersuchungsmethoden stützt.

Damit die Bibelübersetzer begründete Entscheidungen treffen können, müsste man zuverlässige Untersuchungsergebnisse haben. Die Schwierigkeit liegt darin, dass man ein und dieselbe Frage unterschiedlich auffassen kann. Bei komplizierteren Texten können die Meinungen der verschiedenen Autoren deutlich auseinander gehen. Da die Übersetzungsarbeit zielsprachspezifisch ist, ist es wichtig, dass die Untersuchungsergebnisse auch in estnischer Sprache zugänglich sind.

3. Über das Übersetzen des Neuen Testaments

Das Neue Testament ist auf zweierlei Weise ein Übersetzungswerk; einerseits ist es das schon in seinem Original, da es genügend Textteile gibt, die als Übersetzungen oder Nacherzählungen in einer anderen Sprache weitergegeben worden sind. Andererseits hat man schon früh angefangen Texte aus dem Neuen Testament in andere Sprachen zu übersetzen.

Während in früheren Zeiten die Form der Übersetzungsarbeit im Mittelpunkt stand und die Weitergabe stilistischer Besonderheiten sowie ungewöhnlicher grammatikalischer Strukturen sehr wichtig war, dann hat sich heutzutage das Interesse der Übersetzer von der Form der Botschaft mehr auf die Reaktionen des Adressaten verlagert. Es wird angestrebt, dass die Reaktionen der Empfänger des Originals und die Reaktionen der Übersetzungsempfänger auf die Botschaft möglichst gleich ausfallen. Gleichzeitig bedeutet das Übersetzen nach heutiger Auffassung nicht einfach das Übertragen eines Textes aus einer Sprache in die andere, sondern es ist das Wiederholen eines bestimmten Kommunikationsprozesses in einer anderen Sprache, wobei der Text nur ein Faktor unter vielen anderen ist. Die Aufgabe des Übersetzers besteht darin, diesen Kommunikationsprozess zu verstehen, nachzuvollziehen und in die Empfängersprache zu übermitteln. Während der Übersetzung verwandelt sich

¹³³ S. WILSS, Wolfram 1985; S. 19.

der ursprüngliche Kommunikationsprozess zwischen dem Autor und dem Empfänger zu einem Kommunikationsprozess zwischen dem Autor und dem Übersetzer, um danach zu einem Kommunikationsprozess zwischen dem Übersetzer und dem Empfänger zu werden.

In dem Übersetzungsprozess unterliegt die Botschaft verschiedenen Einflüssen. Die Botschaft durchläuft so etwas wie einen Infokanal oder einen Filter, der sie beschneidet, umgestaltet und sogar umformt. Das alles wird von den Fähigkeiten des Übersetzers, von den Unterschieden der Sprachen, von den linguistischen Besonderheiten sowie von den religiösen, sozio-kulturellen Besonderheiten und anderem verursacht. Wenn man die Botschaft des Autors im allgemeinen mit zwei Merkmalen, Länge und Schwierigkeit der Botschaft, charakterisieren würde und man als Ziel möglichst wortwörtlich zu übersetzen hat, wobei die Länge der Botschaft im Wesentlichen gleich bleibt, dann ist es fast unumgänglich, dass der Schwierigkeitsgrad des Übersetzungstextes für den neuen Empfänger steigt. Um dem gewöhnlichen Leser entgegen zu kommen und die Schwierigkeit des Textes zu vermindern, könnte man zum Beispiel, die Botschaft passend umformulieren.

Da der Übersetzer des Neuen Testaments im Vergleich zu dem Originalautor in ganz anderen Bedingungen lebt, muß er zusätzlich zu den linguistischen Problemen auch Antworten für viele andere Fragen finden. In diesem Fall bietet eine Exegese Hilfe, die ich in diesem Zusammenhang übersetzungs-unterstützende Exegese nennen würde. Eine der wichtigen Aufgaben dieser Exegese ist die religiöse und sozio-kulturelle Kluft zu überbrücken. Eine weitere Aufgabe ist aber auch der Versuch, die Gefühle und Reaktionen des Empfängers entsprechend der empfangenen Botschaft zu verstehen, damit man unter Berücksichtigung dieser den zu übersetzenden Kommunikationsprozess möglichst vielseitig vermitteln kann.

4. Über die Bibelübersetzung in die estnische Sprache

Für den übersetzungsgeschichtlichen Teil der Arbeit habe ich zwei Ausgaben der estnischen Bibel, die erste und die aktuellste und zwei Ausgaben des estnischen Neuen Testaments, die erste südestnische und die erste nordestnische Ausgabe, ausgewählt. In den vier Artikeln, die über die o.g. Ausgaben geschrieben wurden, stelle ich die Entstehungsgeschichte dieser Werke sowie deren linguistische Probleme vor. Wenn in dem ersten Artikel¹³⁴ die Aufmerksamkeit vor allem auf die entstehungsgeschichtliche Seite der P 1997 gerichtet ist, dann ist in den folgenden drei Artikeln¹³⁵ das Hauptaugenmerk auf

¹³⁴ ROOSIMAA, Peeter 2002. *The First Estonian Bible After World War Two.*

¹³⁵ ROOSIMAA, Peeter 2003 a. *“Wastne Testament” das erste estnische Neue Testament;*

die synoptische Analyse des 1. Petrusbrieftextes gerichtet, um mit den linguistischen Mitteln die Herkunft der Texte und die Verbindungen unter den Texten heraus zu finden.

4.1. Die estnische Bibelausgabe von 1997

Ziel des Artikels *The First Estonian Bible After World War Two* ist die Entstehungsgeschichte der ersten nach dem Zweiten Weltkrieg im Heimatland herausgegebenen Bibel festzuhalten. Beim Abfassen dieses Artikels sind Protokolle, Berichte und schriftliche Notizen der Arbeitsgruppen der Bibelgesellschaft sowie Zeitungsartikel aus dieser Zeit und anderes benutzt worden.

Ursprünglich hatte das Konsistorium der Estnischen Evangelischen Lutherschen Kirche entschieden die neue estnische Bibel herauszugeben. Doch als 1991 die Estnische Bibelgesellschaft neu gegründet wurde, ist die Aufgabe die neue Bibel herauszugeben, auf sie übergegangen. 1994 bestätigte der Estnische Kirchenrat die Bibelredaktion, der Vertreter verschiedener Konfessionen angehörten. Die Zusammenarbeit verlief gut. Nach mehrjähriger Arbeit wurde im Dezember 1997 die neue muttersprachige Bibel vorgestellt.

Anhand mehrerer Beispiele sind in dem Artikel Probleme, mit denen die Bibelgesellschaft konfrontiert wurde und deren Lösungsprinzipien aufgezeigt worden. Ein Grundsatz bei der P 1997 Revidierung war, dass die Korrekturvorschläge möglichst von den Lesern, und nicht von den Mitgliedern der Bibelredaktion kommen sollten. Man hoffte, dass dadurch die Redaktionszeit verkürzt werden könnte und der Text leserorientierter sein würde. Nachdem die Redaktion die Verbesserungen eingefügt hatte, wurde der Text Nichttheologen mit guter Sprachauffassung zum Durchsehen und zur stilistischen Korrektur vorgelegt. Dadurch hat man einen sprachlich einheitlicheren und für den durchschnittlichen Leser verständlicheren Text erhalten.

Wenn man die Ergebnisse der Bibeltextrevision kritisch betrachtet, dann muß man sagen, dass die Zahl der Personen, die Vorschläge machten, sehr klein blieb. Die meisten Vorschläge wurden von aktiven Geistlichen gemacht. Die Verbesserungsvorschläge haben im Endeffekt kein einheitliches Gesamtbild ergeben. Man hat eher mit einer großen Menge Mosaiksteinchen zu tun gehabt, die man in den vorhandenen Text einzufügen versucht hat. Auch nach den stilistischen Verbesserungen blieb der Text in Vielem uneinheitlich. Offen-

ROOSIMAA, Peeter 2004. *Mõningaid aspekte esimese põhjaeestikeelse Uue Testamendi saamisloost. Esimese põhjaeestikeelse Uue Testamendi alustekst (Einige Aspekte aus der Entstehungsgeschichte des nordestnischen Neuen Testaments. Der Grundtext für das erste nordestnische Neue Testament);*

ROOSIMAA, Peeter 2001a. *Eestikeelne Piibel 260. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste väljaannetega (Estnische Bibel 260. Ein Vergleich zwischen der ersten estnischen Bibel und den ersten Ausgaben der estnischen Neuen Testamente).*

sichtlich war auch die exegetische Arbeit seitens der Redaktion nicht ausreichend.

In Zukunft sollte bei einer Bibeltextübersetzung oder -redigierung die Leserorientierung, die linguistische Analyse und die Übersetzungs-unterstützende Exegese besser Hand in Hand gehen. Der Durchschnittsleser bräuchte, in Form einer Fußnote oder als Anhang, auch mehr Zusatzinformation sowie verschiedene Erklärungen. Wenn man nach den Vorschlägen der Leser an die Redaktion fragt, dann kann man wahrscheinlich nicht erwarten, dass diese auf konkreter Exegese basieren würden. Eher sind diese von Faktoren wie Gewohnheit durch einen früheren Text, persönliche Glaubensauffassungen, Sympathie gegenüber bestimmten Formulierungen u.a. beeinflusst worden.

4.2. Das erste südestnische Neue Testament

Die wichtigste Frage in dem Artikel "*Wastne Testament*" — *Das erste estnische Neue Testament* lautet: Aus welcher Sprache oder aus welchen Sprachen ist das Neue Testament in die südestnische Sprache übersetzt worden, und ist es möglich festzustellen, welche Ausgaben für diesen Zweck benutzt worden sind? Aufgrund der Informationen über die Entstehungsgeschichte von *Wastne Testament* erscheint es möglich, dass man sowohl aus der griechischen als auch aus der deutschen Sprache übersetzt hat. Um Klarheit in dieser Frage zu bekommen wurde der 1. Petrusbrieftext betrachtet. Gemäß dieser Analyse hat man beim Übersetzen von WT 1686 eine Zwischensprache, nämlich die Deutsche benutzt. Der griechische Text spielte nur eine helfende Rolle. Aus einer Zwischensprache (sogenannten Vermittlersprache), wie die Deutsche, war es viel leichter zu übersetzen. Man muss hier zum Beispiel die linguistischen Besonderheiten der verschiedenen Sprachen bedenken, aber auch die Tatsache, dass der damalige estnische Kulturraum dem deutschen viel näher als dem des neutestamentlichen Zeitalters stand. Bei den damaligen Bedingungen erwies sich diese Lösung als sehr berechtigt. Zudem hatten die Übersetzer von *Wastne Testament* für die damalige Zeit eine sehr gute und anerkannte Übersetzung von Luther zur Verfügung, die ihren Wert schon mehr als ein Jahrhundert lang erwiesen hatte.

4.3. Das erste nordestnische Neue Testament

Ähnlich wie in dem vorigen, steht auch in dem Artikel *Mõningaid aspekte esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi saamisloost. Esimese põhjaestikeelse Uue Testamendi alustekst (Einige Aspekte aus der Entstehungsgeschichte des nordestnischen Neuen Testaments. Der Grundtext für das erste nordestnische Neue Testament)* im Mittelpunkt die Frage, aus welcher Sprache das Neue Testament in die nordestnische Sprache übersetzt wurde.

So wie die Analyse des 1. Petrusbriefes zeigt, hat man bei der Herausgabe des ersten nordestnischen UT 1715 einen ins südestnische übersetzten Text zur Grundlage genommen, wobei die südestnischen Worte durch nordestnische ersetzt worden waren. Zusätzlich stand noch ein anderes Übersetzungsmanuscript oder mehrere andere zur Verfügung. Es wäre möglich, dass die damaligen, wegen Krieg beengten Bedingungen zu dieser Entscheidung geführt haben. Es wäre aber gleichermaßen möglich, dass die Versuche, direkt aus der griechischen Sprache zu übersetzen, nicht die erwünschten Resultate gebracht haben. Diese Aufgabe erwies sich als zu schwierig. Und wenn man sich dann schon für eine Zwischensprache entschieden hat, warum nicht den südestnischen Text zur Grundlage nehmen, der dem nordestnischen noch viel näher stand.

4.4. Ein Vergleich zwischen der ersten estnischen Bibel und den ersten Ausgaben der estnischen Neuen Testamente

In dem Artikel *Eestikeelne Piibel 260. Esimese eestikeelse Piibli võrdlus Uue Testamendi esimeste eestikeelsete väljaannetega* (Estnische Bibel 260. Ein Vergleich zwischen der ersten estnischen Bibel und den ersten Ausgaben der estnischen Neuen Testamente) ist der Text des 1. Petrusbriefes aus der ersten estnischen Bibel P 1739 mit dem jeweiligen Text aus dem UT 1715 und aus der zweiten estnischen Ausgabe des Neuen Testaments UT 1729 verglichen worden. Darin kann man sehen, dass bei P 1739 der Text aus UT 1729 benutzt worden ist, wobei dieser nur geringfügig korrigiert wurde. UT 1729 unterscheidet sich aber wesentlich von dem UT 1715. Inzwischen waren nämlich große Änderungen im Bereich der Sprachreform vonstatten gegangen. Zu erwähnen sind hier zum Beispiel der Verzicht auf den Anfangsgroßbuchstaben bei den Substantiven, der Wunsch den Satzbau der estnischen Schriftsprache der gesprochenen Sprache anzugleichen usw. Auch hat man hier die Formulierung geändert. Aus der Sicht der Übersetzungsuntersuchungen sind gerade die Umformulierungen, die mehr oder weniger den Sinn des Gesagten ändern, von Interesse. Eine nähere Untersuchung verdient die Frage, inwieweit man bei UT 1729 mit einer gründlich revidierten Fassung von UT 1715 oder mit einer neuen Übersetzung zu tun hat, ob dort auch andere Textvorbilder und Manuskripte benutzt wurden.

5. Über die übersetzungs-unterstützende Exegese

Bei der Bibeltextübersetzung, als Vermittlung komplizierter Kommunikationsprozesse, spielt die übersetzungs-unterstützende Exegese eine wichtige Rolle.

In der vorliegenden Arbeit sind vier verschiedene, für die Übersetzung wichtige, exegetische Bereiche dargestellt worden, die jeweils mit einem Artikel versehen wurden. In einem fünften, letzten Artikel steht ein konkretes Beispiel zur Exegese und möglichen Übersetzung eines komplizierten Textes aus dem Neuen Testament.

5.1. Die Berücksichtigung des historischen und weltanschaulichen Hintergrundes des Autors

Ein wesentliches Problem beim Übersetzen ist eine passende Entsprechung für ein Wort, das zu übersetzen ist, zu finden. In Augenschein ist hier die Übersetzung von *ou)kate)aben* (Joh 1,5) genommen worden. In verschiedenen Bibelausgaben sind verschiedene Übersetzungen zu finden. Klarheit zu diesem Problem kann die Kenntnis über den weltanschaulichen Hintergrund der johanneischen Schule geben. Aus dem Artikel *Die johanneische Schule, ihr Ort und ihre Herkunft*,¹³⁶ der dieser Arbeit beigelegt ist, kann man schließen, dass in der johanneischen Schule dualistische Anschauungen verbreitet waren. Man meint, dass der zu betrachtende Vers Joh 1,5 zur dualistischen Erweiterung des Textes gehört, wo das Licht und die Dunkelheit als zwei verfeindete Kräfte, einander gegenüber stehen. Die Dunkelheit ist hier nicht wie ein Teil von *Logos* geschaffener Welt, sondern wie eine kosmische Kraft, die Macht über das Licht bekommen möchte. Wenn man dieses berücksichtigt, könnte man Joh 1,5 wie folgt übersetzen: Und das Licht leuchtet in der Dunkelheit, und die Dunkelheit hat es nicht *besiegt/ überwältigt*.¹³⁷

5.2. Die Abhängigkeit der Bibeltexte voneinander

Mehrere griechische Worte und Ausdrücke können recht unterschiedlich in die estnische Sprache übersetzt werden. Auch die Bedeutungsfelder der entsprechenden griechischen Worte decken sich nicht ganz mit denen unserer Sprache. Wie soll dieses berücksichtigt werden? Sollte man ein und dasselbe Wort überall möglichst gleich oder gerade unterschiedlich übersetzen? Bei P 1997 hat man mehrmals versucht die Wortwahl zu variieren. Dieses hat aber unter anderem auch scharfe Kritik verursacht.

Wenn in vielen Fällen das Variieren mit Übersetzungsentsprechungen wirklich gerechtfertigt ist, so ist es bei den Texten, die in einer überlieferungsbedingten oder literarischen Abhängigkeit von einander stehen, nicht der

¹³⁶ S. ROOSIMAA, Peeter 1999 a.

¹³⁷ Vgl. P 1997: "Ja valgus paistab pimeduses, ja pimedus ei ole seda omaks võtnud." (Und das Licht leuchtet in der Dunkelheit, und die Dunkelheit hat es nicht angenommen / für sich genommen/erfasst.)

Fall. Gerade in diesem Bereich hat man der P 1997 Redaktion viele Vorwürfe gemacht. Zu den sogenannten abhängigen Texten gehören mit Sicherheit Zitate aus dem Alten Testament. Überlieferungsbedingte Abhängigkeit findet man aber auch innerhalb des Neuen Testaments. Wenn in den synoptischen Evangelien diese Texte leicht in die Augen fallen, kann man tatsächlich noch weitere im Neuen Testament finden. Um dieses zu veranschaulichen, ist der Artikel *Die Endzeiterwartungen in der Offenbarung des Johannes*¹³⁸ beigefügt worden, in dem man Wiederholungen einiger Themen innerhalb des Offenbarungsbuches sehen, aber auch die überlieferungsbedingte Abhängigkeit mit der Thematik der synoptischen Evangelien erkennen kann.

5.3. Die Problematik der Interpunktion

Bekanntlich sind die ersten Handschriften des Neuen Testaments mit Großbuchstaben, Buchstabe für Buchstabe ohne Lücken zwischen den Worten, geschrieben worden. Erst nach mehreren Jahrhunderten hat man beim Umschreiben der Handschriften angefangen Kleinbuchstaben und Lücken zwischen den Worten zu verwenden und verschiedene Satzzeichen hinzuzufügen. Dabei waren die Stellen für die Satzzeichen nicht immer eindeutig und die Anführungszeichen blieben völlig weg. In der Auseinandersetzung mit der Problematik der Interpunktion, ist die größte Aufmerksamkeit gerade auf die Anwendung von Anführungszeichen gerichtet worden. Als konkretes Beispiel ist in dem Artikel *Jutumärkidest Uue Testamendi tõlkes (Über die Anführungszeichen in der Übersetzung des Neuen Testaments)*¹³⁹ die Setzung von Anführungszeichen bei den Worten von Jesus und Johannes des Täufers in Joh 3,10ff betrachtet worden.

5.4. Die Berücksichtigung stilistischer Besonderheiten der Bibeltex

Eines der Übersetzungsmerkmale, das von den Lesern bewertet wird, ist der Schreibstil. Neben weiteren Merkmalen, gehören zum Stil auch Textgeläufigkeit und –fluß sowie reibungslose Übergänge des Textes von einer Erzählung zur anderen. Probleme mit dem Stil können unterschiedlich entstanden sein, zum Beispiel beim Übersetzen. Übersetzungstilistische Probleme können aber auch im Ausgangstext ihren Ursprung haben.

Beim Übersetzen entsteht die Frage, wie weit man für den Originaltext charakteristische Besonderheiten berücksichtigen soll oder ob der Übersetzungsstil eher an unsere Sprache angepasst sein sollte. Wie ist es zum Beispiel bei den Partizipien? Oder wie ist es mit den für das Markusevangelium

¹³⁸ S. ROOSIMAA, Peeter 2001 b.

¹³⁹ S. ROOSIMAA, Peeter 1998 a.

typischen Sätzen, die einfach und kurz sind und mit parataktischen *kai* anfangen, die für die mündliche Überlieferungsphase kennzeichnend waren, und für die es bezeichnend war, dass die grammatische Zeit sich innerhalb des Satzes änderte? Sollte dieses alles beim Übersetzen beibehalten werden?

Dass die Frage nach der Stilverbesserung nicht neu ist, kann man beim Vergleichen der synoptischen Evangelien sehen. Wenn man betrachtet, wie die Autoren des Matthäus- und des Lukasevangeliums das Markusevangelium als eine der Quellen benutzt haben, kann man sehen, dass einige Textteile wortwörtlich übernommen worden sind, wogegen in anderen Fällen, und dies insbesondere bei Lukas, der Stil des Markusevangeliums verbessert worden ist.

In dem Artikel *Saheltehnika Markuse evangeeliumis (Verschachtelungstechnik im Markusevangelium)*¹⁴⁰ wird die Frage aufgeworfen, wie die gegenseitige Verbundenheit der nebeneinander liegenden Sätze und Erzählungen beim Übersetzen berücksichtigt werden soll. Soll man diese vergrößern oder nicht? Es ist einleuchtend, dass die Bibelübersetzer bzw. -revidierer die allgemeinen Vorgehensprinzipien festlegen sollen, unter deren Berücksichtigung passende Antworten für konkrete Texte gefunden werden können.

5.5. Ein exegetisches Beispiel

In dem letzten Artikel *Kuidas tõlkida Peetruse esimese kirja 3,18-19? (Wie sollen die Verse aus 1.Petrus 3,18-19 übersetzt werden?)*¹⁴¹ der vorliegenden Arbeit steht ein Beispiel über die Exegese einer konkreten Bibelstelle aus dem Neuen Testament und über ihre Übersetzung, die anhand dieser Exegese gemacht worden ist. Wie sich im Artikel herausstellt, ist das Verständnis dieser Bibelstelle sehr stark von den Resultaten der Exegese abhängig. Gleichwohl wird hier bestätigt, dass eine Übersetzung Interpretation in sich trägt. Da die Ergebnisse der Exegese manchmal ziemlich unterschiedlich ausfallen können, ist auch das Vorhandensein inhaltlich völlig unterschiedlicher Übersetzungen verständlich. Anhand der Exegese ist in dem Artikel folgende Übersetzungsmöglichkeit von 1.Petr. 3,18-19 angeboten worden:

”Denn auch Christus hat einmalig für die Sünden gelitten, der Gerechte für die Ungerechten, um euch zu Gott hinzuführen, wohl getötet in der Macht des Fleisches, auferweckt aber in der Macht der Geistes, in der er (fort)gehend den Geistern im Gefängnis verkündigte.”

¹⁴⁰ S. ROOSIMAA, Peeter 1999 b.

¹⁴¹ S. ROOSIMAA, Peeter 2003 b.

Zusammenfassung

Die Herausgabe der neuen estnischen Bibel im Dezember 1997 bedeutete einen Meilenstein in der Geschichte des Herausgebens der estnischen Bibel. Es handelte sich um die erste Bibelherausgabe nach dem Zweiten Weltkrieg, die in Estland vorbereitet wurde. Dieses Ereignis war nicht nur den estnischen Christen wichtig, sondern es hatte auch eine allgemeine kulturelle Bedeutung. Es war eine sichtbare Frucht der Freiheit nach der sowjetischen Okkupation. Auch war das eine gute Erfahrung ökumenischer Zusammenarbeit im Bereich der Bibelherausgabe. Dieser Bibelausgabentext sollte zum Normativ für Kirchen und Gemeinden werden.

Als Grundlage für die Herausgabe der P 1997 ist der alttestamentlicher Text der 1968 herausgegebenen Bibel und das Neue Testament von 1989 genommen worden. Doch die neue Bibel trägt gleichzeitig das Jahrhunderte alte Erbe der Übersetzungen und Redigierungen in sich.

Wenn man die Zukunftsperspektive, dass das Neue Testament irgendwann wieder in die estnische Sprache übersetzt wird, im Auge behält, könnte man schon jetzt wissenschaftliche Untersuchungen vornehmen, die beim Übersetzen angewendet werden könnten. Es könnten sowohl die Studenten der Tartu Universität als auch anderer Hochschulen in diese Arbeiten einbezogen werden und die Forschungsarbeiten könnten sowohl einen linguistischen als auch einen exegetischen Schwerpunkt haben. Auch in der vorliegenden Arbeit sind mehrere Probleme aufgeworfen worden, die noch weiterer übersetzungsgeschichtlicher Untersuchungen bedürfen. Gleichwohl sind die bisherigen Erfahrungen aus dem Bereich der Übersetzung und Redigierung würdig, in der Zukunft berücksichtigt zu werden.

ELULUGU

Peeter Roosimaa

Sündinud 01.01. 1948 Paines
Abielus, nelja lapse isa
Aadress: Nõlvaku 7–20
Telefon: 07 48 71 49
e-mail: peeter.roosimaa@ut.ee

Hariduskäik:

1956–1963 Türi algkool
1963–1967 Tallinna Polütehnikum
1967–1972 Tallinna Polütehniline Insituut
1972–1974 Tallinna Ühiskondlik Patendiinstituut
1976–1979 Evangeelsete Kristlaste-Baptistide Üleliidulise Nõukogu Moskva Kaugõppe Piiblikursus
1979–1982 Saksa Evangeelsete-Vabakiriklike Liidu Teoloogiline Seminar Buckowis (Saksa DV)
1994 Magistritöö “1. Peetruse kirja kristoloogia” kaitsmine Tartu Ülikooli usuteaduskonnas ning *magister theologiae* teadusliku kraadi saamine
1998–2004 doktorantuuriõpingud TÜ usuteaduskonnas

Teenistuskäik

1972–1976 Vabariiklikus Tallinna Onkoloogia Dispanseris füüsik
1976–1989 Meditsiinitehnika Remondiettevõttes insener-tehniline töötaja
1976–1989 Rakvere „Karmeli“ Koguduses pastor
1989–1994 Kõrgemas Usuteaduslikus Seminaris direktor/ rektor,
1991–1994 TÜ usuteaduskonnas dotsendi kohusetäitja
1994–1998 TÜ usuteaduskonnas dotsent
1997–1998 TÜ usuteaduskonnas dekaan
Alates 1998 TÜ usuteaduskonnas lektor

Teadustegevus ja õppetöö

Uurimusi ja kirjutusi põhiliselt järgmistest valdkondadest:

- a) Uue Testamendi eksegees
- b) Uue Testamendi kristoloogia
- c) Uue Testamendi teoloogia
- d) Eestikeelse Uue Testamendi tõlkimisest

Pidanud järgmisi loengukursusi:

1. Sissejuhatus Uude Testamenti
2. Sissejuhatus eksegeetikasse
3. Markuse evangeeliumi eksegees
4. Johannese evangeeliumi eksegees
5. Galaatiakirja eksegees
6. Apokalüpsise eksegees
7. Peetruse 1. kirja eksegees
8. Peetruse 1. kirja kristoloogia
9. Uue Testamendi ajastulugu
10. Jeesuse elu
11. Apostellik aeg
12. Uue Testamendi kreeka keel
13. Uue Testamendi teoloogia
14. Hingehoid

Administratiivtöö

1997–2001	TÜ nõukogu liige
1998–2003	TÜ eelarvekomisjoni liige
Alates 2000	Eesti Piibliseltsi juhatuse liige

**DISSERTATIONES THEOLOGIAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS**

1. **Tarmo Kulmar.** Die Theologie der Kraft-, Götter- und Seelenvorstellungen der ältesten Schicht der estnischen Urreligion. Tartu, 1994, 45 S.
2. **Toomas Paul.** Die Geschichte der estnischen Bibelübersetzung, I Teil (XVI–XIX Jahrhundert). Tartu, 1994, 27 S.
3. **Kalle Kasemaa.** Semistikat ja poeetikat. Tartu, 1997, 131 lk.
4. **Arne Hiob.** Uku Masingu religioonifilosoofia põhijooned. Tartu, 2000, 186 lk.
5. **Riho Altnurme.** Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–1949. Tartu, 2000, 326 lk.
6. **Pille Valk.** Eesti kooli religiooniõpetuse kontseptsioon. Tartu, 2003, 209 lk.